

402

ERDÉLYI MÚZEUM

AZ ERDÉLYI MÚZEUM-EGYESÜLET
SZAKOSZTÁLYAINAK
KÖZLÖNYE

SZERKESZTI:

GYÖRGY LAJOS
FŐTITKÁR

XXXVI. kötet

Új folyam II.

1931. 7-9. sz.

Kiadja az Erdélyi Múzeum-Egyesület

CLUJ - KOLOZSVÁR

Minerva Irodalmi és Nyomdai Műintézet Részvénytársaság

1931

T A R T A L O M

TANULMÁNYOK:

<i>Rass Károly:</i> Kazinczy Ferenc — — — — —	217
<i>Dr. Borbély István:</i> Melyik évben kezdődött az unitarizmus Erdélyben?	224
<i>Dr. Asztalos Miklós:</i> Személyi vonatkozású adatok a wittenbergi egyetem erdélyi hallgatóiról (1554—1750) — — — — —	240
<i>Dr. Gál Kelemen:</i> Jorga oktatásügyi törvényei — — — — —	251
<i>Dr. Huszár Lajos:</i> A marosvásárhelyi pénzverde működésének kérdése Apafi Mihály fejedelemsége idejében — — — — —	285

ERDÉLYI MÚZEUM-EGYESÜLET:

<i>Dr. Kántor Lajos:</i> Az Erdélyi Múzeum-Egyesület nagyenyedi vándorgyűlésének története — — — — —	291
--	-----

KISEBB KÖZLEMÉNYEK:

<i>Dr. Banfi, Florio:</i> Bethlen Gábor és Bajoni Vince római zarándoklata 1625-ben — — — — —	299
<i>Dr. Dömötör Sándor:</i> A Nagyváradai Kalendárium 15 éve — — — — —	302

KÖNYV- ÉS FOLYÓIRATSZEMLE:

Az irodalomtörténet, jogtudomány, filozófia, történet, archeologia stb. köréből 17 könyv és tanulmány ismertetése — — — — —	306
---	-----

BIBLIOGRÁFIA:

<i>Dr. Ferenczi Miklós:</i> Az erdélyi magyar irodalom bibliográfiája. 1930. év	312
---	-----

AZ ERDÉLYI MÚZEUM

az Erdélyi Múzeum-Egyesület kiadásában jelenik meg évenként 12 számban negyedévenként 7—7½ iv terjedelemben. A folyóirat az EME. Bölcsészeti-, nyelv- és történettudományi, Természettudományi-, Orvosi- és Jogi Szakosztályának hivatalos közlönye.

AZ ERDÉLYI MÚZEUM-ot

az Egyesület alapító, igazgatósági és rendes tagjai évi 300 lejes kedvezményes áron kapják. Előfizetési ára nem tagoknak és könyvkereskedőknek 400 lej. Előfizetések és a lap szétküldésére vonatkozó kívánságok címe:

ERDÉLYI MÚZEUM kiadóhivatala, Cluj-Kolozsvár, Strada Baron L. Pop (volt Brassai-utca) 5.

Kéziratok, ismertetésre szánt könyvek és a folyóirat szellemi részét illető tudakozódások a szerkesztőt illetik:

DR. GYÖRGY LAJOS, Cluj-Kolozsvár, Str. Universităţii (v. Egyetem-u.) 10.

A szerkesztőség közli az igen t. munkatársakkal: 1. Géppel írott kéziratokat kér. 2. A közlésre szánt dolgozatok átlagos legnagyobb terjedelme 1 iv. 3. Minden munkatárs a folyóiratnak egyszersmind előfizetője is. A tiszteletdíjat 300 illetőleg 400 lejig a kiadóhivatal az előfizetés javára írja. 4. Különnyomat a szerző kívánságára és költségére készül. 5. Kéziratokat a szerkesztőség csak a szerző külön kifejezett óhajára küld vissza.

Kazinczy Ferenc.

Irta: Rass Károly.

Kazinczy sírja mellett nem lehet észrevétlenül elmenni alig száz évvel halála után: a hantok egy költői sorsot s egy darab irodalomtörténetet takarnak.

Kazinczy tulajdonképen azok közé az irodalmi ritkaságok közé tartozik, akiknek útját nem jelzik örökéletű irodalmi alkotások, s mégis a halhatatlanok közé kerültek, mert egy-egy korszakot visznek vállalkon. Kazinczy nevéhez fűződik körülbelül negyven év irodalmának története, a XVIII. sz. két utolsó s a XIX. sz. két első évtizedének irodalmi élete, amelyet megújhdás kora névvel jelölünk az irodalomban. Aki tudni akarja, hogy mi volt az a megújhdás kora, olvassa el Kazinczy élettörténetét. Mert minden világnézetnek, törekvésnek, szellemi életnek szüksége van egy médiumra, aki azt az értelmi vagy akarati megmozdulást hivatalosan képviselje s reális értéké alakítsa, különben a gondolat, törekvés csak lombikban marad vagy múzeumi tárgyá devalválódik. Kazinczynek ez a szerep jutott osztályrészül. Azt mondhatnók: a megújhdás korának törekvése s egész története tulajdonképen az ő életében illusztrálódik. Neve az idők folyamán irodalomtörténeti fogalommá finomodott.

A XVIII. sz. végén valami különös véletlen leszedte a mi fiaink szeméről is a hályogot: látni kezdték kétségbeejtő elmaradottságunkat a nyugati nemzetek kultúrájától. Nem Kazinczy látta meg legelőször a szomorú valóságot, hanem Bessenyeiék ott fenn egy világvárosnak, Bécsnek, a napsugarában. Idehaza nem is lehet látni sohasem a tények méreteit. A falunk tornya a legmagasabb épület, mindaddig, amíg nem jártunk benn a városban. Sporthőseink is csak az olimpiászokon törpülnek epigonokká. Bessenyeiék is csak akkor döbentek meg parányiségünkön, amikor Bécs utcáin falusikislánykodtak. Ma a világváros rendezettsége, kényelme, holnap közintézményei, holnapután technikai felkészültsége, aztán művészeti, szellemi felsősége ütötte lelken őket. Különösen az utóbbi hozta a nagy bánatot. Csak most lepleződött le előttük az az igazság, hogy Homérosszal, Vergiliusszal, Horatiusszal még nem zárult le az istenek születési anyakönyve, és a nyugati népek épen irodalmi óriásokkal igazolják jogosultságukat a világpiacon. És különös szeszélye a sorsnak, hogy a nagy gazdagság megrázta ugyan, de nem rémítette el őket. Nem gondoltak arra, hogy a mi árénánkon talán sohasem lesznek olyan gladiátorok, mint a nyu-

gati horizonton. Mert igaz, hogy a német szomszédnál akkor még csak Klopstockék, Herderék, Lessingék hősködtek, Goethe még csak gyermekjátékainál tartott, azonban francia földön már Rousseau, Voltaire ültek az Olymposzon, s a hátsó térben Corneille, Racine, Molière, Lafontaine, Bossuet, Fénelon, La Rochefoucauld, M. de Sévigni, Montesquieu, La Bruyère halhatatlankodtak. És ezek az olimposzi arcok elég fönségesek voltak ahhoz, hogy elriasszák a berkekből az istenek távolabbi leszármazottjait is, nemcsak néhány, vidékről felvetődött gardistát. De ők mégsem ijedtek meg. Bármennyire földig aláta őket az elvitázhatatlan tény, mégsem estek kétségbe, hanem talpra ugrottak. Lelkükből kiszakadt az új nemzetvezető gondolat: teremtsünk kultúrát, teremtsünk irodalmat. A magyar nemzet sohasem tudja meghálálni e naiv álmodozók tiszteletreméltó bátorságát, mert ez feszítette munkára a tétlen titánok izmait.

Lehetetlen észre nem venni bennök Széchenyi előrefutóit. Őket is a külföld tanulságai vezetik el bizonyos megállapításokhoz, és ők is helyet keresnek hazájuknak a nap alatt. Csak az útjaik s eszközeik mások, de a zárógondolat pszichológiája ugyanaz; ott akarják kezdeni Magyarország restaurációját, ahol lehetséges. Egy ország vagy gyárai kéményeivel, vagy gazdasági felkészültségével, pénzével, ágyúival szorít magának helyet a kontinensen, vagy könyveivel és kultúrcikkeivel. Azt már Bessenyeiék is belátták, csak úgy mint Széchenyi, hogy politikai téren chlumi köd ül a Kárpátokon; és Bessenyeiék úgy gondolták, hogy a gazdasági, ipari, kereskedelmi területek is örökké virágtalanok a magyar indolencia miatt: kufárkodásra a kutyaőr nem kapható. De a szellem műhelyeiben Árpád magzatai sem szégyenlik a napszámokodást, és van ám ész a magyar agyában Barcsay ítélete szerint. Innen várták hát a föltámadást. Így lesz számukra az irodalom teremtése nemzetvezető gondolat. Széchenyi más terepen kereste a napkeltét.

Kazinczy Bessenyeiék gondolatát tette életcélá, ezért a gondolatért adta oda negyven év minden fáradozását, erre áldozta élete munkáját és vagyonát. A magyar irodalomban nincs még olyan írónk, aki nemcsak alkot, hanem kizárólag az irodalom ügyének él.

Ennek a hősi munkának nehézségei el sem képzelhetők az akkori állapotok ismerete nélkül. Csak írók vannak, de nincs irodalmi élet, nincs kapcsolat az írók közt, nincs irodalmi középpont és nincsenek irodalmi protektorok. Ma, mikor szinte minden év hoz egy-egy irodalmi alakulatot sajtó-organummal és irodalmi balekkel, ma, mikor annyi síp, dob, harsona áll az irodalmi vállalatok rendelkezésére, ma nem gondoljuk, hogy mit jelentett irodalom és irodalmi élet teremtése Kazinczy korában. Akkor még nincs napi sajtó, hiányzanak a toborzó gócpontok, legfennebb szerény példányszámú folyóiratok indulnak neki a sivatagnak, de itt is fordítottak a geográfiai törvények: nem a folyók ömlenek a vidéki tengerbe, hanem a tenger bomladozik vérszegény folyókká; a sajtóorganumok nem a fővárosban fakadnak, — nincs is még főváros — hanem a vidéki tengerből éreznek ki s vesznek el a puszták labirintjében. Kazinczy is folyóiratokkal próbálkozik, de sem a *Kassai Múzeum*, sem az *Orpheus* nem éli túl az egy évet. Nincs más hátra,

a teremtés munkáját el kell végezni saját kezüleg és saját közelekedési eszközeivel. És Kazinczynak van türelme és kitartása erre a munkára. Jaj, a gondolatot csak fanatizmus bűvöli élőlényvé. Kazinczy győzhetetlen energiával dolgozik. Örökké mozog kezében a toll, örökké ír és fordít, örökké küldi leveleit barátaihoz, ellenfeleihez, ismerősökhöz, ismeretlenekhez, istenfiakhoz és közönséges adófizető polgárokhoz; és mindig az irodalom ügyében izgat, mindig az van a lelkén, ez gondjainak tárgya éjjel, nappal. Egymaga pótolja a hiányzó napsajtót. Ez az idegremenő agitációs munka teremti meg az irodalmi életet. Személye lassankint irodalmi középpont lesz csak úgy, mint Tiecké a német irodalomban, ide futnak össze a hálózatok, s innen indul ki az irodalmi élet irányítása. Minden útnakinduló poétánk tőle várja a placetet, de az önálló cégek is vele tartják az összeköttetést. Ráday, Pálczi, Horváth, Kis János, Berzsenyi, Csokonai, Kölcsey csak úgy vele cserélik ki gondolataikat, mint Aranka, Cserey, Döbrentey vagy Rummy. Neki senki sem igen nagy és senki sem igen kicsiny, mikor az irodalomról van szó. Dómével, a kat. kispappal, ép oly melegséggel levelez, mint Csereyvel, Telekyvel vagy Arankával. Huszonegy vaskos kötet levelezés az emlékoszlopa ennek a férfi munkának. Ez Kazinczy irodalomtörténeti jelentősége.

Ez a munka nem történik anyagi áldozatok nélkül. Az irodalmi élet még nem elég, irodalmat is kell teremteni, gondoskodni kell, hogy a szellem termékei könyvalakot nyerjenek. És hosszú az út, amíg az író gondolatai az asztalfiókból a könyvkiadásba kerülnek; az út a könyvnyomtató műhelyen vezet át. És itt van a fájdalom oka. A nyomtató kezek munkáját valakinek fizetnie kell. A magyar könyvkiadó ipar akkor nem nagyon duzzadt a vállalkozási kedvtől, ha magyar könyvről volt szó, mert a termelésen nehezen lehetett túladni. Kazinczy csodálatos mozgékonyssággal és áldozatkészséggel vesz részt ebben a munkában is. Folyton kilínesel ismerősöknél, ismeretleneknél író barátainak érdekében. Kifogyhatatlan találékonysággal szerzi a Maecenásokat. Berzsenyi verseinek megjelenését a pesti kispapok támogatásával teszi lehetővé. De ami a legfőbb: a protektorkodásból elsősorban maga veszi ki a részét. Mennyi kellemetlensége van rokonai-val a naplopás miatt, ahogy akkor nézték s nevezték az irodalommal való foglalkozást, de még több a baj az irodalom pártolása miatt. Állandóan anyagi gondokkal küzd, néhány száz hold birtoka eluszik az irodalmi vállalatokon. Leveleiből látjuk, mennyi nehézségbe kerül saját műveinek kiadása, néha évtizedekig elhúzódik egy-egy munkájának megjelenése, — legtöbb kéziratban is marad — de azért Daykát, Báróczit a magáéból adja ki, Aszalay, Vitéz János, Kis János művei nagyobb-részt az ő mecenáskodásából jelennek meg. Nem csoda, ha anyagilag teljesen tönkre megy, feleségét s két gyermekét teljes nyomorúságban hagyja. Az ő története bizonyítja, hogy a szegény ember mindig többet áldoz a köz érdekében, mint a tehetős. Csokonai Méla Tempefőijében látjuk, hogy a Tökkolopiak, Koppoháziak ezreket szórnak kártyára és kutyákra, de fillért se juttatnak magyar könyvekre. És ez így volt. A Koppoháziak és Tökkolopiak száma akkor légió, s miattuk kellett

koplalnia a magyar műzsáknak. Még azok is tartózkodók, akik anyagilag függetlenebbek. Berzsenyi egyik leveléből tudjuk, hogy ezer holdnál több mezőgazdasági birtoka volt; volt szép szőlője, amely 6—700 akó legjobb bort termett; volt gúlyája és ménese, de versei kiadására nem adott pénzt; tíz évig kell várni, amíg a könyv Kazinczy agitációjára a pesti kispapok áldozatkészségéből megjelenhetik. Hogy milyen pártolásban részesült akkor a magyar irodalom, erre vonatkozólag elég néhány adatra rámutatnunk illusztrációképpen. A *Felső-magyarországi Minerva* 1825-ben 403 előfizetővel indult meg, de már 1826-ban az előfizetők elmaradoztak. Igaz Sámuel Bécsben 50 előfizetőt szerzett, de 1826-ra nem maradt egy sem; Bereg megyében 16 volt, de 1826-ra ezek közül sem maradt egy sem. Debreczenben, Patakon csak egy-egy előfizető maradt: a kollégium. 1830-ban már csak 280 az előfizetők száma. Szegény Dulházy Mihály jogos elkeseredéssel írja Kazinczynak (1826. júl. 28.): „Kár volt becsületes embernek születnem.“ A könyvek sem jártak szerencsésebben. Kisfaludy Sándor *Gyula szerelmére* Zemplénmegyében nem lehetett egyetlen előfizetőt se kapni. Még jellemzőbb a Messiás fordításának sorsa. Abban az időben Klopstock neve értéket jelentett az európai irodalomban s Messiása annak idején eseményszámba ment Németországban. A fordítást Kazinczy végezte, s barátai nagy agitációt fejtettek ki a siker érdekében. És a nagy felhajtás hozott az egész országban 13, azaz tizenhárom előfizetőt. Ilyen viszonyok közt kellett magyar irodalmat teremtenie Kazinczynak. És Kazinczy szívóssága, megingathatatlan energiája felszántotta az ugarokat. Ennek a hőroszi munkának minden borostyanja az övé.

Csak érintőleg s a milieu teljességéért említjük meg azt a tényt, hogy nemcsak a társadalmi viszonyok akadályozták az irodalom megszületését, hanem maga a pallérozatlan nyelv is. Elsősorban ezt kellett restaurálni. Ezt is észrevették már Kazinczy előtt és próbálgattak is segíteni a helyzetet, de csak Kazinczy csinált ebből a kérdésből is irodalmi programot. Ez a nyelvújítás problémája, melynek története szintén Kazinczy nevéhez kapcsolódik, s a történet tövises fele az ő életében zajlik le. Nem lehet tagadni, hogy ez a harc meglehetősen problematikus része az ő irodalmi tevékenységének. Kazinczy csak azt látta meg, hogy ezt a kérdést is el kell intézni, de a terep teljesen előkészítetlen. Háborút indítunk, de a lövészárkok nincsenek megásva s a municiógyárak még meg se épültek. Nálunk is a nyelvtörvények még a bányában nyugosznak; kutatók ugyan akadtak már évszázadokkal előbb, de a magyar nyelv helyét idővel a latin foglalta el a hivatalos asztaloknál, s így a magyar nyelv szabályai feledésbe mentek. A helyesírás kérdése is rendezetlen. Megható, mikor Kazinczy helyesírási leckéket ad leveleiben előkelő barátainak. Ilyen körülmények közt kezdődik a nyelvújítás munkája. Kazinczynak az volt a fel fogása, hogy csak el kell kezdeni, aztán valami csak lesz belőle. Hát lett, de nem volt köszönet benne. Megindultak a szabadúszók, a szógyártók. A rövid szavakról Helmecey gondoskodik, a képtelen badarságokat Pethe vagy Barcafalvi szállítják. A jobbak hamar belátják a

veszedelmet s heves összecsapás keletkezik. Így született meg a nyelvújítási harc nagy tulzásokkal. A nyelvújítás minden bűnéért Kazinczyt teszik felelőssé. Országgyűlésileg akarják eltiltani az írástól. Kazinczy maga írja Helmecezynek (1816. május 20.), hogy tudomása szerint Zalamegyéből interdictum indul, hogy ne merjen írni. Ezt az igazságtalanságot is el kell könyvelnünk Kazinczy érdemei közé. Hiszen a nyelvújítási járványt más országokban is hasonló tünetek kísérik. Németországban csak megkezdődik, és hamar le is csendesül, Oroszországban azonban a XIX. sz. első felében a Siskov és Karamzin párt harca ép olyan orthologusok és neologusok csatájára, mint a Kazinczyé és ellenfeleié. És végeredményben mégis csak Kazinczynek lett igaza: a nyelv általános gondolkodás és aggodalom tárgya lesz; költők, tudósok, írók vesznek részt a nemzeti munkában s Kazinczy még életében gyönyörködhetett a Zalán futásában, a megújított nyelv diadalmas honfoglalásában, és épen halála évében nyitotta ki szirmait a magyar költői nyelv legbúbajosabb virága: Vörösmarty Dél-szigete...

Költői sorsot is emlegettünk Kazinczy halálával kapcsolatosan. Kazinczy nagyságát csak növeli az a szomorú finis, amely koporsójára borul. Igazi költői sors jutott neki osztályrészül. Költői sorsról beszélünk, s nem a költő sorsáról, mert a költő sorsa vagyis magánélete csak olyan, mint más közönséges halandóé: piros és feketebetűs napok futnak benne nagyon szeszélyes elrendezésben. Az út egyszer derült, máskor felleges. Kúthy tömjénfüstben kezd, a szalonok hőse, mint Proust; mikor butorait elárverezik, a nők visszavásárolják neki; de a szabadságharc után a közzvélemény elfordul tőle, s osztatlan megvetés kíséri az egykori favoritot. Az id. Dumas fejedelemkép dula-kodik a földi javakban, de élete végén sűrűn kell tárgyalnia az emberi lét gyökérrágóival: a hitelezőkkel. Köztük is akadnak, akiket símogat az élet keze, s vannak, akiknek csak mostoha kenyér kerül asztalukra. Goethe fürdik a rózsákban; Vajda Jánost csak a tövis szúrja egy életen át, a rózsák elmaradnak. Goethe zavartalan nyugalomban él hatvan éven át Weimarban; Balassa szinte hetenkint más és más vidéken nézi a nap keltét. Baudlaire-nek s társainak csak kijutnak az örömök a mulatóhelyeken vagy a lebujsokban, Scarront 35 éven át karosszékéhez bilincseli a betegség. Rousseau örökké hadakozik a rendezetlen viszonyokkal, Voltaire ellenben gondtalanul kacérkodik a múzsákkal, mert üzleti spekulációi is fényesen beválnak. És az út is olyan szeszélyesen rövid vagy hosszú. Némelyiknél a második vagy harmadik állomásnál már szegezik a koporsót; másoknál szinte ködbe vesz a pálya vége. Petőfinél már a 27. nyaran hó borítja el a hegytetőt. Körner 22 éves korában csatatéren marad; V. Hugó, Voltaire, Goethe átlépi a patriarchák életkorának küszöbét. Mindez még nem költői sors, ez csak a költő sorsa, ami nem külön törvények szerint determinálódik. Költői sorsról csak akkor beszélünk, mikor a töviseket a múzsák ültetik az élet útjára, amelyek elmaradtak volna más polgári foglalkozás esetén. Költői sorsról akkor beszélünk, mikor a tragédiák szele mozgatja a faleveleket. Ez azonban nem jelent mindig guillotint vagy

koponyatorést. A tragédiák ott leskelődnek minden bokorban, de nincs mindig kés a kezeikben. Nyomukban nem mindig vér serked, sokszor csak álmatlan éjszakák jelzik a tatárjárást. Vannak halk szavú, fátyolos tragédiák. Így aztán nemcsak Chatterton vagy Petőfi tragédiája jelent költői sorsot, hanem Kazinczyé is. Chatterton 18 éves gyerek, a költői genie kiűt belőle s világgá bocsátja szerzeményeit, de nem meri sajátjainak nevezni őket, hanem régi népkölteményeknek deklarálja. Csakhogy leleplezik s ő szegényében megmérgezi magát. — Kazinczy sorsát más divatlap szerint szabja a végzet, de az ő életét is az a körülmény teszi szomorúvá, hogy költője, írója lett nemzetének. Magánéletének is megvolt a kálváriája, leírta a forradalmi kátét, s emiatt hat és fél évig raboskodott, de életfolyásának mégis csak az a fő meghatározója, hogy az írásra adta magát. Mert Kazinczy az első irodalmunkban, aki ebből a képességéből foglalkozást, helyesebben élethivatást csinál. Sokan voltak előtte s az ő korában is, akik szolgáltak a műsáknak, de csak a hivatalos óra után. Zrinyi mondta, hogy nem keresi hírét pennával, hanem rettenetes bajvivó szablyájával. A többiek sem abból éltek, hogy költők vagy írók voltak. Kazinczy előtt senki sem diktálta be foglalkozásul a népszámlálás adatai közé, hogy ő író. Kazinczy az első, aki az íráságot foglalkozásszerűen végzi, csak úgy mint a német irodalomban Klopstock. És itt van a végzetszerűség, itt az írói sors. Klopstock abból élt, hogy költő volt, a költőség megélhetési forrássá vált számára, Kazinczy azonban azért koplalt, mert az írói pályát választotta magának. Ötvenhat év fáradsága csak az irodalomnak hozott gyümölcsöt, de nem neki és családjának. Nemes rajongással pazarolta vagyonát az irodalomra, de azt a rajongást egy éhező család siratta. Nem költői fantázia válogattatja velünk felelőtlenül a sötét színeket, a szemtanú és kortárs Kölcsény beszél helyettünk. Az 56 évet szakadatlan munkában eltöltött Kazinczy nyomorúsággal élt és halt. Közönségünk elvoná kezét előle, hogy „tévelyegjen elhagyatva, küzdjön nem segítve, s arca izzadásait és szeme vérkönnyeit hagyja jelelül kéziratain, s árva gyermekein inséget“. A nagy rajongó lelke sokszor elszorul, mikor övéire néz. „Óh én láttam ezen kinokat, mondja Kölcsény, mert tanuja valék álmatlanul töltött éjjeleinek, tanuja valék fájdalmas eljajdulásának, midőn barátja vidám asztala mellett gyermekeire visszaemlékezett.“ De a helyzet változatlan marad: Kazinczy magával viszi gondjait és aggodalmait a sírba...

És a felhők 28 évig nyomják sírját, csak 28 év múlva kezdenek oszladozni, amikor 1859-ben gr. Desewffy Emil gyűjtést indít Kazinczy munkáinak kiadására, nevének megörökítésére s nyomorban maradt leszármazottjainak segítségére...

Ez volt az első hivatásos magyar írónak a sorsa. Nem is ő az egyetlen ezen a téren. Igaz Sámuel hasonlóan végzi. Ez az igaz ember Bécsben magyar lapot szerkeszt, kiadja hat éven át a *Hébé* c. almanachot, egész életét a közérdeknek szenteli, s mikor beteg lett, — amint Cserey írja Kazinczynak 1826. jún. 21-én, — nem volt annyi pénze, hogy orvost hívathasson. Márton József professzor gyűjtött össze néhány forintot, hogy eltemethessék...

Ne csináljunk most tetemrehívást Csereyvel, ne keressük, hogy ki ennek az oka, s kiket illet mindazokért a felelősség. A mátir arca nem lesz azzal fényesebb, ha ismerjük a hóhér nevét. A hibás maga az élet, amely önzőket is terem, nemcsak rajongókat. Kazinczy rajongó volt, a halhatatlanságot kereste, s ennek gyötrelem, kín, gond és vér az ára. „Nekem a halhatatlanság az egy bálványom, — mondja. — Csak az legyen az enyém, örömet lemondok az életnek minden örömeiről, örömet eltűröm az életnek minden viasz eseteit.“ Nyugodjunk meg, hogy így történt: szenvedett, túrt, nélkülözött, de a halhatatlanság a szárnyaira vette...

Melyik évben kezdődött az unitarizmus Erdélyben?

Történetkritikai tanulmány.

Irta: **Dr. Borbély István.**

Arról, hogy melyik évben kezdődött az erdélyi unitarizmus, többféle vélemény ismeretes. Ezek szerint a két határ az 1560. és az 1566. év. Jakab Elek *Dávid Ferenc Emléke* c. 1879-ben megjelent művének 71. oldalán ezeket írta: „Dávid Ferenc lelkében az egy Isten eszméje már 1560-ban nemcsak megfogalmazva, de meggyökerezve is volt.“ Ezzel szemben Kanyaró Ferencnek *Unitáriusok Magyarországon* c. műve (megjelent 1891) 45-ik oldalán a következő sorok olvashatók: „Az 1566. évet két esemény teszi fontossá nemzetünk életében. Egyik a török hódító politikának sírba szállta Szigetvárnál; másik az unitárius vallásnak megszületése az erdélyi gyűléseken.“ A köztudat ez évszámok közül az utóbbit fogadta el, aminek elterjesztésében főleg unitárius írók buzgólkodtak. Így Ferencz József püspök az *Unitárius Kis Tükör* c., első kiadásban 1875-ben megjelent művében, amely könyv a nagyközönség számára jóformán a mai napig az unitáriusokra vonatkozó összes tudnivalóknak a foglalata, ezeket írta: „Az unitárius vallás egyházalkotási művét a Dávid Ferenc föllépésével kezdi meg, midőn e korát meghaladó férfi 1566-ban először teszi az Isten egységét és háromságát nyilvános vita tárgyává.“ Majd a *Pallas Lexikon*-ban „Unitárius vallás“ címszónál Boros György, akkor theol. akad. tanár, így írt: „Erdélyben az országgyűléseken folyt hitviták alatt érlelődött meg az unitárius eszme. Először 1566. kezdette hirdetni Dávid Ferenc.“ Az Unitárius Egyház Képviselő Tanácsának 646—1929. számú határozatával hivatalos tankönyvül elfogadott *Unitárius Kis Tükör* (az 1875-ben megjelent fent említett első kiadásnak Vári Albert által átdolgozott 4-ik kiadása) szerint: „az 1566. április 24—28-án tartott gyulafehérvári első hitvitan először tették nyilvános vita tárgyává az Isten egységét és háromságát“ (i. m. 21—22 old.), amit Vári Albertnek a Keresztény Magvető 1931. évf. 95-ik oldalán közölt apodiktikus nyilatkozata szerint úgy kell érteni, hogy: „Az unitárius egyház megalapítása 1566-ban kezdődik.“

Az 1566. évnek helyességével szemben két állítás hangzott el, amelyek egyformán igényt tarthattak a meghallgatáshoz. Egyik a Pokoly Józsefé, másik e sorok írójáé volt. Pokoly az 1904-ben megjelent *Az erdélyi református egyház története* I. kötetének 184. oldalán ezeket írta: „Minden bizonnyal az 1564—65. év volt az az idő, amikor Blandrata Dá-

vidot beavatta a maga tudományába.“ Ez állítást a következő 185. oldal szövegében azzal toldotta meg, hogy: „Dávid Ferenc 1565-ben már blandratista volt“; ugyanitt jegyzetben megemlítette, hogy „Szikszay Fabricius Balázs életrajzából bizonyos, hogy 1565-ben már meg volt zavarva a vallásbéke Kolozsvárt.“ Pokolynak e véleményét e sorok írója *A magyar unitárius Egyház hitelvei a XVI. században* címen 1914-ben megjelent könyvének 7-ik oldalán a következő egykorú adatokkal igazolta:

„Basilius István írta 1568-ban „Egy néhány kérdések a keresztényi igaz hitről, stb.“ c. könyve dedicatiójának *iii* lapjain: „Írásimnak (t. i. e. könyvének) nyomtatására az ok is indított, hogy sok káromlásokat és szidalmakat hallottam az igaz tudomány ellen, melyet sok böles lelkipásztorokkal egyetemben Istennek ajándékából itt Kolozsvárott három esztendőtlől fogva hirdetek. Azoknak patvarok ellen akartam távol embereknél megmenteni tudományomat.“

A Gyulafehérváron tartott második hitvitának Heltai által kinyomatott jegyzőkönyve V.² lapjain Békés Gáspár mondta Blandratának: „D. Doctor, Tu per Deum sanctum a tribus annis semper ita dixisti et docuisti. Testis est serenissimus Princeps et tota ejus aula.“

Pokolynak s e sorok írójának fenti megállapításai után azt lehetett hinni, hogy tehát az erdélyi unitárizmus valóban 1565-ben kezdődött s ez évszámnak kimutatásával az idevonatkozó kutatás lezárult.

I. A lengyel ismerősök.

Ma, tizenhét évvel e megállapítások után, az azóta folytatott tanulmányaim alapján azt kell mondanom, hogy az 1565. év megállapításával az erdélyi unitárizmus kezdő évének megállapítására irányuló kutatás nem hogy lezárult volna, hanem valójában csak most kezdődött el. Ugyanis az általam idézett adatok szerint Basilius István s paptársai 1565-ben kezdték tanítani Kolozsváron az új hitet. De honnan vették Basiliusék ezt az új hitet? A gyulafehérvári második hitvitának idézett jegyzőkönyve szerint Blandrata is 1565-ben kezdette meg nyilvánosan antitrinitárius tanításait s így egészen természetes az a föltevés, hogy Basiliusék tőle hallhatták azt. Ezzel Basiliust s a kolozsvári papokat illetőleg rendben is volnánk. Ám, ez adatok között ninesen szó Dávid Ferencről. Vajjon mikor és kitől tanulta ő az antitrinitárizmust?

Az első és közvetlen válasz itt is az lehetne, hogy ő is Blandratától. Azonban, ha ez a válasz helyes, akkor nem állhat meg az 1565-ös évszám, mivel Blandrata nem 1565-ben jött be Erdélybe, hanem először 1544-ben s akkor 1551-ig maradt itt; másodsor 1559. június elején, de már szept. 15-ike (Izabella királyné halála) után el is távozott; harmadszor pedig 1563 tavaszán. Már most ha tényleg Blandrata ismertette meg Dávid Ferencsel az unitárizmust, akkor annak 1565 előtt kellett történnie, mert elképzelhetetlen, hogy Blandrata, akinek tudvalevőleg épen antitrinitárius hite miatt kellett 1563-ban szinte menekülésszerűleg

elhagyta Lengyelországot, Erdélyben 2 évig hallgatott volna hitéről. Alább majd látni fogjuk, hogy Dávid Ferenc Blandratának ezen harmadik idejövetele előtt részletesen tájékoztatva lehetett a lengyelországi protestáns küzdelmekről s így nemcsak azt tudhatta, hogy Blandratának a felülkerekedett kálvinisták elől kellett János Zsigmond udvarába menekülnie, hanem tudhatta azt is, hogy ugyanazon időben s ugyanazon okból kellett Lengyelországot elhagyta Alciatának, ki Danzigba menekült, s az öreg Ochinsonak; Gentile pedig kénytelen volt az antitrinitárius érzelmű lengyel nemesek udvaraiban bujkálni. Ilyen körülmények között ki van zárva, hogy Blandrata 1563-tól 1565-ig eltitkolhatta volna azt az okot, ami őt Lengyelországnak sürgős elhagyására kényszerítette. Amiből viszont az következik, hogy tehát az unitárizmus Erdélyben nem 1565-ben, hanem 1563-ban kezdődött.

Ebben az évszámban aztán meg is nyugodhatnánk, ha önkénytelenül is nem támadna bennünk az a kérdés, hogy vajjon csak Blandratától szereztek Dávid Ferencék tudomást a lengyelországi hitforrongásról, vagy pedig volt közvetlen összeköttetésük is a lengyelekkel?

A magyar protestáns történetírás e kérdést eddigelé nem tette vizsgálat tárgyává s idevonatkozólag megelégedett annyival, amennyit Jakab Elek *Néhány adat Blandrata György élete és jelleme ismeréséhez* című tanulmányában (Ker. Magvető, 1877. 24. old.) így fogalmazott meg: „Blandrata életének és hatásának súlypontja a hitújítás s különösen az unitárizmus Erdélybe behozásában van.“ Vagy ha ennél tovább ment, akkor Pokoly Józsefnek *Az erdélyi református egyház története* I. köt. 142-ik oldalán közölt véleményéhez csatlakozott, amely szerint „Blandrata György, a saluzzói származású orvos, theologus és diplomata, kiváló szerepet játszik az erdélyi vallásügyi történetében. Rendszerint csak az unitárizmussal szokták kapcsolatba hozni nevét, de ő Erdélyben több volt, mint az unitárizmus egyik apostola. Azok a változások, melyek az ő Erdélybe jövetelétől, 1563-tól fogva egészen János Zsigmond haláláig, sőt tovább is, a vallásügy országos rendezése körül észlelhetők, Blandrata nevével és működésével a legszorosabb összefüggésben vannak.“ A magyar protestáns történetírásnak Blandratáról való ezen túlnagyra értékelő véleményét az újabbban előkerült adatoknak, valamint az újabbban megállapított tényösszefüggéseknek ismerete alapján revízió alá kell vennünk.

Az alábbiak igazolni fogják, hogy Blandrata egymagában véve épen úgy nem lett volna elég a János Zsigmond alatti történeti események irányítására, mint ahogy nem volt elég az unitárizmus megteremtésére sem. A valóság az, hogy Blandrata itt Erdélyben csupán reprezentáns exponense volt a lengyel antitrinitárius mozgalomnak, akinek személyes hatása mellett a Lengyelországgal való közvetlen összeköttetés is érvényesült, még pedig érvényesült elsősorban épen a hitmozgalmak terén. Amidőn az alábbiakban idevonatkozólag a magyar protestáns történetírásban eddig ismeretlen adatokat terjesztheték elé s ez új adatok alapján az erdélyi magyar protestáns egyház-történelemnek egy fejezetét új megvilágításba helyezem, arról vagyok

meggyőződve, hogy e munkám csak kezdete s megindítója lesz a magyar protestáns történetírás külföldi hatás- és kapcsolat-vizsgálatainak.

A kérdés, amit tehát meg kell vizsgálnunk, ez: vajjon csak Blandratán keresztül s csak Blandratának személyes referátumából volt Dávid Ferencnek tudomásuk a lengyel reformáció mozgalmairól, avagy volt közvetlen összeköttetésük is a lengyelekkel?

E kérdésre határozott választ kapunk abból a levélből, amelyet Radziwill Miklós wilnai lengyel hercegnek titkára, Johann Maczynski, 1564 december 9-én küldött Stanislaus Hosius kardinálishoz s amelyet Theodor Wotschke tett közzé az Archiv für Reformationsgeschichte XXIII. köt.-ben megjelent *Zur Geschichte des Antitrinitarismus* című közleményében. E levélben Maczynski arról tudósította Hosius kardinálist, hogy Radziwill herceg 1564 július 6-án Brest-ből terjedelmes levélben informálta Kálvint a lengyelországi trinitárius vitákról. (E levél nyomtatásban megjelent: *Opera Calvini* XX. Nr. 2125.) Együttal „ad multas ecclesias et scholas per Germaniam, Helvetiam et Allobrogas nec non in Prussiam“ leveleket küldött e vitatkozásokról, melékelve azokhoz Pauli Gergely és Cazanovius lengyel papoknak vitairatait, s arra kérte ez iskolákat és eklézsiákat, hogy „de causa praesenti deque tota controversia“ a véleményüket akár magánlevélben, akár nyilvános iratban tudassák. Majd így folytatta: „Caeterum ex Ungaria doctor Blandrata, serenissimi regis Ungariae physicus, scribit omnes evangelicas ecclesias per Ungariam et Transsylvaniam amplexas esse hanc ipsam confessionem de uno vero deo patre et eius unigenito filio vocabula trinitatis tanquam humano invento repudiato. Et scribit, quod ad hanc ipsam confessionem et ipse serenissimus rex ac adeo ad totam evangelii professionem repudiato itidem papatu accesserit; id ipsum scribit ad principem meum ex eadem Ungaria quidam Franciscus Davidis, pastor Claudiopolitanus et superintendens Transsylvanum ecclesiarum.“ Vagyis tehát Blandrata is, meg Dávid Ferenc is külön levélben írtak a hercegnek. E levelekből Radziwill herceg megtudhatta, hogy — Blandrata tudósítása szerint — Magyarországon és Erdélyben (1564-ben!) az összes reformált egyházak elfogadták „az egy Atya-Istenről és egyszülött Fiaról való confessiót“, a háromságot, mint emberi kitalálást, pedig elvetették; megtudhatta tovább azt is, hogy ehhez a confessióhoz maga a király, János Zsigmond, is csatlakozott. Ugyanezeket írta a hercegnek Dávid Ferenc is.

Nincsen semmi okunk arra, hogy kétségbe vonjuk, miszerint Maczynski helyesen referált Hosiusnak Blandrata s Dávid Ferenc leveleinek a tartalmáról. Ennélfogva hiteles ténynek kell elfogadnunk azt, hogy 1564-ben Magyarországon és Erdélyben igen sokan azt a hitet vallották, amelyet Dávid Ferenc, Blandrata, illetőleg Pauli Gergely és Radziwill lengyel herceg. Th. Wotschkenak *Der Briefwechsel der Schweizer mit den Polen* című (Leipzig, 1908) nagybecsű oklevéltára részletesen felsorolja mindazon iratokat és forrásmunkákat, amelyekből megállapíthatjuk, hogy minő volt ez az antitrinitárius hit. Azonban máskorra hagyva az itt önkényt kínálkozó dogmatörténeti fejte-

getéseket, maradjunk egyelőre a külső történeti eseményeknél. Arról van Maczynski levelében szó, hogy Blandrata is, Dávid Ferenc is külön írtak Radziwill hercegnek. Azt könnyű kitalálni, hogy Blandrata milyen jusson írt: ő a herceget Lengyelországból személyesen ismerte s a lengyel reformátorokkal személyes összeköttetése volt. De hogyan jött Dávid Ferenc ahhoz, hogy ő is írjon levelet Radziwillnek? Hát neki is volt közvetlen összeköttetése a lengyel reformátorokkal?

E kérdésre Blandratának 1565. november 30-án Gyulafehérvárról Pauli Gergelyhez küldött levelében (közölte Wotschke: *Der Briefwechsel*, stb. 348. sz. oklevél) találunk feleletet. E levélben, amely dogmatörténetileg is rendkívül fontos, egyebeknek előrebecsátása után Blandrata a következőket írta Paulinak: „Age ergo diligenter et scripta omnia tua mittito, et ad d. Franciscum Davidis scribito.“ Vagyis tehát Blandrata arra intette Paulit, hogy írjanak Lengyelországból Dávid Ferencnek; ami kétségtelenül arra utal, hogy a lengyel antitrinitáriusok ekkor Dávid Ferencsel levélbeli közvetlen összeköttetésben kellett, hogy álljanak.

Maczynskinak s Blandratának idézett levelei alapján feljogosítva érezzük magunkat tovább kutatni abban az irányban, hogy vajjon mikor kezdődött Dávid Ferencnek a lengyelekkel való ismeretsége, s kik voltak azok a lengyelek, akikkel ő ismeretségben állott. Említettük, hogy Blandrata arra figyelmezteti Pauli Gergelyt, hogy írjon Dávid Ferencnek. Most tehát először azt vizsgáljuk meg, hogy vajjon ismerte-e Pauli Dávid Ferencet személyesen, s ha igen, hát mikor ismerte meg?

A herrenhutiak levéltárában fennmaradt Pauli Gergelynek 1553 október 28-án Joh. Blahoslaushoz írott levele, melynek idevonatkozó részét Th. Wotschke közölte az *Archiv für Reformationsgeschichte* 1917. évi folyamában megjelent *Wittenberg und die Unitarier Polens* című tanulmányában. Ebből megállapítható, hogy Pauli 1550 nyarán iratkozott be a wittenbergi egyetemre. Ilgen: *Symbolarum ad vitam Socini particula* II. köt. 19. lapjának adatja, valamint Joh. Maczynskinak 1550 aug. 24-én Wittenbergből Konrád Pellikanhoz küldött levele (közölve Wotschke: *Der Briefwechsel*, stb. 18. oklevél) szerint 1550 szept. 26-án Socinus Laeliust immatrikulálták a wittenbergi egyetemre. E levél különben azt is bizonyítja, hogy Maczynski — kiről fentebb mint Radziwill herceg titkáráról volt szó — 1550-ben szintén Wittenbergben tanult. Vagyis tehát 1550-ben Pauli Gergely, Socinus Laelius és Johann Maczynski a wittenbergi egyetem hallgatói voltak. Tudjuk viszont azt (*Magyar Tört. Tár.* 1859. VI. köt. 221. lap), hogy Dávid Ferenc az 1545—46. tanévre Franciscus Literatus Klausenburgensis, az 1547—48. tanévre pedig Franciscus Clausenburgensis Transylvanus néven iratkozott be a wittenbergi egyetemre s ott tanult 1551-ig. Jakab Elek *Dávid Ferenc Emléke* c. életrajzának oklevéltárában a 24—27. lapokon közölte azt a latinnyelvű levelet, melyet Dávid Wittenbergből 1550-ben küldött Gyulafehérvárra „ad Casparum Pesthinum, consiliarium ac protonotarium locumtenentis Reginae Maiestatis in Hungaria;“ valamint azt a distichonos elégiát, melyet Meggyesi Ferenc

„vicarius ecclesiae Albensis in Transylvania, necnon pastor ecclesiae Musnarum“ tiszteletére írt s nyomtatott ki a német egyetemi városban. 1551-ben, vagyis ugyanakkor (1551 június 23), amikor Socinus Laelius is Wittenbergből Krakóba utazott (Trechsel: *Die protestantischen Antitrinitarier vor Socin.* Heidelberg, 1874. 155. l.), hazajövéen, a besztercei iskolának igazgató-tanítója lett. Már most, ha tudjuk azt, hogy Dávid Ferenc ötévi wittenbergi tartózkodása idején együtt tanult Pauli Gergellyel, Socinus Laeliussal és Maczynski Jánossal, akkor megfélemlünk arra a kérdésre, hogy mikor és hol került ő személyes ismeretségbe e későbbi antitrinitárius reformátorokkal. *Polnische Studenten in Wittenberg* című s a „Jahrbücher für Kultur und Geschichte der Slaven“ új folyama II. kötetének 2-ik füzetében 1926-ban megjelent tanulmányában Th. Wotschke kimutatta, hogy 1545-ben tíz, 1546-ban egy, 1548-ban két, 1549-ben öt, 1550-ben tizenegy lengyel ifjú iratkozott be a wittenbergi egyetemre. Magától értetődik, hogy Luther s Melancthon környezetében ekkor az egy célból összegyűlt ifjúság nem maradt egymás elött ismeretlen. Különösen nem maradhattak ismeretlenek Dávid Ferenc előtt a lengyelek, akik Erdélynek szomszédságából jöttek a reformációnak e híres városába új hitet tanulni.

Azonban a kolozsvári papok közül nemcsak Dávid Ferencnek voltak lengyel ismerősei wittenbergi tartózkodásának idejéből. Heltai Gáspár 1543 február 17-én iratkozott be a wittenbergi universitasra (Borbély István: *Heltai* 6. l.), ahol Vízaknai Gergely és Batizi Demeter honfitársain kívül tizenkét lengyel ifjú volt tanuló társa. Az a Basilius István is, akiről e tanulmány elején szó volt, s aki azt írta, hogy 1565-től kezdve tanította Kolozsváron az antitrinitárius hitet, 1549-ben iratkozott be ugyanerre az egyetemre, ahol — a jeni megszakítással együtt — összesen hat évet töltött (Borbély: *Unitárius polemikusok*, 57. old.) s így szintén ismeretségben állhatott az ottani lengyel studensekkel.

Mindez pedig azt jelenti, hogy a kolozsvári papok nem csupán Blandratától értesülhettek a lengyel reformáció eseményeiről, hanem közvetlen értesülésük is lehetett, mivel voltak lengyel személyes ismerőseik, akikhez régi barátság fűzte őket. Következéleg az erdélyi unitarizmusnak keletkezését — már amennyiben az a lengyelországi antitrinitárius mozgalmakkal állott kapcsolatban — nem számíthatjuk Blandratának 1563-ban Erdélybe jövetelétől.

Hát akkor melyik évtől kell számítanunk?

Erre a kérdésre a feleletet Stancaro életének ismertetésével kapcsolatban adhatjuk meg. Ennélfogva most arra térek rá.

II. Stancaro 1554 tavaszán Erdélybe hozza Servet christológiáját.

Mellözve itt Stancaro egész életének ismertetését, amit az olvasó németül Wotschke: *Francesco Stancaro* c. monografiájában, (megjelent az *Altpreussische Monatsschrift* 1910. évi folyamában s külön is), magyarul pedig e sorok írójától *A mai unitárius hitelvek kialakulásának története* c. kötete (Kvár, 1925) 31—41. lapjain talál meg, fejtegetéseimet Stancaronak 1554-ben Lengyelországból Erdélybe jövetelének ismertetésén kezdve folytatom.

1. *Stancaro Erdélybe jön.*

Amikor Stancaro Lengyelországból eltávozva, 1554-ben Petrovics Péter munkácsi várparancsnoknak udvarába orvosul szegődött el, majd követve urát, vele együtt a temesi bánságba (Bél: *Adparatus ad Historiam Hungariae*. I. köt. 74. l.), onnan pedig 1554 végén Kolozsvárra ment, az óvárii (1554) és tályai zsinatok után (mindkettőről Dávid F. emlékezett meg a *Dialysis B.* lapjain) a Beszterce-vidéki lutheránus papok 1554 nov. 1—5-ig (Dr. Borbély: *Unitárius polemikusok Magyarországon*, Kvár, 1909. 51. l.) Széken zsinatot tartottak ellene. A zsinat jegyzőkönyvét Dávid Ferenc 1555-ben vitairat alakjában *Dialysis scripti Stancari contra primum articulum synodi Szekiensis* (Melanchtonnak 1553-ban megjelent „de controversiis Stancari responsio“-jával megtoldva) címen nyomtatta ki. Mellőzve úgy a széki zsinatnak, valamint a *Dialysis*-nek ismertetését (mindkettőt lásd: A. Schullerus: *Die Augustana in Siebenbürgen*. Archiv d. V. für siebenbürgische Landeskunde. N. F. 1924. 169—175. l.), e helyen ennek a könyvnek ezúttal minket különösebben érdeklő egy passzusára akarok csak utalni, amely szószerinti idézet Erasmus Sarcerius superintendensnek Stancaro ellen 1555-ben kiadott könyvéből: „Kerülni kell s az egyházból kizárni, sőt szállásadástól is eltiltani minden eretnekeket és hamis tanítókat, minők az anabaptisták, Zwingli-követők, Osiandristák és a csaló (impostor) Stancaro hívei.“ Ha Beszterce vidékén ekkor nem lettek volna anabaptisták, stb., akkor nyilvánvalólag nem hozták volna ellenük *ezt* a végzést, amelyben pláne „szállásadásról“ is van szó. Ha mégis ilyen határozatot hoztak ellenük, akkor ez azt jelenti, hogy ez időben Erdélyben, még pedig ott is a kolozsvári, illetőleg Beszterce vidéki papok körletében voltak anabaptisták, Zwingli-követők, Osiandristák és Stancaronak hívei. (V. ö. Zoványi J.: *A reformáció Magyarországon 1565-ig*. Bpest, 1921.)

A széki zsinat döntése következtében Stancaronak el kellett távoznia Kolozsvárról. Ekkor eesedi Báthori György főúrnak udvarába ment tanítónak. Patronusa 1555 február 24-én Erdődre zsinatot hívott össze azért, hogy az az akkori hitforrongások közepette a szükséges dolgokban határozatokat hozzon. Ez az ú. n. erdődi második zsinat Stancaronak várakozása ellenére lutheránus hitű megállapításokat hozott. Kiténik ez különösen az úrvacsoráról való III. cikkből, amelyben ez van: „valljuk, hogy az úrvacsorában Krisztus teste és vére igazán és valósággal jelen van és a kenyérrel és borral adatik az azokat vevőknek“; továbbá: „mi nem tanítjuk, hogy átlényegülés lenne az úrvacsorában“. Minthogy pedig a XIX. cikk szerint e zsinaton „elhatározta a közönség, hogy mindazokat, akik *ebben az egyházi hatóságban* akár hamis tudományok, akár rossz életök miatt vádoltatnak, meg kell idézni, tudományok és életök felől számadásra kell venni, amit ha teljesíteni vonakodnának, meg kell őket hivataluktól fosztani“ (Kiss Áron: *A XVI. században tartott magyar református zsinatok végzései*. Bpest, 1881. 33—34. l.), — — Stancaro, aki csak nem is régen a legélesebb ellentétben állott Melanchtonnal, elnevezvén őt a többek között „Észak

Antikrisztusának“ (Antichristus Septemtrionis), egészen természetesen vonakodott számadást adni hitéről e lutheránus egyházi hatóságnak s így ecsedi Báthori György udvarából eltávozni kényszerült. Ugyanekkor és ugyanilyen okból kellett 1552 óta viselt debreceni lutheránus lelkészi állásáról eltávoznia Kálmáncsehi Sánta Mártonnak is. (Schwarz: *Die Abendmahlstreitigkeiten*. Archiv für siebenb. Landeskunde. N. F. II. 246—90. l.; Pokoly J.: *Az erdélyi református egyház története*. I. köt. 104. l.) Mindketten az épen akkor Lengyelországból hazatérő Petrovics Péter környezetéhez szegődtek.

2. Petrovics Péter s „az erdélyi magyar vallás“.

Szuraklini Petrovics Péternek, — akit mint anyai ágon való rokonát (Veress Endre: *Izabella királyné*. Bpest, 1901. 64. lap, jegyzet), János Zsigmond király halálos ágyán Frater Györggyel együtt a kis János Zsigmond gyámjává és gondviselőjévé nevezett volt ki, — épen ez időben igen nevezetes szerep jutott Erdély történetében: az 1556 február 22-iki kolozsvári országgyűlés által (a szultán parancsára) Lengyelországból Erdély trónjára visszahívott Izabella özvegy királynénak és János Zsigmondnak folytatólagosan megkezdődött uralma alatt ő volt Erdélynek (Martinuzzi halála után) (egyetlen) helytartója. Az 1556 április 26-iki kolozsvári országgyűlés idevonatkozólag a következőket határozta: „(A rendek) most Ófelségeik képébe tették Petrovics Péter urat, kinek minden birodalmat, a királyi méltósághoz illendőket, kezébe engedtek a római király és püspök az országban levő minden hadával.“ (Szilágyi S.: *Erdélyi országgyűlési emlékek*. I. köt. 570—71. l.) Eszerint Petrovics 1556-ban hivatalánál fogva Erdélynek leghatalmasabb ura volt. Aki tehát az ő védelmébe került, az biztos helyen volt. Vallásos hite szerint régóta a protestántizmus barátja. A gnesiolutheranus Matthias Flacius Illyricus német egyetemi tanár már 1550-ben neki ajánlotta a pápának primátusa ellen írott könyvét. Most mint helytartó nem csupán vallásos hite miatt pártolta a protestántizmust, hanem politikai okból is: attól tartott, hogy ha a protestántizmus nem lesz elég erős a katholicizmusnak ellentállani, a katholicizmus felülkerekedésével — miként Martinuzzi Frater György életében is történt — a német párt fog a politikában is felülkerekedni s így Erdély újra elvész. A kortárs Schesaeus Keresztély — 1556-ban kolozsvári lutheránus pap — ezt így jegyezte fel: „Mikor Petrovics helytartó volt, a régi bálványozó papi rendet élete megváltoztatására kényszerítette, a zárdák és templomok ezüst edényeit elvette, azért, hogy mikor a katolikus királyné az országba visszaérkezik, ne legyen módja a pápistaság visszaállítására.“ (Schesaeusnak berethalmi beszédéből idézve Teutsch után Jakab Elek: *Dávid Ferenc Emléke*, 28. lap.) Ebből a megfontolásból következőleg Petrovics valóban elvi barátja volt a protestántizmusnak. Sőt ennyinél még jóval több. Miután ilyenformán a protestántizmus a császár-királypárti uralomtól független magyar Erdély létezése egyik elvi garanciájának látszott, ennél fogva a dolog természetéből következett, hogy *ennek* a protestántizmusnak is

a lehető leghababbb formájára törekedtek, tehát pl. nem „a németes lutheránizmusra“, hanem *magyar vallásra*. Így kapcsolódott Erdélyben egyfelől a teljes hitszabadság, másfelől most a kálvinista, nem sokkal később az unitárius egyháznak megalapítása az itteni magyar nemzeti pártnak politikai programjába. Petrovics és politikai elvbarátai két módon igyekeztek a célt megvalósítani: egyfelől a katolikus egyházi javak teljes kisajátításával, hogy ezzel a katolikus egyháznak anyagi létalapja semmisüljön meg, másfelől (ezidőszerint) a szakramentáriusok felekezetének minél erőteljesebb támogatásával.

3. A szekularizáció Erdélyben s a kolozsvári unitárius iskola megalapítása.

A szekularizációs törvényjavaslat az 1556 nov. 25—dec. 7-e között Kolozsváron tartott országgyűlésen a következő formában került tárgyalásra: „a püspökségek, káptalanok, prépostságok és más egyházi egyének javai ne adassanak vissza azoknak, akiktől elvették, a karok és rendek amint azokat királyné és fia szükségére közakarattal följánlták, úgy most is ajánlják az ország szükségére s a királyné és fia méltósága fenntartására fordítását.“ A határozat ezúttal ugyan csak annyi volt, hogy „a királyné tanácsosaival együtt jóakarattal fog tanácskozni a dolog felől s éretten fog határozni“. A következő 1557 febr. 6—15-iki gyulafehérvári országgyűlés azonban már végrehajtotta a kisajátítást, midőn tudomásul vette, hogy a királyné a barátok kiűzése folytán megürrült kolozsvári és marosvásárhelyi klastromokat az ifjúság nevelésére iskolákká alakíttatta át. A június 1—10-ig Tordán tartott országgyűlés a kolozsvári és marosvásárhelyi mellé a nagyváradi kolostorból is iskolát csinált, egyuttal meghatározván, hogy a kolozsvári iskolának évenként 100 forint segély adassék. (E határozatokat lásd: *Erdélyi országgyűlési emlékek*. II. köt.) Ezt az utóbbi rendelkezést úgy hajtották végre, hogy „a királyné a Kolozsvár területe dézmanegyedét rendeletileg a kolozsvári iskolának adományozta, amit igazol Kolozsvár városának 1734. jun. 23-án készült hivatalos leírása, melyet mind a négy valásból kinevezett tanácsbeli férfiak dolgoztak ki. Ezek írták munkájukban: „Az adományozás emléke nemcsak az óvári Domokos-szerzetes-rendi templom déli ajtaja fölé falba helyezett kölapra volt fölvésve, hanem a tanácskozáson is magyar s latin nyelven ezen szókkal volt kifejezve: *Királyi adomány vagyok, ez iskola és a szegények öröksége; aki javaimat, ezeket és másokat, máshova fordítja, töröltessék ki az élők könyvéből s az emberek emlékezetéből*. Ez adományozást a nagykorúvá lett János Zsigmond 1562. szept. 1-én, Báthori István 1571-ben, Báthori Kristóf 1576-ban, Bethlen Gábor 1626-ban megerősítette.“ (Jakab Elek: *Kolozsvár története*. Bpest, 1888. II. köt. 106 l.) Az így alapított kolozsvári városi iskolából pár év múlva unitárius felekezeti iskola lett s mint ilyen több mint 130 évig az unitárius egyház tulajdonában maradt; ekkor, 1693. okt. 10-én az épület visszaadott a jezsuiták birtokába. (Jakab Elek: *Kolozsvár története*. Bpest, 1888. III. köt. 60 l.)

E szekularizáció következtében (v. ö. Jakob: *Kolozsvár története*. II. köt. 104 l.) sok főegyházi férfi és szerzetes cselédeikkel együtt Moldovába, Munteniába, Lengyelországba vagy Magyarországra költözött.

4. A nestorianus Stancaro.

Petrovics tevékenységének másik eredménye Stancaro és Kálmán-csehi támogatása volt.

Izabella királyné s a kis János Zsigmond 1556. okt. 22-én érkezett Kolozsvárra Petrovicsal együtt. Petrovics udvartartásával jött ide Stancaro (és Kálmán-csehi) is. A kolozsvári lutheránus papok nem szívesen látták Stancarot e városban, hiszen még élénk emlékezetben volt az ellene tartott széki zsinat s csak a mult 1555-ik évben jelent meg Kolozsváron Dávid Ferencnek ellene kiadott *Dialysis*, valamint Heltai Gáspárnak Wittenbergben kinyomtatott *Confessio de Mediatore generis humani Jesu Christo vero Deo et homine* című könyve. A tőle való tartózkodásra tehát megvolt az ok.

Stancaro a lutheránizmusnak csakugyan nem volt barátja; az ő theológiája egészen más tételekre épült fel. Adolf Schullerus idézett forrástanulmányában (*Die Augustana in Siebenbürgen*. 172 s köv. lap) kimutatta, hogy Dávid Ferencnek „Dialysis“-e Stancaronak következő tételeit cáfolta: *Christus non est Mediator secundum divinum naturam, sed secundum humanam tantum; per naturam humanam Christi sumus reconciliati et non per divinam*. Heltai Gáspár pedig Wittenbergben (1555) kiadott említett *Confessio*jában Stancaronak következő 5 tételét sorolta fel: 1. Egy a Közbenjáró Isten és az emberek között, az ember Jézus Krisztus (1. Tim. 2,5). 2. A Fiú egyenlő az Atyával, emiatt nem lehet Közbenjáró. 3. Krisztus isteni természeténél fogva pap, tehát nem áldozhatta fel önmagát. 4. Senki nem Közbenjárója önmagának. 5. A Szentháromságnak kifelé való minden hatása megoszolatlan, csak a szenvedés egyedül a Krisztusé. Mindezeknél fogva Krisztus csak mint ember szenvedhetett, illetőleg csak emberi szenvedésével és halálával tudta Istent megbékíteni, következőleg Krisztus csak mint ember az Üdvözítő. Stancaronak ezen christologiai álláspontját az 1557. január 13-án Nagyszebenben tartott lutheránus zsinat a következőkben állapította meg és ítélte el: „Tévtanok azok, amelyek a lesújtott szegény házát most új színekbe öltözve meglátogatják s amelyektől minden józan értelem és jámbor szív elfordul. Új Nestorianusok azok, akik a Közbenjáróból, Istenfiából, az igaz Istenből és emberből csak egyszerű embert csinálnak...“ (Teutsch: *Urkundenbuch der ev. Landeskirche in Siebenbürgen*. II. köt. 4 l.) Heltai is idézett *Confessio*-jában „a modern Nestorianusok öt csaló tételének“ nevezte a fenti öt pontot.

A Nestoriusra való ezen utalások egészen szabatosan meghatározzák Stancaronak a Közbenjáróról való tanítását. Tudvalevő, hogy Nestorius tulajdonképen Jézus anyjával, Máriával, kapcsolatban került be a dogmatörténetbe. Ugyanis Nestoriusnak egyik presbitere, aki megelőzőleg az antiochiai theologus-iskolában tanult, egyik prédikációjában azt állította, hogy „Mária nem lehetett Istennek a szülőanyja (theo-

tókos), mivel Mária ember volt, ember pedig nem szülhet Istent.“ Nestorius megfordította e presbiternek az okoskodását. „Mária — írta Nestorius egy püspök barátjának — nem Istent szült, teremtmény nem szülhet öröktől fogva létezőt, hanem embert, aki az Istenségnek eszköze. A Szentlélek nem a Logost teremtette, hanem számára a szűzből templomot csinált, amelyben aztán lakhassék. A ruhát, amit (a Szentlélek) visel, én annak kedvéért viselem, aki abban van s aki attól elválaszthatatlan. Szétválasztom a természeteket és egyesítem a tiszteletet. Aki Máriának testében formáltatott meg, nem Isten volt maga, hanem Mária fiát Isten magáénak ismerte el és ezen adoptálás következtében nevezük az adoptáltat, Jézust, Istennek.“ (G. Krüger: *Dreieinigkeit und Gottmenschheit*. Tübingen, 1905. 216 l.; v. ö. R. Seeberg: *Lehrbuch der Dogmengeschichte*. III. köt.³ 210—220 l.)

Ha mindezt így jól megfontoljuk, észre kell vennünk, hogy Nestoriusnak és — minket érdeklőleg itt most — Stancaronak a christológiája Jézusnak trinitárius istenségével szemben a leghatározottabban Jézusnak valóságos ember voltát tartalmazza a trinitárius üdvtani ökonomia keretében. Mondhatjuk ezt így is: Stancaro a trinitásban Krisztusnak közbenjárói (= megváltói) szerepét emberi személyének tulajdonította anélkül azonban, hogy azért istenségét tagadta volna. Stancaro szerint az emberiség üdvezülése szempontjából Krisztusban fontosabb volt az ember, mint az Isten. Ha e soteriologiai fogalmakat rendszerbe foglaljuk, egy sajátos trinitas elméletet kapunk, amely legrövidebbre összefoglalva a következő (R. Seeberg: *Lehrbuch der Dogmengeschichte*. II. köt.² 507—508 l.): Stancaro abból indult ki, hogy az absolut isteni substantia egy föltétlen egység, miért is Krisztusnak emberré léte általánosságban véve az egész trinitasnak tényül tekintendő. Mindazonáltal ebben a substantialis egységben a három személyt külön kell választani s ebből következőleg azt kell mondani, hogy a trinitasból egyedül csak a Fiú lett emberré. Krisztusban tehát két természet van. Mint-hogy pedig isteni természete egy reális egységet alkot az istenséggel, ennél fogva Krisztusnak egész üdvtévékenysége az emberi természetére esik. Krisztus mint ember az az eszköz volt, aki által a szentháromság az emberiséget megváltotta. Ezt azonban nem úgy kell érteni, hogy Krisztus személyéből tehát hiányzik az isteni természet, hanem úgy, hogy a közbenjárói, illetőleg megváltói tevékenységéből ki kell kapcsolni isteni természetét, mert a megváltást csak emberi természete hajtotta végre, noha kétségtelen dolog, hogy arra isteni természete „incitavit, movit et corroboravit.“ Mondotta ezt Stancaro úgy is, hogy Krisztusnak emberi természete a keresztthalál által semmit nem használt volna, ha nem jön ez önfeláldozásnak segítségére isteni természete (nisi efficacia vel efficientia divinae naturae intervenisset). Mindez tehát azt jelenti, hogy „a Szentháromság — egy Istenben“ a Fiúnak, aki a Krisztus, két természete van: isteni és emberi; s e két természete közül a megváltást az isteni természet ösztönzésére az emberi természet hajtotta végre. Ez Stancaro christologiai felfogásának a lényege.

5. *Stancaró és Servet christológiája.*

Ha e christológiát összehasonlítjuk Servetnek christológiájával, feltűnő egyezést találunk a kettő között. Anélkül, hogy e helyen Servet theológiájának részletes ismertetéséhez látnánk (v. ö. H. Tollin: *Das Lehrsystem Michael Servet's*. I—III. köt. Gütersloch. 1877—78.), elég főművéből a *Restitutio Christianismi*-ből (megjelent 1553) a következő mondatokat idéznem: „Krisztusban kettős természet van (utriusque particeps substantiae et utriusque naturae. *R. Chr.* 267 l.), egy isteni és egy emberi (in se ipso divinam et humanam naturam continens. *R. Chr.* 267 l.). E természetek közül külön-külön egyik sem a Fiú (neutra tamen earum est filius), mert ő mindkét természetével együtt a Krisztus (duplex est in eo natura, nec ista, filius, nec illa filius: sed totus ipse filius, filius Dei, filius Mariae, filius hominis. *R. Chr.* 696 l.) Vagyis: unus est homo Jesus Christus, in se ipse divinam et humanam naturam continens. (*R. Chr.* 267 l.) Már most — írta Servet — ez az ember Jézus számunkra az ég felé nyíló út és kapú (ipse homo Jesus est ostium et via. *R. Chr.* 5 l.). Ez az Istenfia számunkra minden (Filius Dei est nobis omnia et continet omnia. *R. Chr.* 295 l.). Mindezt pedig szükség hinnünk, mert csak akkor következik belőle a megváltás (ex eo solo, quod credis, hunc esse filium Dei, reliqua consequentur *R. Chr.* 295 l.). Isten — folytatta tovább Servet — az emberért mindenek Krisztum által eselekedett. (Omnia fecit Deus propter hominem et per Christum, qui est a et *R. Chr.* 245 l.), aki testileg éretünk meg akart halni, hogy ezáltal bennünk a megtisztulás reménységét keltse fel (qui pro nobis mori voluit, in carne munda, ut spem alterius mundandae daret. *R. Chr.* 378 l.).

E párhuzamos idézetekből nyilvánvaló, hogy Stancarónak christológiája és soteriológiája azonos a Servetével. Amiből folytatólagosan az a tény is következik, hogy Stancaró 1556-ban nestorianus, illetőleg Servetoféle christológiai és soteriológiai hittételeket tanított Kolozsváron, ami pár év múlva részben az ő közvetlen hatására, részben pedig Servetnek *Restitutio Christianismi*-jéből: Dávid Ferencnek s kolozsvári paptársainak is nyilvános hite lett. 1569-ben megjelent *A prédikációknak első része* című könyvében (23 l.) Dávid Ferenc már ezeket írta: „Ha a Krisztus az atyaisstennek fia, bizony Istennek és örök életnek kell vallanod, ha átkozott nem akarsz lenni. Sőt azt mondom, hogy valaki a Krisztust igaz Istennek nem vallja lenni, átkozott legyen. Ebben forog az üdvösségnek sarka.“ (V. ö. Borbély I.: *A magyar unitárius egyház hitelvei a XVI. században*. Kvár, 1914. 26 l.) Majd meg *Az egy atya Istennek* c. könyve 33-ik lapján így írt: „Krisztus azért Isten, hogy az Atya őtet adta minkünk, hogy ő általa üdvözöljünk és az örök életet vegyük.“ Nehogy pedig tévedés legyen ez állításnak értelmezésében, hozzátette: „Nem Isten lett emberré, hanem az ember Jézus Krisztus helyeztetett, szenteltetett és rendeltetett Istenné és Istennek formája, képe és ábrázatja, hogy mi, emberek, ő általa az Istennek ábrázatja, képe és formája lehettünk, melyet mi az első természetben elvesztettünk vala.“ (I. m. Rr² lap.) E teljesen érthető magyarázat mellett szinte fölösleges is még tovább

utalnunk. Mégis idézem ezt a mondatot is: Jézus Krisztus „minekünk született. Melynek igaz értelmét nem a mi természetünknek erejéből foghatjuk meg, hanem a hitnek ő ajándokával. Nem elég azért hinni, hogy a Messiás született, hanem szükség hinni, hogy teneked született, azaz igaz szívnek bizodalomával vegyed, hogy az ő halálának és feltámadásának általa az atya Istent teneked megengesztelte és mindenképen önála kedvessé tett.“ (A prédikációknak első része. 72 l.)

6. Stancaro helye az unitarizmus történetében.

Mindez egészen az a tanítás, amit Stancaronál, Servetnél és Nestoriusnál is láttunk. Megállapíthatjuk belőle, hogy az erdélyi unitarizmusnak Stancaro nemcsak úttörője, hanem hitelvi magvetője is volt s így a külső eseményeknek minden látszólagos controversiája ellenére Stancarot az unitárius hittörténetben Servet és Dávid Ferenc közé kell beillesztenünk. Ez idevonatkozó fejtegetéseinknek egyik legfőbb megállapítása.

Ha pedig ennyit sikerült megállapítanunk, akkor e megállapításnak útmutatása alapján egy másik kérdésre is sikerülni fog megfelelnünk. Ez a kérdés a következő: ha a fentiek szerint Stancaro hozta be Erdélybe Nestoriusnak, illetőleg Servetnek christologiai és soteriologiai tételeit, kérdés, hogy ez vajjon egyedül csak az ő érdeme-e vagy pedig másoknak is van része abban? E kérdésre ma már pontos feleletet tudunk adni.

Ugyanis az történt, hogy Stancaro, aki éppen olyan kiváló orvos, mint héber nyelvtudós és theologus hírében állott, 1557 elején Nagyszében tanácsától engedélyt kért arra, hogy a városban letelepedhessen. (Hogy miért lépett ki Petrovics környezetéből, azt nem tudjuk.) Megígérte, hogy hitvitáival a város nyugalma nem fogja zavarni. Azonban ígéretét nem tartotta meg, mert szept. 9-én megvonták tőle a letelepedési engedélyt s három szekerre felpakolva, kitelepítették a Nagyküküllő felé vezető útra. (H. Herbert: *Die Reformation in Hermannstadt und im Hermannstädter Kapitel*. 31. l.) Stancaro ekkor Kendy Antalhoz ment Besztercére, kinek podagráját előbb is gyógyította volt.

Új állomáshelyén tovább folytatta régi életmódját, vitaprovokálásával állandó nyugtalanságot okozott. Pedig ez most sok egyéb ok mellett azért is kellemetlen volt, mivel az erdélyi lutheránusok három püspök alatt* éppen most szervezkedtek önálló egyházakká s így a rendezavaró most a consolidációnak építő munkáját fenyegette. Emiatt adtak olyan hamar túl Stancaron a nagyszebeniek. Most Kolozsváron volt a sor, hogy vele elbánják.

* „M. Sebastianus *Boldius*, pastor ecclesiae Dei Böltekiensis ac superintendens ecclesiarum Christi in inferiori Pannonia. Math. *Heblerus*, pastor ecclesiae Cibiniensis ac superintendens ecclesiarum Christi nationis Saxonicae in Transsylvania. Franciscus *Davidis*, pastor ecclesiae Claudiopolitanae ac superintendens ecclesiarum Christi nationis Hungariae in Transsylvania.“ Ilyen című 1557-ben Kolozsváron kinyomtatott könyvben: *Consensus doctrinae de sacramentis Christi*, stb.

Miután a kolozsvári tanács nem nézte jószemmel a besztercei perturbatort, hozzájárult ahhoz, hogy a lutheránus papok „nationis Hungariae in Transilvania“ Kolozsváron Stancaroval hitvitát tartssanak, meghivatván e vitára Sebastianus Carolinus iskolarektor és Martinus Szent-Ersebethinus tordai pap is. (*Beiträge zur Geschichte der ev. Kirche A. B. in Siebenbürgen.* 73. l.) Minthogy pedig ez a december végén Kolozsváron tartott vita (tulajdonképen csak colloquium) nem vezetett békés megegyezésre, azt határozták, hogy Stancaro is, meg Dávid Ferencék is terjesszék hitüket döntés végett egy közelebről egybehívandó egyetemes zsinat elé. Ez volt 1557 végén az általános helyzet. Ekkor történt valami, ami ezt az általános helyzetet Dávid Ferencék, illetőleg a lutheranizmus javára fordította, Stancaronak pedig összes számításait keresztülhúzva, megfosztotta őt attól a dicsőségtől, hogy ő legyen a Servet-hitű erdélyi unitárizmusnak a történeti megalapítója. Ez a váratlanul közbejött akadály Petrovics Péter helytartónak 1557 október 15-én bekövetkezett halála volt.

Pedig Stancaro komolyan számított e történeti jelentőségű vállalkozásának sikerére. Bizonyítják ezt a rögtön tárgyalandó radnóti zsinatnak körülményei.

Ugyanis Petrovicsnak s Kendinek a protestántizmus érdekében való intézkedései — akár Stancaro, akár mások útján — tudomására jutottak a Svájcban tartózkodó antitrinitáriusoknak, akik erre siettek Stancaroval összeköttetésbe lépni. Így történt, hogy Paruta Miklós Genfből Erdélybe jött s Stancaronak átadta Blandrata kátéját. Ochino Bernardino is készült Erdélybe jönni, mint erről ő maga így emlékezett meg: „In gleicher Weise (wie die Taube Noah's) kehre ich auch, da ich keine reine Kirche gefunden habe, nach Ungarn zurück, und hoffe, dort mit Gottes Hülfe selbst eine Kirche gründen zu können, welche von alle den Fehlern frei ist, die mir an den übrigen Kirchen missfallen haben.“ (Benrath: *Ochino*, Leipzig, 1875. 319. l.) Ochinonak e nyilatkozata azért különösképen fontos, mert belőle megtudjuk, hogy ekkor Erdéllyel kapcsolatban Ochino egy olyan egyháznak megalapítását tervezte, amelynek esetleg (!) ő lehetett volna a megalapítója. Ezt a kátét, amelyről Beza is megemlékezett, *Valentini Gentilios teterimi haeretici impietatum ac triplicis perfidiae et periurii brevis explicatio* című, Genfben, 1567-ben megjelent műve 21. oldalán, szöveg szerint ma nem ismerjük. Azonban ismerjük Blandratának 1557-ben Genfben, Kálvinnal folytatott disputáit (Fr. Trechsel: *Die protestantischen Antitrinitarier*, Heidelberg, 1844. II. köt. 467—480. l.) és folytatólagosan 1558-tól kezdve lengyelországi szereplését, amelyről Stoinus János az *Epitome historiae originis unitariorum in Polonia* 187. lapján ezt írta: „G. Blandrata venit Pincovinam a. 1558 Geneva, cum Serveti sententia.“ E nyilatkozatból, valamint alább majd részletesen előadandó adatokból meg tudjuk állapítani, hogy az 1558. január 2-iki radnóti zsinaton előterjesztett Blandrata-féle káté „cum Serveti sententia“ volt tele.

7. A radnóti hitvita.

E radnóti zsinattal kapcsolatban Bock a *Historia Antitrinitariorum* I. köt. I. rész 57. lapján csupán ennyit említett meg: „Meminit Stancarum Synodi Radnotensis in Transylvania a. 1558. d. 2. Jan. habitae, in qua Franc. Davidis cum susceptione Aug. Conf. Arianam haeresin damnaverit in praesentia quorundam Magnatum.“ Azonban maga Stancaro a hely és év megjelölése nélkül kidott *Collatio doctrinae Arrii et Philippi Melanchthonis et sequacium. Arrii et Philippi Melanchthonis et Francisci Davidis et reliquorum Saxonum doctrina de filio dei domino nostro Jesu Christo una est et eadem* című röpiratában a következő fontosabb dolgokat följegyezte: Miután párhuzamos szövegben baloldalon Ariusnak, jobb oldalon Melanchtonnak tételeit egymással szembeállította, így folytatta: „Ex hac collatione manifestum evadit Ph. Melanchthonis, Casparis Helti, Francisci Davidis et Matthiae Hebler, plebani Cibinensis, cum complicitibus doctrinam de filio dei arrianam esse“ (12. l.); majd pedig az egyik fejezet tartalmát így jelölte meg: „Arrii doctrina de filio dei succinete perstringitur“ (14. lap).

Értsük meg e szöveget jól. Stancaro a „Collatio“-ban azt állította, hogy a radnóti zsinat több főúr jelenlétében azt a tényt, hogy Dávid Ferenc az Augsburgi Confessiót nyilvánosan elfogadta, „ariana haeresis“-nek nevezte. Az „ariana haeresis“ kifejezésnek Erdélyben ekkor még nem volt szabatos dogmatikai jelentése. Huszár Gál, a kassaiak száműzött papja, 1562-ben arianus tévelygéseknek mondta Arany Tamás állításait. Dávid Ferenc 1555-ben a Dialysis-ben azt írta, hogy Stancaro „Philippum Melanthonem ter pessimum nominat Arrianum“ (6. l.); alább pedig (14. l.) ő mondta Stancaróról és követőiről, hogy „qui affirmant eum secundum divinitatem intercedere, sunt ter pessimi Arriani“. A római katolikus Novicampianus Albert 1556 nov. 26-án a zwinglianus Kálmáncsehi Sánta Mártont nevezte eretnek arianusnak (Szamosközy: IV. k. 1. l.). Mint e példák igazolják, a XVI. század közepén „arianus“ elnevezésen értettek minden olyan tanítást, amely nem pontosan egyezett az ökumenikus symbolumokkal. Ezt a magyarázatot a szikszói zsinat (1568) végzéseinek azon pontja is igazolja, amelyben ez a figyelmeztetés olvasható: „szedje össze kiki az érveket, hogy Arius annál hamarabb megszegyenüljön“ (Kiss Á.: *A XVI. században tartott ref. zsinatok végzései.* 615. l.).

A radnóti hitvitával kapcsolatban mindez tehát annyit jelentett, hogy a vitatkozók egymást kölcsönösen tévelygőknek tartották. És jelent még egyet: azt, hogy Radnóton volt Erdélyben az első Servet-hitű hitvita. S mivel — mint ezt *A magyar unitárius egyház hitelvei a XVI. században* (Kvár, 1914) c. könyvemben részletesen kimutattam — az 1560-as évek unitárizmusa egészen Servet hitén alapult, azt kell mondanunk, hogy az unitárizmus Erdélyben az 1558 január 2-án tartott radnóti zsinatig, illetőleg mivel a radnóti hitvitának történeti

előzményei — miként a fentiek igazolják — Stancaronak 1554-ben Erdélybe jöveteléig nyúlnak vissza, következőleg 1554-ig vezethető hiteles történeti adatokkal bizonyíthatólag vissza.

Stancaronak Erdélyben való további tartózkodását vizsgálni már nem tartozik e tanulmány feladatához s így a Stancarora vonatkozó mondanivalóimat Haner György *Hist. Eccl.* azon feljegyzésének közlésével zárom be, hogy a radnóti hitvita után Kolozsváron többé nem maradhatván, előbb Kendi Ferenc udvarába, majd onnan Marosvásárhelyre ment; 1559 májusában pedig már Lengyelországban van.

(1931. május.)

Személyi vonatkozású adatok a wittenbergi egyetem erdélyi hallgatóiról.

(1554—1750.)

Irta: Dr. Asztalos Miklós.

A wittenbergi egyetem döntő szerepet vitt mind a magyarországi, mind az erdélyi reformációban. Mégis az egyetem hallgatóival való foglalkozás egész napjainkig érthetetlen módon szinte teljesen hiányzott úgy egyház-, mint művelődéstörténeti irodalmunkból. Néhány adott kérdés közelebbi kutatása kapcsán 1928-ban felkerestem a wittenbergi egyetemi könyvtár Wittenbergben maradt részét, melynek átnézése közben több magyarországi és erdélyi egyetemi hallgató írásos emlékére sikerült rátalálnom. Utóbb 1929- és 1930-ban alkalmam volt húzamosabb időt tölteni Wittenbergben és Halleban, ahol most az egykori wittenbergi egyetem levéltára őriztetik, s ott levéltári kutatásokat folytatni, amelyek főleg az egykori wittenbergi hallgatók személyi viszonyaira vonatkoztak. Kutatásaim közben ugyanis egyre követelőbben tört elő az a feladat, hogy igyekezzek rekonstruálni a Wittenbergben három évszázad alatt megfordult, több mint háromezer magyarországi és erdélyi hallgató életkörülményeit is. Az eddigi külföldi iskolázás-kutatók megelégedtek a hallgatók névsorának összeállításával s azok közelebbi tanulmányi és magánviszonyaival már nem igen foglalkoztak.

Kétségtelen pedig, hogy ezeknek az utóbbi viszonyoknak ismerete igen hasznos, részben életrajzi, részben művelődéstörténeti adatokat nyújthat, s a külföldi iskolázás kérdéseinek tisztázásához szervesen hozzátartozik.

Az eddig általam összegyűjtött anyag, mely elsősorban a magyarországi hallgatókra vonatkozik, — bár már jelentős — még nem elegendő a kérdés összefoglaló megírásához. A közel jövőben azonban nem igen lesz alkalmam hallei és wittenbergi levéltári kutatásaimat folytatni, illetve kiegészíteni. Nem végzek tehát — úgy vélem — felesleges munkát akkor, amikor az erdélyi hallgatókra vonatkozó adataimból közreadom azokat, amelyeket más részletkutatók már az összefoglalás előtt is felhasználhatnak.

Mindenek előtt néhány szóban vázolnom kell forrásaim természetét és jelentőségét.

Minden kutatás alapjául elsősorban az *egyetem anyakönyve* szolgál. Az anyakönyvet, amely 1502-től 1812-ig terjed, tíz fólió kötetben őrzi a hallei egyetemi könyvtár. Az iktatásokat tartalmazó anyakönyv-

vek anyagából eddig csak három és fél kötetnyi anyag jelent meg nyomtatásban. 1841-ben adta ki az *Album Academiae Vitebergensis* című mű első kötetét Foerstemann, s ezt 1892-ig még két kötet követte. A három kötet 1600-ig közli az egyetem hallgatóinak névsorát. Ennek a kiadványnak az alapján közölte Révész Imre a Történelmi Tár VI. kötetében a magyarországi hallgatók 1560-ig, Melancthon haláláig, terjedő jegyzékét, majd Fraknoi Vilmos *A hazai és külföldi iskolázás a XVI. században* című művében 1600-ig. Az erdélyi hallgatók névsorát szintén 1560-ig terjedőleg Karl Fabricius közölte az Archiv des Vereines für siebenbürg. Landeskunde 1857-es kötetében. Magát az anyakönyvet, mint közvetlen forrást Bartholomaeides János használta, aki ennek alapján 1817-ben ki is adta *Memoria Ungarorum qui in universitate Vitenbergensi... studia confirmarunt* c. művét, amelynek legnagyobb hiányossága az, hogy teljesen mellőzi az Erdélyből származó hallgatókat. Elsősorban tehát átnéztem 1601-től 1812-ig az eredeti anyakönyveket s ennek alapján sajtó alá rendeztem *A wittenbergi egyetem magyarországi hallgatóinak névsora 1601—1812. c. közleményemet*, amely a Magy. Prot. Egyháztörténeti Adattár XIV. kötetében a napokban látott napvilágot. Itt száz számra közöltem erdélyi hallgatókat, akiknek ismételt felsorolására itt nem is lenne terünk. Így mint alapforrásra, legyen szabad az olvasót az említett közleményre utalni.

A Halleban őrzött egyetemi iratok közül a filozófiai kar dékáni könyveit néztem át. A theologiai, jogi- és orvosi kar doktorrá avatásai ugyanis a nevek felsorolásával fel vannak tüntetve az egyetemi anyakönyv félévvégi összegezései mögött. A bölcsész-kari avatások azonban a nevek mellőzésével csak számszerint szerepelnek. Ezért kellett elsősorban a bölcsészeti kar dékáni könyveit átnézni. A bölcsészeti kar dékáni könyvei 4 fólió kötetet tesznek ki. Az első bejegyzés 1518-ban, az utolsó 1812-ben kelt. Eddig mindössze az első kötet anyaga látott napvilágot. Julius Köstlin 1888., 90. és 91-ben kiadta *Die Baccalaurei und Magistri der Wittenberger Philosophischen Facultät... und die ordentlichen Disputationen...* címen 3 füzetben. A könyvek avatások szerint csoportosítva őrzik a baccalaureatusi és magisteri címet nyertek névsorát, valamint a karba kebelezett magisterek jegyzékét. A karba kebelezett magister mint adjunctus valaminő átmenetet jelentett a mai magántanár és rendkívüli tanár között. Nem rendszeresen, de közlik a könyvek az időnként tartott disputációk jegyzékét is. A négy kötet összesen 4 oly baccalaureatusi avatás (1533—1555), 143 oly magisteri avatás (1534—1798), 17 oly karba kebelezés (1544—1783) és néhány oly disputáció emlékét őrzik, amelyek magyar illetve erdélyországi hallgatókra vonatkoznak. Iskolázás-történeti szempontból ezek az adatok felbecsülhetetlen értékűek.

Wittenbergben folytattam a volt egyetemi könyvtár anyagát őrző Augusteum könyvtárának átnézését. 1928-ban ebben a könyvtárban 402 drb. 1711. előtti magyarországi és erdélyi szerzőjű legnagyobb részben egyetemi vonatkozású nyomtatványt találtam. Ebből 92 drb. volt addig ismeretlen, közöttük számos erdélyi szerzőjű volt. Az egészet közöltem a Magy. Prot. Egyháztörténeti Adattár XII. kötetében *A wittenbergi*

egyetemi könyvtár Wittenbergben maradt részének régi magyar könyv-állománya címen. A múlt évben újabb 29 nyomtatványt találtam, amelyből 18 drb. bizonyult unikumnak. Az unikumok közül négy erdélyi vonatkozású.

Az Augusteum épületében van elhelyezve a páratlan Reformations-Museum is, amelynek levéltárában a magyar származású professzorokat érintő iratokon kívül magyarországi hallgatókra vonatkozó anyag is van. Így az egylevelés nyomtatványok között találtam páratlan ritkaságú XVII. századi magyarországi hallgatókról szóló rektori hirdetésményeket. Ezeket *Magyar diákok előadásáról szóló rektori hirdetésmények Wittenbergből (1652—1656.)* címmel teljes szövegükben közöltem a Magyar Könyvszemle 1930-as évfolyamában. Sajnos, ebben az anyagban erdélyi vonatkozású nem volt, ellenben viszonylag gazdag anyagot találtam két egykori emlékkönyvben: Claudius Textorius 1565—68. közötti és Joh. Rud. Ringleb 1748—50. közötti *Stammbuch*-jában. Ezek az adatok főleg az erdélyi hallgatók külföldi barátkozási körére nézve nyújtanak becses ismereteket. A Textor-féle *Stammbuchot* J. Jordan, a Lutherhalle néhai igazgatója, ismertette *Zur Wittenberger Universitätsgeschichte des 16. Jahrhunderts* címen. A húsz lapos közleményből egyetlen különlenyomatot láttam a Lutherhalle kézikönyvtárában, azonban azt, hogy hol jelent meg a közlemény, sem Lic. O. Thulin, a Lutherhalle mai igazgatója, sem én nem tudtuk megállapítani.

A wittenbergi városi templom levéltára — melyet eddig teljesen figyelmen kívül hagytak — igen gazdag lelőhelye a Wittenberget járt hallgatók személyi adatait őrző emlékeknek. Legelsősorban kell emlétenem a 10 kéziratos kötetet kitevő, úgynevezett *Wittenberger Ordiniertenbuch*-ot. Ez a gazdag gyűjtemény a wittenbergi városi templomban lelkésszé avatottak sajátkezű bejegyzésű, rövid önéletrajzeit tartalmazza. A Prónay—Stromp-féle *Magyar Evangelikus Egyháztörténeti Emlékek*-ben megjelent ebből egy régi másolat alapján az 1610-ig avatott magyarországi lelkészek jegyzéke. Az egykori másoló azonban az erdélyieket figyelmen kívül hagyta s azokat Prónay és Stromp 1572-ig, ameddig a teljes anyagot nyomtatásban is kiadta Buchwald két füzetben 1894—95-ben *Wittenberger Ordiniertenbuch* címen, ebből a kiadásból pótolták. Mivel az eredeti anyagot Prónay és Stromp nem látták, átnézték úgy az általuk kiadott kor, mint a későbbi időszak anyagát is s még 32 új önéletrajzot találtam. Ebből harminc 1608. és 1772. között avatott magyarországi származású, kettő pedig 1573. és 1577. között avatott erdélyi lelkész önéletírása. Igen jelentős adat az, hogy amíg Magyarországról még a XVIII. században is akad magát Wittenbergben avattató papjelölt, addig 1577-tel megszűnik az erdélyiek lelkésszé avatása, holott addig onnan igen jelentős számmal keresték fel ebből a célból Wittenberget. Fenti dátumot tehát mérőöldkövül vehetjük fel az erdélyi evangelikus egyház szervezetének fejlődésében.

Soha figyelemre nem méltatott anyag a wittenbergi városi templom levéltárának keresztelési, házassági és halálozási anyakönyveinek anyaga. Magam mindhármát 1711-ig néztem át. A keresztelő könyvek (*Tauf-Buch über die Geborenen bei des Stadt und Pfarrkirche St.*

Mariae zu Wittenberg.) 1560-tól maradtak fenn s néhány hónapi hiánnyal 1711-ig öt kötetet tesznek ki. Magyarországi és erdélyi hallgatók részben mint apák, részben mint keresztapák fordulnak bennök elő. Az előbbieket családtörténeti érdekességük, az utóbbiak érdekes bepillantást nyújtanak a hallgatók társadalmi érintkezéseibe. A házassági anyakönyvek (Trau-Buch) szintén 1560-tól maradtak fenn s 1711-ig hasonlóképpen öt kötetre rugnak. A bennök előforduló magyarországi és erdélyi hallgatók házasságai szintén érdekes adatokat szolgáltatnak a hallgatók társadalmi köréből. Különösen érdekes az, hogy a menyasszonyok nagy részre özvegyasszony, amiről az akkori butorozott szoba-kiadás méreteire, valamint a kiadó és bérlő kölesönös jó viszonyára következtethetünk! A halottas-könyvek (Verzeichnis der Verstorbenen) 1563-tól vannak meg s 1711-ig hat testes kötetre rugnak. A bennök előforduló adatok igen fontosak, mert megmagyarázzák néhány Wittenbergig nyomom követhető hallgató hirtelen eltűnését. Egyik másik adat erkölcs-történetileg jelentős (pld. a diákgyilkosságok), másokból egyes epidémiák dühöngését tudjuk megrajzolni*.

Nagyon becses anyagot rejt a wittenbergi városi levéltár, amely a XV. század második negyedétől majdnem hiánytalanul fennmaradt anyagot őriz. A városi tanács ugyanis a legtöbb esetben hozzájárult a szegényebb hallgatók disputációinak és dissertációinak nyomdaköltségeihez. Ezeket a városi számadáskönyvekben megtalálhatjuk. Sajnos a levéltár ép átköltözöbén volt a városházáról a régi vár földszintjére s így csak tájékozódást tudtam szerezni, tervszerű kutatást kezdeni nem lehetett.

Az egyes használt források rövid ismertetése után most rátérek ezek erdélyi vonatkozású anyagának oly méretű közlésére, amennyiből a részletkutatók az őket érdeklő adatokat fel tudják használni. A források vonatkozó részeinek szöveghű közlésétől, a rendelkezésemre álló hely szűk volta miatt, el kellett tekintenem.

Mivel a Wittenberget járt hallgatókról az ott tartózkodásuk éve a legtöbbször legismertebb adat, nem személy szerint névsorban csoportosítva, sem források szerint, hanem évről-évre közzöm alábbiakban a filozófiai-kar dékáni könyveinek, az Augusteum újabban felfedezett régi magyar könyveinek, a Reformations-Museum (Lutherhalle) levéltári anyagának, a Wittenberger Ordiniertenbuchnak s a wittenbergi keresztelő-, házassági- és halottas-könyveknek eddig ismeretlen erdélyi anyagát:

1554. február 15-én a bölcsészeti kar magisterré avatta *Wagner Bálintot*, („Valentinus Wagnerus pastor ecclesiae Coronensis“) a brassói egyház lelkészét. (Dekanat-Buch. I. k. 53 b. l.)

1555. március 5-én a bölcsészeti kar magisterré avatta *Frank Lukácsot*. („Lucas Francus Transylvanus.“ Dekanat-Buch. I. k. 137 l.)

* Figyelmeztetem a kutatni szándékozókat, hogy a wittenbergi egyházi levéltárban óránként kell kutatási engedélyt fizetni! Ez hasonló méretű kutatásnál igen jelentős összegig mehet. Nekem sikerült mintegy 70%-os kedvezményt, napi egy márkás pauszáléarat kialaknodom. Ennek a szokatlan eljárásnak a családtörténetkutatók elriasztása a kimondott célja.

1555. április 28-án a musnai *Fabricius* Jakab baccalaureatusi fokozatot nyer a bölcsészeti karon. („Jacobus Fabricius Musnensis Transylvanus.“ Dekanat-Buch. I. k. 436 l.)

1561. augusztus 12-én a brassói *Kertz* Pál („Paulus Kertzius Coronensis Transylvanus“) a bölcsészeti karon magisterré avattatik. (Dekanat-Buch. II. k. 173 l.)

1562. február 11-én az előbb említett brassói *Kertz* Pált, a bölcsészeti tudományok mesterét, a kar tagjainak sorába emeli. („Receptus est in collegium facultatis artium“... Dekanat-Buch. II. k. 747 l.)

1563. március 7-én a szebeni *Rodt* István Wittenbergben elhunyt. („Stephanus Rodt Cibiniensis, ist den 7 martij vorschiden“... Halottas-könyv. I. k.)

1563. augusztus 10-én *Wolf* György („Georgius Wolf Transylvanus“) a bölcsészeti karon magisterré avattatik. (Dekanat-Buch. I. k. 186 l.)

1563. Az erdélyi *Jacobus Lucius* wittenbergi nyomdász, akinek ez évből több magyar szerzőjű egyetemi nyomtatványát ismerjük,* kiad egy eddig le nem írt 4 leveles nyomtatványt. Mivel ez évből nem egyetemi jellegű nyomtatványát nem ismertük, közlöm ennek a címlapját:

„EPITHALAMION / SCRIPTVM IN HO- / NOREM CONIVGII
REVEREN / DI VIRI, ERVDITONE ET VIRTUTE PRAE- / stantis M.
Thomae Pitzij, Diaconi Ecclesiae / Bitterfeldensis, Sponsi: Et honestae ac
pu- / dicae uirginis Margaridos am Ende / ipsius Sponse / A / M. GOORGIO
MAURICIO NO- / RINBERGENSI, / VITEBERGAE EXCVDEBAT JACO-
BVS / Lucius Transylvanus. / 1563.“

Fellelhető az Augusteum könyvtárának „Var. 244“ jelzetű colligatumában.

Gulyás Pál *A könyvnyomtatás Magyarországon a XV. és XVI. században* c. művében azt írja *Lucius* Jakabról, hogy 1556. körülől 1572-ig Wittenbergben Lufft műhelyében dolgozott s 1564-ben önállóan kiadta Luther kis és nagy katekizmusát s több más munkáját. Fenti adatunk értékes adalék *Lucius*nak már 1563-ban való önálló működéséhez, amelyet különben a már ismert négy, ez évből való magyar szerzőjű nyomtatvány is igazolt.

1567. február 18-án a szebeni *Auner* Julian („Jolianus Aunerus Cibiniensis Transylvanus...“) a bölcsészeti karon magisterré avattatik. (Dekanat-Buch. II. k. 209. l.)

1567. május 28-án a medgyesi *Hermann* Simon emléksorokat ír *Claudius* Textor Stammbuchjába („Ornatissimo viro D. Claudio Textorj Allobrogj, Simon Hermannus Mediosis Transsylvanus...“). Emlékül naziani Gergelynek a szent keresztségről tartott beszédéből idéz egy görög mondatot, amit négy hexameteres sorban latinra fordítva is ad.

1568. aug. 22-én *Kreszling* Timót Wittenbergben elhunyt. („Thimotheus Kreszling ein Student aus Sybenbürgen, ist den 22 Augusti in der Kupffergasz bey dem Clausurmacher Merten Unger, vorschiden.“) (Halottas-könyv. I. k.)

* Régi Magyar Könyvtár. III. k. 521, 522, 523 és 524. szám.

1570. március 8-án a szebeni *Braun János* („Johannes Braun Cybiniensis“) a bölesészeti karon magisterré avattatik. (Dekanat-Buch. II. k. 234 l.)

1573. július 19-én a brassói *Taschner Simon* („Simon Taschnerus Transylvanus Coronensis“) a wittenbergi városi templomban a szokásos ünnepélyes külsőségek között lelkésszé avattatott. Rövid önélet írását saját kezűleg jegyezte be a „Wittenberger Ordiniertenbuch“ IV. kötetébe. *Taschner* 1571-ben ment a wittenbergi egyetemre s akkor 23 éves volt. 1573-ban hazahivatott Erdélybe. Sajnos, a teljesen elkopott írású végsorokból nem állapítható meg kétségtelenül, vajjon Brassóba hívták-e meg.

1576. november 26-án az erdélyi *Zimmermann Simon ács* megkezesztelteti *Simon* nevű fiát a wittenbergi városi templomban. („Simon Zimmermann aus Sybenbürgen ein Zimmermann sein Sohn Simon ist den 26 novembris gedauft worden.“ Tauf-Buch. I. k.)

1577. október 9-én a szebeni *Oltardt Antalt* (Antonius Oltardt Cibiniensis Transylvanus) a wittenbergi városi templomban *Policarpus Leyser* superintendens a szokásos külsőségek között lelkésszé avatta. Önéletrajzi adatai szerint előbb Szebenben, utóbb két évig Brassóban tanult, ahol a bátyja *Oltardt Márton* volt a rector. Brassóból Medgyesre távozott, ahol mint segédtanító működött. Amikor kilátása volt arra, hogy meghívják *Probstdorffra* lelkésznek, *Márton* bátyja biztatására *Wittenbergbe* ment, honnan fél év múlva anyja hívására tér vissza, miután lelkésszé avattatta magát. *Oltardt* az utolsó *Wittenbergben* avattott erdélyi lelkész. (Wittenberg. Ordiniertenbuch. IV. k.)

1578. november 19-én *Costius András*, mint keresztapa szerepel: „Abraham. Eltern: Nickel Müller ein Buchbinder, Catharina. Gefattern: Abraham von Holtzendorff aus de. Marek ein Student, *Andreas Costius Transylvanus*, Anna die Doctor Peter Appianisin.“ (Tauf-Buch. II. k.)

1579. febr. 24. „*Georgius Hyeronimus von Eperius aus Siebenbürg* und *Anna Caspar Helts* nachgelasne Bürgerstochter allhie. Diese beide personen sint den 15 februarii allhie auffgeboten, und den 24 februarij getraut worden.“ (Trau-Buch. II. k.)

1579. július 29. „*Marcus Vulpinus* aus *Siebenbürgen*“ keresztapja bizonyos *Wilch* nevű könyvvezető *János* nevű fiának. (Tauf-Buch. II. kötet.)

1579. november 23. „*Georgius Platz von BIRTHALLUM aus Sybenbürgen ein Student*“ háromszori kihirdetés után házasságra lépett *Benedict Wilden Judit* nevű árvájával. Az esketést végezte *Simon Sieder*. (Trau-Buch. I. k.)

1579. december 24-én „*Martinus Tulderus aus Siebenbürgen*“ keresztapja „*M. Paulus Nicander Rithingensis*“ *Appolonia* nevű leányának. (Tauf-Buch. II. k.)

1580. február 1-én „*Georgius Platz aus Siebenbürgen*“ és *Julia* nevű felesége leányát *Julianát* keresztvízre tartotta „*Leonhardus Gros von Hermannstadt ein Siebenbürger*“. A két keresztanya *Michael Reichart* magister és a *Franz* nevű írnok felesége volt. (Tauf-Buch. II. köt.)

1580. augusztus 10-én „*Martinus Duderus Transylvanus*“ keresztvízre tartotta Paul Drescher könyvkötő Erzsébet nevű leányát. (Tauf-Buch II. k.)

1580. szeptember 22-én elhunyt Georg Wilden házában „*Andreas Kostius von Meschen aus Siebenbürgen*“, aki „hat allhie studiert“. (Halottaskönyv. 2. k.)

1582. szeptember 4-én a bölcsészeti karon magisterré avatott „*Michael Butnerus Nependorffius Transylvanus*“. (Dekanat-Buch. II. k. 301. l.)

1582. október 1-én Paul Drescher könyvkötő fiát, Mihályt, keresztvízre tartotta „*Marcus Allbelius Transylvanus, student*“. A másik keresztapa szintén egy egyetemi hallgató, Ch. Rohn volt. Érdekes, hogy Drescher mindkét gyermekének erdélyi a keresztapja! (Tauf-Buch II. k.)

1584. január 13-án „*Johannes Sartorius von Hermannstadt in Siebenbürgen*“ nőül vette háromszori kihirdetés után Georg Wilden özvegyét, Helenát. Az esketési szertartást M. Th. Fabritzius végezte. Nem érdektelen rámutatni arra, hogy amint azt 1580-ból tudjuk, Wildenéknél laktak erdélyi hallgatók. (Trau-Buch. II. k.)

1584. június 10-én tartotta „*Johannes Schneider, Siebenbürger*“ keresztvízre Ph. Schultz napszámos Mária nevű leányát. (Tauf-Buch II. k.)

1589. szeptember 1-én „*Matthias Birthalmer von Hermannstadt aus Siebenbürgen*“ háromszori kihirdetés után nőül vette Adam Richter polgár Erzsébet nevű leányát. Az esketési szertartást M. Chr. Gruner végezte. (Trau-Buch. II. k.)

1596. Egy eddig ismeretlen négyleveles nyomtatvány számot ad az erdélyi *Andreas Czumpolius*ról, a frankfurti egyetem hallgatójáról. Itt adom a címléírást:

„Programma / Magnifici Rectoris Academie / FRANCOFVRTANAE / Illustris et generosi Domini / DN. ERNESTI LVDOVICI LIBERI BA- / RONIS IN PVTBVS, &ct. / Quo / Coetum Scholasticum ad cohonestandes exequias, / quas nobili, pietate et eruditione praestan- / ti iuveni dn. / ANDREAE CZVMPOLIO / Transylvano / Piè defuncto, VIII. Idus Maij populares / & amici moesti faciebant, officij / ratione inuitabit. / Typis Seivriris / ANNO CHRISTI CIOIOXCVI!“

A nyomtatvány az Augusteum könyvtárában, a „Var. 221“ jelzetű colligatum 91-ik darabja. Adja Czumpolius rövid életrajzát, aki Sabes(Sebes?)-ről származott, atyja Cz. Samuel, anyja Margareta Bona volt.

1600. október 4-én a bölcsészeti karon magisterré avatott „*Franciscus Schimerus, Mediensis, Saxo Transylvanus*“. (Dekanat-Buch. II. k. 397. l. és III. k. 26. l.)

1606. március 3-án „*Der Erbar und wolgelarte her Daniel Reipolius Theologiae Studiosus von Cronstadt aus Siebenbürgen*“ háromszori kihirdetés után nőül vette Arnold Artus „*oconomus*“ árváját, a „*tügendsame jünger*“ Máriaát. Az esketést M. Georg Jordan végezte. (Trau-Buch. III. k.)

1615. január 24-én gyilkosság áldozata lett a brassói *Weisz Márton*: „Martinus Weisz Theologie studiosus von stadt Cron aus Siebenbürgen ist den 17 januarij von einem seiner ludleut in der pfarerrhausz von sütsz hinder der mauler gestochen, und den 24 Januarij gestorben“. (Halottaskönyv. III. k.)

1616. augusztus 11-én elhunyt a Neu-Gasseban Hans Bulmannénál „Josephus *Schülerus* bistricensis Transilvanus“. (Halottaskönyv. III. k.)

1621. május 9-én „Marcus *Dorthes* von Kronstadt aus Sibenbürgen Theologiae studiosus“ elhunyt. (Halottaskönyv. III. k.)

1647. április 4-én elhunyt a kollégiumban „Herr Georgius *Barthius*, ein Studiosus von Hermanstadt, aus Siebenbürgen“. (Halottaskönyv. V. k.)

1647. május 22-én elhunyt a felső kolostorban „Herr Blasius *Fronius* ein Student aus Siebenbürgen“. (Halottaskönyv. V. k.)

1648. június 20-án elhunyt „Herr Johannes *Francke*, ein Studiosus bürdig ausz der Stadt Nösen in Siebenbürgen“, aki a Juristen-Gasseban Chr. Valternél lakott. Temetése a nagyobb harang szava és prédikáció mellett június 24-én ment végbe. (Halottaskönyv. V. k.)

1648. Eddig ismeretlen nyolc számozatlan levélből álló nyomtatvány az előbbirt *Francke* halála kapcsán. Közlöm a címlapját:

„Letzt Ehren-Gedächtniisz / Bey Christlichem Leichbegängniisz / Und / Ueber den früchzeitigen doch seligen Abschied / Des Ehrenvester Vorachtbahren und Wohlgelarten / H. Johannes Franken / von Nösen ausz Sibenbürgen bürtig / Welcher, / Als er eine geraume Zeit bey dieser löblichen Universität / Wittenberg studierens halben sich aufgehalten, Gottes väterliche / Züchtigung / mit der er seine Frommen beleget, an seinen bresthaff- / ten und sterblichen Liebe empfunden / ja gar in der That erfahren mues- / sen, dasz die Erde allenthalben des Herren sey. In dem Gott derr All- / mächtige. Ihn nach seinen allein weisen Rath den 21. Brachmonates, / des 1648 Jahr, von dieser Welt zu sich genommen, und der / Seelen nach die ewige Frewde versetzt. / Seiner hochbetriebten Fraw Mutter / Zu trost / Von mitleidenden Feunden beygebracht / In / Wittenberg, / Wittenberg / Gedrucht bey Michael Wendt, / Anno 1648. /“

A külföldieken kívül német nyelvű verseket írtak benne „Georg *Poch* von Oedenburg aus Nieder-Ungarn“, „Daniel *Klesch* von Iglo aus Ober-Ungarn“, „Georg *Kramer* Von Oedenburg aus Ungern“, „Georg *Totschner* von Noesen aus Siebenbürgen“, „Valentin *Forgatsch* von Cronstadt aus Siebenbürgen“, „Thomas *Schüller* aus Siebenbürgen“ és „Michael *Höher* von Newsohl aus Ungarn“.

A nyomtatvány az Augusteum könyvtárában a „Var. 238“ jelzetű colligatumban őriztetik.

1652. október 12-én a bölcsészeti karon magisterré avatták a medgyesi *Albrich* Mártont. Érdekes a dékáni könyv megjegyzése: „Martinus Albrichius Mediensis Saxo Transylvanus. Gratuitus. *Secundus ex Transylvanis, qui in hoc seculo Magistri titulum indeptus est in hac Academicâ.*“ Érdekes, hogy mennyire nyilvántartották a külföldi magistereket, hisz az első erdélyit ebben a században 52 évvel előbb, 1600 október 4-én avatták. (Dekanat-Buch. III. k. 221. l.)

1655. augusztus 23-án eltemettetett „Herr Georgius *Cursorius* der H. Schrift Studiosus von Hermanstadt ausz Siebenbürgen“. *Cursorius* Martin Maurer törvényszéki irnok piactéri házában halt meg. Temetésén a középső és az őrharang szólt. *Cursoriust* a templomudvaron lappal és Job. Wilhelm Fincelius sírja közé temették. (Halottaskönyv. V. k.)

1657. október 15-én a bölcsészeti karon magisterré avatták a brassai *Honterus* Jánost. (Dekanat-Buch. III. k. 239. l.)

1658. október 14-én a bölcsészeti karon magisterré avatták a nagyzebeni *Schnitzler* Jakabot. (Dekanat-Buch. III. k. 243. l.)

1661. május 29-én a nagyzebeni *Schnitzler* Jakab, a filozófiai tudományok mestere, a bölcsészeti karon adjunktussá lesz. (Dekanat-Buch. III. k. 733. l.)

1671. április 18-án „H. Paul *Schilling* S. S. Theol. Stud. aus Siebenbürgen“ Wittenbergben elhunyt. (Halottaskönyv. VI. k.)

1676. január 11-én tartotta keresztvízre „H. Johannes *Italy* Studiosus aus Siebenbürgen“ Georg Klostermann suszter Anna Maria nevű leányát. (Tauf-Buch. VI. k.)

1676. április 27-én a bölcsészeti karon magisterré avatták a brassai *Greissing* Bálintot. (Dekanat-Buch. III. k. 296. l.)

1679. április 12-én a brassai *Greissing* Bálint, a filozófiai tudományok mestere, a bölcsészeti karon adjunktussá lesz. (Dekanat-Buch. III. k. 735. l.)

1681. május 30-án elhunyt Wittenbergben „H. Stephan *Zoch* S. S. Theo. Studios. aus Siebenbürgen“. (Halottaskönyv. VI. k.)

1682. április 27-én a bölcsészeti karon magisterré avatták a nagyzebeni *Kremptes* Jánost és a brassói *Fronius* Márkot. (Dekanat-Buch. III. k. 309. l.)

1683. április 24-én a bölcsészeti karon magisterré avatták a brassói *Albrichius* Jánost. (Dekanat-Buch. III. k. 311. l.)

1684. Egy eddig ismeretlen nyomtatvány hírt ad a holdvilági *Kelp* Mártonról, aki 1679. december 23-ikán iratkozott be a wittenbergi egyetemre. A nyomtatvány címlapját itt adom:

„Clarissimo / ET / Inter Plurimos Eosque Praestantissimos Candidatos / Haud Postremo, / Nunc / Meritissimo Florentissimoque Phi- / losophiae et Liberalium Artium Magistro, / DN: MARTINO / KELPIO / Holdvilagino-Transylvano, / Gratulatur / Eique collatos d. XXXI. Januarii CIO CLXXXIV / In Illustri Academia Lipsensi / Summos in Philosophia Honores / Faustos esse jubent / Patroni magni, Praeceptores opti- / mi, et quidam Popularem / In Inclita Academia Wittenbergensi. / Typis CHRISTIANI FINCELLI. “

A hely és évjelzetlen wittenbergi nyomtatványban, amely négy ívjelzetlen és számozatlan levélből áll, a következő erdélyi versírókat találjuk: „M. Johannes *Kremptes*, Cibinio-Transylvanus“, „Johann *Klein*, Schoenbergâ-Transs. SS. Th. St.“, „M. Marcus *Fronius*, Corona-Transsylvanus“, „Mart. *Titius*, Kis-Schenk. Transs. Med. Stud.“, „Johann *Hoch*, Parathiâ-Transs. SS. Th. St.“, „Barthol. *Melas*, Lob. Transs. SS. Th. St.“, „Johannes *Manckesch*, Corona-Transsylv. SS. Th. et Phil. St.“ és „Andreas *Sattler* Bistricio-Transs. SS. Th. Stud.“

A nyomtatvány az Augusteum könyvtárának „Var. 256“ jelzetű colligatumában található.

1686. április 6-án elhunyt „Hr. Christoph Greising S. S. Th. Stud. aus Kron Stadt in Siebenbürgen“. (Halottaskönyv. VI. k.)

1687. április 28-án a besztercei *Schüllerus* András a bölcsészeti karon magisteri fokozatot nyert. (Dekanat-Buch. III. k. 327. l.)

1688. április 26-án „Johann *Franciscus* Corona-Transylvanus“ a bölcsészeti karon magisterré avattatott. (Dekanat-Buch. III. k. 331. l.)

1688. október 16-án elhunyt Wittenbergben „Hr. Andreas *Totter* SS. Theol. Stud. von Cronstadt aus Siebenbürgen“. (Halottaskönyv. VI. k.)

1692. október 13-án a bölcsészeti karon magisterré avattatott a segesvári *Haner* György. (Dekanat-Buch. III. k. 353. l.)

1694 után „Johannes *Kinder* Saxo Cibinio Transylvanus“, aki 1693. június 30-án iratkozott be a wittenbergi egyetemre, meggyilkolta Joh. Georg *Hendel* nevű hallgatótársát. Az esetet az 1694. nov. 13-án beiratkozott *Hendel* neve mögé így jegyzi fel az anyakönyv: „Johann Georgius *Hendelius*, Curiä-Variscus, qui postmodum mucrone *Johannis Kinderi* Transilv. vita privatus est.“ (Anyakönyv. VII. k.)

Hogy *Kinder* elvette-e a pallos joggal bíró egyetemtől a megfelelő büntetését, vagy gyors szökéssel megmentette az életét, addig, amíg az egyetem fegyelmi aktáit is át nem nézzük, nem tudhatjuk.

1699. április 27-én a nagyszebeni „*Petrus Hermannus*“ a bölcsészeti karon magisterré avattatott. (Dekanat-Buch. III. k. 379. l.)

1702. május 17-én elhunyt Wittenbergben „Herr *Michael Germann* S. S. Theol. Studiosus aus Siebenbürgen“ (Halottaskönyv. VI. k.), aki 1701 nov. 23-án iratkozott be az egyetemre s az anyakönyv adatai szerint: „*Michael Herrmann*, *Kirchberga Transylvanus*“.

1703. június 29-én *Göldner* János a consistorium végzése értelmében megnősült. Az 1560 óta fentmaradt házassági könyvben egyedülálló eset emléke így adja elő a dolgot: „H. Jo. *Göldner* studiosus aus Siebenbürgen ist mit *Johanna Barbara Elstermannin* auf *Bescheide Consistorii* in *Consistorio* v. H. M. *Vriszmann* den 29 Junii 1703. copuliret worden.“ (Trau-Buch. V. k.) *Göldner* személyi adatai az anyakönyvben a következők: „*Johannes Göldner* *Betulá Transylvanus*.“ Sajnos, a consistoriumi jegyzőkönyvekhez, amelyek az esetre fényt vetnének, nem sikerült hozzáférnem.

1712. áprilisában „*Stephanus Aunerus*, *Mediâ Transylvanus*“ az orvostudományi licentiatuserért disszertált „*De Vulneribus*, eorundem que *symptomatis*“ címmel a wittenbergi egyetem orvosi karán. (Anyakönyv. VIII. k. 11/a. l.)

1739. április 20-án a nagyszebeni „*Johannes Bruckner*“ a bölcsészeti karon magisterré avattatott. Ekkor ő már „in *gymnasio patrio* *Conrector designatus*“ volt. (Dekanat-Buch. IV. k. 113. l.) *Bruckner* a hallei egyetem hallgatója volt, hol utóbb tanítószkodott is. Neve a wittenbergi anyakönyvben nem fordul elő. Bizonyal iktatás nélkül szerezte meg a magisteri fokozatot.

1746. novemberében a brassói „Michael Girard“ a bölcsészeti karon magisterré avattatott. (Dekanat-Buch. IV. k. 150. l.) Ő az utolsó erdélyi, aki a wittenbergi egyetemen tudományos fokozatot nyert.

1750. április 11-én a tübingiai Jo. Rudolphus Ringleb Stammbuchjába emléksorokat írt három erdélyi hallgató: „Georgius Hoffmann Rupb. Transylvanus. Theol. Cult.“, aki egy Propertius idézetet jegyzett be emléksorul. „Martinus Dévai Transylvanus Corona Hung. SS. Th. et Ph. C.“ a Korinthusiakhoz írott levél VII. 3. sorát idézi. Végül „Martinus Georgii Schenckino-Transilvanus Theol. Cult“ a következő sort ajánlja emlékezésül: „Virtus per mala et probatur et constat.“

1750 után az erdélyi hallgatókról a felsorolt forrásokból már csak az egyetemi iktatásokat őrző anyakönyv emlékezik meg.

Jorga oktatásügyi törvényei.

Irta: Dr. Gál Kelemen.

A parlament az utolsó ülészak végén sebtében olyan iskolai törvényeket szavazott meg, melyekről a magyar közvélemény jóformán tudomást sem vett, kivéve a legközelebről érdekelt tanférfiakat és taníttató szülőket. A magyar lapok hallgatással mellőzték a törvényjavaslatokat, vagy a legjobb esetben rövid szavakban számoltak be azokról. Pedig ezek a törvények sok szempontból megérdemlik teljes figyelmünket. Egyfelől magukon hordják benyújtójuknak szellemét, akiről jóleső érzelmek között kell megállapítanunk, hogy a kisebbségek iskolai kívánalmai kielégítése irányában komoly és jelentős lépéseket tett. És nem egészen rajta mult, hogy megértő kezdeményezése nemcsak hogy nem járt sikerrel, hanem a parlament többségének türelmetlen és kizáró szelleme miatt az eddigi állapotokon sokat rontott. Épen ez a körülmény jelent ránk nézve súlyos tanulságot, mert újból meg kellett győződnünk, hogy Románia államférfiai felfogásában még nem alakult ki az a szellemi légkör, amely alkalmas talajul szolgálhatna az ország kulturális fejlődését és előrehaladását biztosító kisebbségi törvény megalkotására.

De más tekintetben is tanulságos e törvények megalkotásának körülményeivel foglalkoznunk. Előttünk teljesen érthetetlen az a mód, ahogyan Jorga törvényjavaslatait eredeti lényegükből kiforgatták, eredeti szándékaival teljesen ellentétes tartalmúvá változtatták azok a közbeeső forumok, amelyeknek tárgyalásán és vitatásán keresztül mentek. Az alkotmányos kormányzás eddigi értelmezése szerint egy miniszter áll vagy bukik törvényjavaslata elfogadásával vagy lényegbevágó módosításával. Jorga nem csinált kabinetkérdést javaslatai lényegének kiforgatásából. Egy szellemes ötlettel túltette magát az ebből előálló akadályon. Úgy látszik, — mondotta — hogy e kérdés megoldására nem jött el még az idők teljessége. Tehát megelőzte korát. Mindenestre jobb, mintha elmaradott volna korától, nyugtatta meg magát.

A szellemességnek ez az ötletes frissége, hogy ne mondjuk: ciniz-musa, azt a gondolatot sugalja nekünk, — nem tehetünk róla, de nem tudunk szabadulni tőle, — hogy Jorga talán nem is akarta komolyan egy pillanatra sem, hogy javaslatából eredeti fogalmazásában legyen törvény. Talán épen legtitkosabb kedve és szándéka szerint történt az, hogy javaslatából lényegesen más lett, mint aminek benyújtotta.

Van a Jorga-féle törvényhozásnak egy más eredeti sajátossága is. Közoktatási törvényjavaslatokat alapos megbeszélések után kialakuló közvélemény eredményeként szoktak másutt benyújtani. A kérdést a szükség bedobja a nyilvánosságba, hozzászólnak a kérdés iránt

érdeklődő közéleti férfiak, tanférfiak. Esetleg értekezleteket hívnak össze kellő iskolai tapasztalattal bíró és elméleti tájékozottsággal rendelkező emberekből, akik minden oldalról megtárgyalják s az így kialakuló közvélemény nyer kifejezést az alkotandó törvényjavaslatban.

Jorga nem követte ezt az utat. Igaz, Jorga kivételes egyéniség, aki — úgy látszik — nem tartotta szükségesnek a törvényalkotásnak e rendes útjára lépni. Neki megvoltak a saját gondolatai, a saját tapasztalatai s ezeket önállóan akarta törvényeiben lefektetni. Később látni fogjuk, hogy ez az eljárás magán hordja ugyan szellemének eredetiségét, de tárgyilag nem vált előnyére iskolai törvényeinek.

Ezzel függ össze a már becikkelyezett törvényeknek az a sajnálatos jellemvonása, hogy elhamarkodottak, bizonyos vonatkozásokban hiányosak, nem kellően átgondoltak, nem teljesek. Mindeniknek van egy olyan intézkedése, hogy a részleteket majd egy később kiadandó szabályzat vagy végrehajtási utasítás fogja szabályozni. Ez még nem volna nagy baj. A baj ott kezdődik, hogy a törvény egészen lényegbevágó, elvi rendelkezéseket mellőz és bíz a végrehajtási utasításra. Ennek a következménye pedig nyilvánvalóan az, hogy elvi megállapítások vonatnak el a parlament hozzájárulása alól s bizatnak lényegileg egy embernek, a miniszternek, a megítélésére. A törvényhozásnak ez a módja minden egyéb lehet, de nem alkotmányos. Még akkor sem, ha a miniszter olyan kivételes egyéniség, mint Jorga.

Javaslati elhamarkodott és hiányos voltát megállapította maga a törvényhozó tanács is (consiliul legislativ). A főiskolai vagy egyetemi autonómia törvényjavaslatát olyan jelentéssel terjeszti be a törvényhozás elé, amely egyetemes jellegű, elvi és technikai jogi természetű hiányok és kifogások egész sorozatát emeli ki. Sőt komoly szavakkal figyelmeztet arra, hogy a törvényhozói hatáskör nem ruházható át a végrehajtó hatalomra.

Komoly aggodalom merülhet fel aziránt is, hogy vajjon végrehajthatók-e e törvények intézkedései. A középiskolai törvény előírja az ország összes középiskolaiban a délutáni kézimunkatanítást. Teljes elismerésünk mellett is kérdeznünk kell: vajjon a dologiakban és személyiekben is rosszul dotált iskolák lesznek-e egyhamar abban a helyzetben, hogy ez előírásnak megfelelőhessenek? Honnan veszik a jelenlegi súlyos gazdasági válságban azt a nagyon jelentékeny költséget, amely a kézimunkatanítás megindítására dologi és személyi kiadásokra szükséges? Honnan veszik az erre szükséges vezető szakembereket? És hol vannak azok az utasítások, melyek nélkül ez a nagyon komoly nevelő eszköz egyesek kényére, kedvére, hozzá nem értő jóakarátára és kísérleteire lesz bízva?

Nem hagyhatjuk szó nélkül azt a sietséget sem, mellyel Jorga mindjárt kormányra került első idejében ezekkel a javaslatokkal előállott. Távol áll tőlünk az a gondolat, hogy mi a közoktatás jelenlegi rendszerével meg volnánk elégedve. Reform és javítás kell az egész vonalon. De lehetetlen elnyomnunk azt a gondolatot, hogy az ország ezer más sebtől vérzik, a szegénység — ebben az Isten áldásaival bővelkedő országban már-már elviselhetetlen, a gazdasági és pénzügyi

krízis rémei fenyegetnek. S akkor a miniszterelnök első dolgának tekinti, hogy ezekkel a részlettörvényekkel álljon elé s foglalja le és vonja el az ország figyelmét nagy kérdések komoly tárgyalásától.

És milyen példátlan sietséggel! Más közoktatási miniszter 3—4 év alatt jö 2—3 törvénnyel. Ő egy hét alatt nyújt be négy javaslatot. Azt hisszük, hogy ő viszi a rekordot Románia közoktatási törvényhozásában. Anghelescu is sok iskolai törvényt alkotott. Megesinálta az állami elemi iskolai, magánoktatási, középiskolai törvényt, de hosszú éveken át, három ízben megszakított minisztersége alatt. Spiru Haret, Costachescu meg 3—4 év alatt csináltak egy törvényt. A lapok, folyóiratok tele voltak a készülő javaslatok birálatával, magyarázatával és méltatásával. Hónapokon keresztül foglalkoztak egy-egy készülő javaslat vezető gondolataival.

Most mindez másként történt. A törvényhozás — amint Rădulescu-Motru* mondja — a bálványimádásnak olyan szellemi légkörében foglalkozott ezekkel a javaslatokkal, amely minden komoly és őszinte szót, tárgyilagos kritikát eleve lehetetlenné tett. A vita alatt Jorga elvesztette őszinte barátait. Az ideges sietségnek láza fogta el az embereket. Némelyek lemondtak a szólás jogáról, hogy ezzel is dokumentálják a kormányelnök iránt való határtalan tiszteletüket. Mások rövidre fogták mondanivalóikat, nehogy megbántsák Jorga hiúságát. Ő maga órával kezében figyelte a szónokokat s hallgatta a feléje áradó elismerés frázisait és figyelmeztette a szónokokat, ha az engedélyezett idő lejárt.

Ez általános megjegyzések után vizsgáljuk meg részletesen ezeket a törvényeket letárgyalásuk időrendjében.

Ezek:

- I. A bakkalaureátusi törvény.
- II. A középiskolai törvény.
- III. A közoktatási miniszterium szervezeti törvénye.
- IV. Az egyetemek autonómiájának törvénye.

I. A bakkalaureátusi törvény.

Nem lehet megérteni, miért jött Jorga olyan sietve a bakkalaureátusi törvénnyel. A dolgok logikus rendje azt kívánta volna, hogy a középiskolai törvény megelőzze ezt. Hiszen az érettségi vizsgálat mintegy betetőző függvénye, következménye a középiskolában végzett tanulmányok rendjének. Jorga megfordította ezt a természetes rendet. Előbb átsiettetten ezt a törvényt s azután terjesztette be a középiskolait. Így ez a töredék-törvény bizonyos tekintetben filius ante patrem.

Különben ő maga is több ízben kijelentette, hogy ez a törvény nem az ő törvénye. Neki más felfogása, más nézetei vannak a bakkalaureátusi vizsgáról. Ez a törvény nem az ő „személyes törvénye“, csak pillanatilag kiségitő eszköz, melynél többet, jobbat most nem adhat. Betöm vele egy lyukat. S ha bebizonyul, hogy az eredmény nem kellő, nem az, amit vár, holnap megváltoztatja. A bakkalaureátus „un articol de tapiserie“, semmi egyéb.

* Noile legi școlare. Universul, 1931. aug. 12. 14. 15. 16. sz.

Különben szándékait a megokolásából ismerjük meg. Ezt a megokolást a hozzászólók közül többen csodálatos műnek nyilvánították s a legnagyobb tisztelet nyilvánításával vették körül. Mi úgy látjuk, hogy nem egyéb az, mint vizsgáló bizottsági elnöki minőségében szerzett tapasztalatainak s beküldött jelentéseinek összefoglalt eredménye.

Megokolásában 6 pontot emel ki.

1. A vizsgáló bizottságokat eddig a véletlen alkotta olyan elemekből, melyek között nem volt semmi közös s így nem tudtak azonos kritériumok szerint határozni.

2. A bakkalaureátusnak „legnagyobb hibája“ a növendék nem ismerése.

3. Nem volt helyes 4—5-ös csoportok alkotása a kikérdezésnél, mert az elsőnek nem volt ideje a gondolkodásra s így az osztályozás véletlenül alapult.

4. A használt kérdező módszer (helytelenül *sistemul* erotematic-nak nevezve) helytelen, mert az összefüggő előadásnak és fejtegetésnek útját állja.

5. A kérdések egyéni megfogásának és kidolgozásának hiánya. A feleleteket csak úgy tudják előadni, ahogy betanulták. Minden új kérdésre elvesztik fejüket.

6. A tantárgyak, a történelem nem fogja meg a lelküket. Mikor az ország küzdelmeiről és szenvedéseiről beszélt nekik, senki szemében nem látott ragyogást és könnyeket, pedig „vérbeli románok voltak, nem kisebbségek“.

Ezek a tapasztalatok bírják Jorgát a törvény módosítására, melynek célja — amint mondja —: „lehetetlenné tenni a vizsgálat gépieségét, megkönnyíteni a természeti adottságok és az általános ismeretek alapján a kiválasztást“.

Ő maga javaslatának *lényeges módosításait* a következő pontokba foglalva adja elő:

a) a vizsgáló bizottság elnökeinek nagyobb hatáskört biztosít a törvény; a bizottsági tagok sorshúzás útján választatnak.

b) A tanulók egyéni hajlamai tiszteletben tartatnak, minthogy egyes tárgyakat tetszésük szerint választhatnak.

c) Kisebbségi tanulók részére könnyítést jelent, minthogy a román nyelven kívül bármely más tárgynál használhatják anyanyelvüket.

d) Megszünteti a vizsgálatra való jelentkezés korlátozását.

e) Kihagyja az előkészítő év szervezését, mely itt nincs helyén.

Az első pont alatt említett mindkét módosítás legalább is kétes értékű. Jorga magyarázata szerint a kérdező szaktanárok csak információkat adnak az osztályozásnál. A jegyet azonban egyedül az elnök határozza meg, aki egyetemi tanár.

Csodálkozva és hitetlenül állunk e rendelkezés előtt, melynek rációját sehogysem értjük. Nem azt, hogy az elnök egyetemi tanár, hanem azt, hogy a kérdező szaktanár csak információkat ad s kizárólag az elnök osztályoz. Rădulescu-Motru keresvén ennek az intézkedésnek a szülő okát, abban találja meg, hogy Jorga az osztályozás jogát egyedül magának akarta fenntartani. De minthogy belátta, hogy ennek valósí-

tása igen sok gyakorlati nehézséggel járt volna, azért ruházta azt kizárólag az elnökre. Nincs rá adatunk, hogy a júniusi elnökök e tekintetben hogy jártak el, de meg van minden okunk azt hinni, hogy felelősségük tudatában működő elnökök ezt a kizárólagos jogukat nem vették igénybe, hanem a kérdező szaktanárokkal egyetértően osztályoztak. Ezt lelkiismeretes emberek másképp nem is tehették. Ki venné magára a felelősséget, hogy a tanulónak a vizsgálat esélyeitől szorongó lelkiállapotában adott egy feleletére megfélebbezhetetlen ítéletet mondjon, amely döntően foly be további sorsára?

Helyesen mondja Rădulescu-Motru, hogy az elnöknek ez az auto-kráciája a régi politikai életnek és a rendőrállamnak egy fosszilis maradványa, melynek a pszichológiai ismereteken felépülő pedagógiai gyakorlatban nincs helye.

Ez a rendelkezés lehetetlenné teszi az újkori pedagógia által igazolt elvek alkalmazását. A bakkalaureátuson a tanuló vizsgáló és kérdező tanára a középiskolai tanár, aki a középiskola tanterve és módszere szerint kérdez, nem az egyetem követelményei alapján. Elvonni a középiskolai tanulót az osztályozásnál kérdezőjétől s az osztályozást az elnök hatáskörébe utalni, nem a pedagógiai tudomány által ajánlt eljárás. Kutatom e rendelkezés indító okát s nem találok mást, mint azt a gondolatot, hogy a múltban talán visszaélések történhettek e joggal. Ez lehetséges. De néhány megtörtént esetből nem szabad következtetést vonni az egész karra, annál kevésbé, mert ugyanolyan visszaélés az egyetemi tanároknál sem lehetetlen.

Bizalmatlanság is rejtőzhetik ez intézkedés mögött. Bizalmatlanság a középiskolai tanári karnak nemcsak erkölcsi megbízhatósága, hanem tudományos felkészültsége iránt is.

S ha ez így van, akkor legalább is egy helytelen és ferde gondolat méhéből született. Abból a helytelen feltevésből, hogy „aki többet tud, a kevesebbet is tudja“. Ez igaz lehet a közigazgatásban, de a nevelés gyakorlatában minden fokozat csak a maga körében illetékes. Elemi iskolai tanító kitűnő kérdező és nevelő a maga fokán kicsi gyermekek-nél, használhatatlan egyetemi fokon. Egyetemi tanár elsőrangú tudós és szakférfiú a maga állomásán és teljesen használhatatlan lehet kicsi gyermekek között. Ez az eset a középfokon is.

Mindent összevéve, ez az intézkedés — mondja Rădulescu-Motru — felbátorít az incompetencia kultuszára, amely sajnos annyira el van terjedve országunkban.

Az új törvény másik módosító intézkedése: a vizsgáló bizottságoknak sorshúzás által való összeállítása. Amint a megokolásban olvassuk, ennek indító motívuma az volt, hogy ki lehessen küszöbölni a vizsgáló bizottságokba jelentkezők alkalmatlan tolongását. Tanulságos azonban meghallgatni, mit mond Jorga az eddigi bizottságokról. Ezeket — úgy mond — a véletlen alkotta össze olyan elemekből, melyek között nem volt semmi közös s így nem tudtak határozatot hozni azonos kritériumok szerint, zavarban voltak teendőik teljesítése közben. Teljesen külön felfogások vezették őket s az elnök beleelegyedése, ha nem volt tudományosan képzett, egyenesen vészes és kárhozatos volt.

Ezt az intézkedést méltán és teljes joggal támadták és kifogásolták a hozzászólók. Hiszen első tekintetre is látszik, hogy ellenmondás van a megokolás és a törvényjavaslat ez intézkedése között. A tapasztalt hibák és hiányok nem küszöbölhetők ki sorshúzás útján. Itt a véletlen szeszélye dönt. Jorga azt mondja a megokolásában: „a bakkalaureátus legnagyobb hiánya a növendékek teljes nemismerése“. Másfelől a vizsgáló bizottságot sorshúzás által állítja össze. Hogy egyeztetni össze e két ellentétes állítást egyfelől egymással, másfelől meg azzal az autokratikus intézkedéssel, hogy az osztályozást kizárólag az elnök végzi, aki a tanulót egyáltalában nem ismeri, csak azon a feleleten át, amelyet a drukkk kisajtott belőle? Nagyobb ellentétet a tapasztalat alapján leszűrt elvek és a törvény intézkedései között elképzelni sem lehet. Teljes joggal mutat rá ez ellenmondásra a felszólalásában Pamfil Şeicaru, aki azt mondja, hogy Jorga „a mi kulturális életünkben katasztrófális kivétel“, mert a saját személye arányaira csinál ruhát. Jorga erre az ellenvetésre csak azzal tud felelni, hogy „a motiválást csinálná, ha forradalmat csinálhatna; a javaslat az, amit csinálhat, mert nincs joga forradalmat csinálni“. A sorshúzást a hozzászólók közül csupán Manfred Reiffer helyesli s ő is csak abból az okból, mert így a bizottságokba zsidó tanárok is bekerülhetnek. Maga *J. Petrovici* tanár, volt közoktatási miniszter, a törvényjavaslat előadója is, érzi az elhangzott észrevételek és bírálatok helyességét, s csupán azt találja mellette felhozhatónak, hogy a régi rendszernél magasabb, mert ott a kiválasztást nem mindig tárgyilagos kritériumok és elvek határozzák meg. — Nos — kérdezhetjük — vajjon a sorshúzásnál érvényesülnek-e ezek a kritériumok és elvek?

A törvényjavaslat másik lényeges módosítása az, hogy a tanulók egyéni diszpozícióik irányára szerint egyes tárgyakat választhatnak. Ez az intézkedés elvileg csak helyeselhető, mert a modern pedagógia és pszichológia eredményein alapszik. Csupán akkor nem volna helyes, ha a gyakorlati végrehajtás módozatai olyan kibúvókat engednének a tanulóknak, amelyeket véletlen és esetleges okok nyújtanak, pl. egy tanárnak elnéző, enyhe osztályozása, vagy ellenkezőleg szigorúsága.

Itt azonban megint rá kell mutatnunk arra az ellentétre, amely az elvileg helyes intézkedés és a 7 osztályú *egységes* tantervű középiskola rendszere között fennáll. Ez a szerencsétlen koncepciójú középiskola logikailag mond ellene mindenféle szétágazásnak. S csodálni lehet, hogy Anohiescunak ezt az idétlen alkotását még életben tartják akkor, mikor a Maniu-kormány közoktatási minisztere, Costachescu, már megalkotta a bakkalaureátus ama kétfelé ágazó rendjét, amely tagadása az egységes középiskolának. Később majd látni fogjuk, hogy Jorga e helyzet vizsgálásának tarthatatlanságát belátva, középiskolai törvényjavaslatával levonta a következményeket.

Lényegesebb s bennünket legközelebről érdeklő része a törvénynek a kisebbségi tanulókra vonatkozó intézkedése. A kérdés felvetése, a bizottságokban való tárgyalása, a törvényjavaslat eredeti lényegének kiforgatása olyan viták közben, olyan szellemi légkörben történt, hogy

annak ismerése minden vonatkozásban tanulságos. Ezért ezzel kissé részletesebben fogunk foglalkozni.

A törvényjavaslat eredeti fogalmazásában így szólt: „Azok a tanulók, akik más tanításvizsgálatot is elvégeztek, mint a román nyelv, összes írásbeli és szóbeli vizsgálatukat a román nyelven kívül az illető liceum tanítványai is elvégezhetik.“ Ez a javaslat statuálta volna a régi magyar törvényt, melynek értelmében — kivéve a magyar nyelvet és irodalmat — a többi összes tárgyakból a liceum tanítási nyelvén tették le a tanulók az érettségi vizsgálatot. A jóindulat a javaslat szerzőjében megvolt. Sándor József szenátor a legnagyobb román magas szellemét látta benne. De a legnagyobb románban nem volt meg a meggyőződésnek és elhatározásnak az a szilárdsága, amely szükséges lett volna a javaslat eredeti intencióinak megvédelmezésére és valószínűsítésére.

Ebből az eredeti fogalmazásból a vita rendjén e lett: „Azok a tanulók, akik más tanításvizsgálatot is elvégeztek, mint a román nyelv, használhatják kiegészítőleg az írásbelin és szóbelin az illető liceum tanítási nyelvét is, hogy magukat jobban megértethessék. Ezt azonban csak azoknál a tárgyaknál tehetik, melyeket a liceumban az illető nyelven adnak elő. A román nyelv, román történelem, földrajz és alkotmánytanból csak román nyelven tehető le a vizsgálat.“

Kétségtelenül megállapíthatjuk, hogy a törvény e szövege a kisebbségeknek az Anghelulescu bakkalaureátusi törvénye által biztosított jogát is elvette, mert az a gondolat van benne impliciter, hogy *a bakkalaureátusi vizsgálat nyelve elvileg a román, mely mellett kiegészítőleg és csak bizonyos tárgyaknál használhatják az illető liceum előadási nyelvét is.* Ezért mondotta a szenátusban J. Ghiulamila, hogy a törvényjavaslat az első közzétételkor általános elégedetlenséget keltett, de a módosítások után mindenkit kielégít. Ezért mondotta H. O. Roth, nem a bakkalaureátusi, hanem a középiskolai törvényjavaslat tárgyalása alkalmával, „hogy a bakkalaureátusi törvény most valóban szigorúbb és rosszabb, mint Anghelulescu és Costachescu régi törvényei“, mert „tanulóink a módosítás által elveszítették még jogukat is anyanyelvük feltétlen használatához bizonyos tárgyaknál.“ Ezért mondhatta Bethlen György gróf egy közbeszólás alakjában, hogy ez a törvény ránk nézve rosszabb az Anghelulescuénál.

És majdnem hihetetlen, — s mégis megtörtént — hogy Gyárfás Elemér a szenátusban jelentette ki, hogy tartjuk meg inkább az Anghelulescu-féle törvényt a Costachescu módosításában, mert az kedvezőbb ránk nézve a Jorga törvényénél. Ki hitte volna egy néhány évvel ezelőtt, hogy nemsokára el fog következni egy olyan idő, melyben az annyit támadott, oly sok nemzeti fájdalmat okozott Anghelulescu-féle törvény változatlan megtartását nemzeti vívmányként fogjuk kívánni? Pedig, íme megtörtént az, ami lehetetlennek látszott eddig.

Sok tanulságot nyújt maga a vita és tárgyalás is.

Az első hozzászóló G. I. Brătianu. A bizottság által eszközölt módosítást homályosnak mondja, amelyet kétségkívül szabatosítani kell. A vizsgálat szervezése szociális és nemzeti szempontból volt szükséges. Nemzeti szempontból azért, mert a háború után a legalkalmasabb esz-

köz volt az ország összes lakosait a román kultúra és államnyelv tanulására szorítani. Az egyesülés utáni első években „átmeneti intézkedés”-nek megfelelt. Ma már 13 évvel 1918 után elfogadhatatlan, mert nem felel meg az egységes román állam fogalmának, melynek keretébe nem foglalhatunk be olyan rendszert, amely „föderatív államokba való”. Nem kell átvennünk Ausztria-Magyarország hagyományait és koncepcióit. Nem kell a mi egységes sasunk helyébe egy több fejú hibrid sast helyoznunk.

Ez a liberális párt reformszárnyának a felfogása.

A néppárt álláspontját Al. Otetelesianu fejtette ki. Nem helyesli, hogy a kisebbségeknek megadják a jogot, hogy iskolájuk nyelvén feleljenek. Fejtegetése közben párbeszéd fejlődik ki közte és Jorga közt. Jorga közbeszól, hogy a vizsga románul lesz és csak ha a tanuló a maga nyelvén is meg akarja mutatni, hogy értette a kérdést, van joga ezt tenni. Otetelesianu azt válaszolja, hogy ez mégis jog. Jorga: Csak miután románul felelt. Semmi esetre sem menthető fel, hogy románul feleljen.

Otetelesianu erősíti, hogy az elnöknek joga van kisebbségi tanárokat behívni a bizottságba. Igen, — mondja Jorga — de nem szavazatról, nem osztályozásról van szó, hanem felvilágosításról, melyet a növendékekről és anyanyelvén adott felelete értékéről ad. Szerepe csak az, hogy a növendék asszisztense, segédje legyen, aki nem fejezte ki magát elég jól román nyelven.

Otetelesianut nem elégíti ki a kapott felvilágosítás. Tovább kérdez. Megtörténhetik, — mondja — hogy az elnök feleleteket hall olyan nyelven, melyet nem ért s aztán jegyet kell adnia rá. Hogy lehet ez?

Erre a minden esetre helytálló és jogos kérdésre Jorga azt felelte, hogy itt mindenképp előtte a németre gondolt, melyet a legtöbben értenek közülünk és a magyarra, melyet szintén sokan értenek az erdélyiek közül. „Minden esetben, mikor a tanuló a saját nyelvén beszél, minden pedagógus nagyon jól látja, hogy tudja-e, amit beszél, vagy olyan, aki be akarja csapni a tanárt. *Se simte.*”

Erre az erőtlén érvelésre Otetelesianu kivágta az utolsó érvét: Ez a törvényjavaslat ahhoz az anomáliához vezet, hogy az elnök vagy nem tudja, mit felelt a kisebbségi tanuló, vagy köteles lesz megtanulni a kisebbségi nyelvet, hogy a növendék színvonalára emelkedjék. Ezt a következtetést Jorga képtelenségnek mondta, mire Otetelesianu megengedi, hogy túlzás, de az érvelést helytállónak mondja. S ismétli álláspontját, hogy a kisebbségi tanuló részére ez nem jog, hanem engedmény, melyet akkor vehet igénybe, ha a bizottság megállapítja, hogy románul nem tudja kifejezni, amit tud. Mire Jorga azt feleli, hogy ez a törvényjavaslat célja is.

I. David képviselő azt fejtegeti, hogy a bakkalaureátusi vizsgálat szervezésének első idejében szükség volt tolmácsolás végett kisebbségi tanárookra, de ma már, mindenki tudja a román nyelvet, nem szolgálat a kisebbségeknek sem megengedni anyanyelvük használatát s mi meg nem mondhatunk le „egy előbbi törvényben szerzett jogról, amely jó gyümölcsöket termett.” Kisebbségi tanárok közreműködése egyéb okok

mellett azért sem üdvös, mert „a felekezeti liceumok nem nyújtanak teljes garanciát, hogy olyan bizottsági tagokat adjanak, akik ilyen vizsgálatoknak az illő komolyságot megadják.“

A parlamentben egyedül Pamfil Seicaru szólott bizonyos megértéssel a kisebbségi tanulók tehertöbbletéről, midőn azt mondotta, hogy „bizony igen nehéz volna, hogy egy kisebbségi tanuló, aki összes ismereteit anyanyelvén tanulta, kénytelen legyen azokat más nyelven előadni.“ De az előzményből érthetetlen következetességgel ő is azt követelteti, hogy rossz lenne nekik jogot adni, mert a román nyelv nem tudása miatt inferiorisak lennének.

Végül az előadó Petrovici fejezi ki a kormány ama törekvését, hogy közeledni akar a kisebbségi népek lelkéhez, hogy ők is közeledhessenek hozzánk s erre az szükséges, hogy ne érezzék magukat jogfosztottnak. Az engedély szerinte abban áll, hogy a kisebbségi tanuló előbb románul fejezi ki magát s ha látja a bizottság, hogy a felelet elégtelensége nem a nemtudásból, hanem a nyelv nehézségeiből származik, akkor kifejezheti magát saját nyelvén, hogy ne legyen hátrányosabb helyzetben. Mindezek után pedig állítja ő, az előadó, akinek nemcsak a tárgyalás alatt levő javaslatot kell alaposan ismernie, hanem az eddig érvényben levő törvényt is, „hogy a *törvényjavaslat kiterjeszti a kisebbségi tanulók ama privilégiumát*, hogy anyanyelvükön fejezhetik ki magukat, akkor, mikor a módosított törvényjavaslat elvileg kizárólag a román nyelvű vizsga álláspontján áll.

A helyzetnek ezt a nemismerését különben nemcsak Petrovicinál, hanem magánál Jorgánál is elég jellemzően meg kell állapítanunk, aki Gyárfás szenátusi beszédjének ama passzusánál, hogy a kisebbségi tanulókat eddig bizonyos tárgyakból anyanyelvükön kérdezték s ők anyanyelvükön feleltek, közbekiáltással azt jegyezte meg: Ebben Önnek nincs igaza. Engedje meg, hogy mosolyogjak ezen. S midőn dr. Pavel liberális képviselő közbeszólt, hogy ő maga is vizsgáztatott ilyen módon, a minisztert ebből a szomorúan jellemző és lehetetlen helyzetéből az elnök mentette ki, aki rászólt a képviselőre, hogy nincs szólásjoga, ne zavarja közbeszólásával a tárgyalást s így véget vetett a kérdés feszegetésének, amely nyíltan feltárta volna, hogy a miniszter nem ismeri azt a törvényt, amelynek javítására a magáét beterveztette.

A szenátusi tárgyaláson magyar részről röviden Sándor József, egy nagyon alapos és komoly tanulmányban Gyárfás Elemér szóltak a kérdéshez. Sándor József édességnek (un mic doux) nevezi Jorga javaslatát, melyet a bizottságok keserűségre változtattak. Köszönetét fejezi ki neki, hogy a magyar „nép“-ről beszélt, amely szóért élesen támadta a Patria s kifejezte, hogy küzdeni fogunk az „ugató nacionalizmus“ ellen, amint Titu Maiorescu magát kifejezte.

Gyárfás komoly érvekkel támadta a fennálló középiskolai rendszert, az érettségi mai rendjét, s megállapította, hogy a képviselőház bizottsága által eszközölt módosítások a javaslatot az Anghelescu törvényénél is rosszabbá tették.

E beszédeket éppen csak megemlítettem, hogy részletesebben szolgálhassak azok fejtegetéseiről, akik román részről hozzászóltak.

Ezek között első maga Anghelescu. Előadta a maga iskolapolitikáját, fejtegette a maga bakkalaureátusi törvényét, melyet Costachescu módosított s azzal elrontotta. Köszöni Jorgának „azt a szép gesztust“, hogy a bizottság módosítását elfogadta. Mert aki 11 évig tanulta a román nyelvet, ne tudná magát románul kifejezni? Hát megengedhető ez? Gyárfás közbeveti: Hiszen Ön is megengedte. Mire Anghelescu: Ha látom, hogy a miniszter jobban csinált egy dolgot, miért ne fogadnám el? De ő is felveti az Otetelesianu kérdését: hogy osztályoz az elnök, ha nem ismeri a kisebbségi tanuló nyelvét?

T. Sauciu Săveanu a kisebbségeket illetően azt kívánja, maradjon minden úgy, ahogy utoljára volt. A könnyítés nem jó sem nekik, sem nekünk, mert „megváltoztat egy már megrögzött hagyományt“, t. i. hogy minden vizsgát az állam nyelvén kell tenni s a kisebbségekre nézve hátrány lesz, mert megnehezítik nekik az egyetemre való lépést.

N. Dănăilă előadó végig pillant a hozzászólásokon, megállapítja, hogy lényeges ellenvetés nem volt a törvényjavaslat ellen s három pontba foglalja össze jellemző vonásait: Egyik, hogy a vizsgálat csak általános ismereteket kíván s minden mellékes, csak az emlékezetet terhelő adatot mellőz. A második, hogy a bakkalaureátusi vizsgálat nem a közéniskola ellenőrzése, hanem felvételi, út-nyitás az egyetemre s épen ezért szükségképeni, hogy az elnökök egyetemi tanárok. A harmadik: könnyítés a kisebbségeknek, mert „azt óhajtjuk, hogy minél jobban közeledjünk lelkileg a kisebbségekhez“, hogy az együttműködés hovatovább hatékonyabb és hasznosabb legyen.

Utolsónak Jorga szólalt fel s kérdésünkre vonatkozólag ezeket mondotta: Képtelenség azt hinni, hogy közülünk valaki arra gondol, hogy Önöket elnemzetlenítse. Nekünk erre nincs szükségünk, mert az elnemzetlenített „olyan ember, aki elvesztette lelkét a nélkül, hogy mást kapott volna s nekünk lélek nélküli emberekre nincs szükségünk.“ Nekünk az egyetemen általános műveltségű, tájékozott eredeti szellemű ifjak kellenek, nem olyan „kitűnő“ ifjak, akik tudnak egy csomó dolgot, de ezen kívül semmit, akik elérték gondolkodásuk határáig, amelyet maguktól nem tudnak túllépni, mert tönkretették lelküket s kihasználták fizikai erőiket. A bakkalaureátus nyitott ajtó az egyetem felé. „S én azt óhajtom, hogy ez az egyetem legyen a kisebbségeknek is román egyetem. Mert a kisebbségi, aki mint gyakran történik, kimegy saját nemzete egyetemére, hogy tanulmányait folytassa, expatriálja, számúzi magát, áthágja családjá, szülőföldje iránti kötelességét, ahol annyi nemzedék élt előtte. Nagyon örülne, ha a bakkalaureátus megértetné a kisebbségekkel, hogy a mi egyetemeink még nemzetüknél is szorosabban kötik őket országukhoz. Igéri, hogy szaporítani fogja azokat a tanszékeket, melyek ezt a kapcsolatot még szorosabbá teszik... Így nem lesz oka senkinek Romániából futni, sem testével, mert ez az ország táplálni tud minden szorgalmas embert, sem lelkével, minthogy ez a lélek egyesít magában minden becsületesebbet és fenségesebbet a népekben — hangsúlyozom „a népekben“, — melyek ama nép vezetése alatt élnek, amely e földért legtöbbet vérezett és verejtékezett.“

Így folyt le a törvényjavaslat tárgyalása, előbb a szenátusban,

azután a képviselőházban; legérdemlegesebb mozanata a kisebbségi kérdés volt, melyből sajnálattal kellett meggyőződünk, hogy a lelkek ahe-lyett, hogy a kérdés megnyugtató és az ország kultúrája előhaladását szolgáló megoldása irányába terelődnének, mind jobban távolodnak attól. S mikor e kérdés vitatásáról van szó, még olyan kivételes személyiség is, mint Jorga, akit szinte a bálványimádás tiszteletével vettek körül, elveszti nimbuszát: elvetik, leszavazzák törvényjavaslatát, kifor-gatják lényegéből, kifejezett intencióinak épen ellenkezőjét szolgálóvá változtatják. És ő nem azonosítja magát törvényjavaslata sorsával, hanem szellemes ötletek és élcek között nézi, túri a fejlődés folyamatát. Visszapillantva a vita lefolyására, lehetetlen két megjegyzést nem tennünk.

Egyik vonatkozik ama régi „jogra“, melyet az Anghelescu törvénye az összes kisebbségek tiltakozása mellett statuál. Ime egy statuált „jog“, amelyet mi kisebbségek a legérzékenyebb jogfosztásnak érzünk, a román képviselők ellenben olyan kivívott és biztosított jognak, amelyet enged-ményekkel nem volna célszerű és helyes gyöngíteni.

A másik vonatkozik I. David képviselő amaz állítására, hogy kisebbségi felekezeti tanárok bebocsátása a vizsgáló bizottságba azért sem volna célszerű, mert ezek nem nyújtanak kellő biztosítékot a vizs-gálat kellő komolyságára. Nem tudjuk egész biztosan, hogyan értsük ezt az állítást? Vajjon a kisebbségi tanárok tudományos képzettsége vagy erkölcsi megbízhatósága forog-e itt szóban? Biztosíthatjuk I. David képviselő urat, hogy rosszakaratú megjegyzése legkevésbé épen a kisebbségi felekezeti tanárookra illik, akármelyik szempontból értette megjegyzését.

Hogy fejtegetésünk lehetőleg minden lényegesebb módosítást fel-öleljen, megemlítjük még a következőket:

A bizottsági tagok között lehetnek román felekezeti középiskolai tanárok is. Ez a régi törvénnyel szemben újítás. Gyárfás jogosan muta-tott rá, hogy ez az intézkedés alkotmányellenes és ellentétben áll a kul-tustörvényben kimondott vallásegyenlőséggel. Valaki közbeszólt, hogy azok állami tanárok. Gyárfás aztán megmagyarázta, hogy nem állami tanárok, hanem az állam csak segélyezi őket egy törvény alapján, me-lyet a Maniu-kormány alkotott. Ha tehát a bizottságba beengedik a román felekezeti tanárokat, akkor a jog- és vallásegyenlőségnél fogva be kell engedni a többi s így a kisebbségi felekezeti tanárokat is.

A kérdés nem keltett vitát, figyelmen kívül maradt.

A régi törvény meghatározta a vizsgálatra való jelentkezés maxi-mális számát. Az új törvény nem ismer ilyen korlátozást, amit Anghel-escu mint hiányt kifogásolt.

A vizsgálat tárgyai között ott vannak: filozófiai alapismeretek, amit csak helyeselni lehet; a választható tárgyak: egy idegen nyelv, a francia, német, angol vagy olasz; aztán: matematika, fizika-kémia vagy természetrajz.

Az írásbeli vizsgálat nem buktató hatályú. A tanuló csak akkor nem bocsáttatik szóbelire, ha írásbeli dolgozata mindkét tárgyból teljes készségtelenségre mutat.

Az új törvény eltörli a számokkal és törtekkel való osztályozást. Az osztályozás minősítéssel történik. A fokozatok: kielégítő, jó, kiváló.

II. A középiskolai törvény.

A fedél elkészült. Most már meg kell építeni alája a házat, fel kell húzni a fedelet. Ezzel a feje tetejére állított logikával jött most Jorga a középiskolai törvényjavaslatával. A vitát bezáró beszédében tette azt a vallomást, hogy a törvényjavaslatokat, melyeket előterjeszt, rendszeren ő maga egyedül csinálja. Abból az általános tetszésből, mellyel találkozott és a bírálat rideg szava hiányából boldog meglepedéssel állapította meg, hogy ez nem párttörvény, melyet egyik rész előterjeszt, a másik megszavaz s a legyőzöttek majd megváltoztatnak, ha kormányra kerülnek. Ez tartós törvény, s örömmel állapítja meg, hogy derék munkát végzett, mert mindenkinek tetszik.

Megmagyarázza, miért jött e törvénnyel? Mert vannak a társadalomban olyan szükségek, melyeket azonnal ki kell elégíteni. Nem hibás senki azért, hogy e szükségletek eléálltak. De ha már itt vannak, meg kell oldani őket. Nekünk mivel és egész emberekre van szükségünk. Tanult emberünk sok van, de mivel kevés. A mivel ember túri a bírálatot eszméivel szemben, nem kiabál, nem viselkedik ellenségesen, mindig türelmes. Az egész ember? Minden helyzetben feltalálja magát, nem olyan, mint egy vagon a sínjén, amely ha nem mehet, kisiklik s szerencsétlenség történik. Olyan, aki bármi történjék, tudja, mit csináljon. Olyan, amilyen a román paraszt volt a háborúban. Ha ilyen embereink lettek volna, a háborúban veszteségeink nem lettek volna olyan nagyok. Olyan tanulók, akik lelkileg kapcsolódnak tanáraikhoz. A mai iskola nem csinál egyebet, mint hivatalnokokat képez s olyanokat küld az egyetemekre, akik a követelők, békétlen nyugtalanokdók számát szaporítják. A tantervek? Annyira túlterheltek, hogy kiszívják életerőit azoknak, akiknek mindenekelőtt egészségeseknek kell lenniök. A tanárok megfelelő könyvtárak és kulturális környezet nélkül nem tudják felfrissíteni ismereteiket, nem tudnak a tudomány haladásával lépést tartani, gépekké lesznek, egyszerű, lelketlen magyarázói a kézikönyveknek. Az ilyen oktatásnál jobb a semmilyen, mondja Jorga, mert ez megfosztja a középiskolát régi jó hírnevétől.

Nem teljesen új törvénnyel, hanem az érvényben levő néhány cikkelyének módosításával akarja ezt az oktatást az élet szükségéi, komoly reálitása felé irányítani.

Ezek a módosítások — ki kell emelnünk — nagyon lényegesek, úgy hogy az állandó közoktatási bizottság véleménye szerint *új középiskolai törvényről* van szó, amely sokkal jobban megfelel a román nép szükségének és a kor szellemének. A módosítások majdnem mind szerencsés újítások. Az érvényben levő középiskolai törvénytől a következő fontosabb pontokban tér el:

1. A középoktatás kétféle kategóriájú, egyik a másiktól külön szervezett iskolában történik.

2. A gimnáziumi egységes oktatás. Célja: teljes általános művel-

séget adni, külön a fiúknak és a leányoknak és esetleg helyi, vidéki szükségsekhez alkalmazottat.

3. A liceum szakoktatást ad a szellemi és természeti tudományok irányában.

4. Szelekció, kirostálás, a liceum számára.

5. A kézimunkaoktatásnak tantervszerűen kötelezővé tétele.

6. Az igazgatót a tanári kar választja s a miniszter nevezi ki hármas jelölés alapján. A miniszter liceumi igazgatót közvetlenül is nevezhet ki egyetemi rendkívüli tanárok közül.

7. Az igazgató a miniszter jóváhagyásával bizonyos módosításokat is tehet a tanterven.

8. Az évvégi vizsgálat eltörlése és osztályozás nem számokkal, hanem minősítéssel (prin calificative).

9. Minden tanár évenként 3 órát köteles adni egy helybeli, másik iskolánál.

A képviselőház bizottsága teljes mértékben helyesli a törvényjavaslatot abban a meggyőződésben, hogy a jelenlegi helyzettel szemben határozott javulást jelent.

A törvényhozó bizottság a módosítások helyeslése mellett különböző észrevételeket tesz. A törvényjavaslat nem intézkedik pl. különböző vizsgálatról olyan esetben, mikor egy tanuló szakot változtat. Vagy: egyetemi rendkívüli tanár igazgatóvá kinevezése ütközik az álláshalmozás törvényével s egyik vagy másik kötelessége elhanyagolására vezethet. Ha benmarad is a törvényben, azt okvetlenül ki kell fejezni, hogy ez csak egyetemi városokban történhetik. Aztán: a javaslat nem tartalmaz átmeneti intézkedéseket. Mi lesz a III. o. tanulókkal? Tisztázni kell az V—VII. o. tanulók helyzetét is mind a tanulmányi évek száma, mind az egyetemre bocsátás szempontjából.

Álljanak itt ezek után a törvény intézkedéseinek legfontosabb pontjai.

Az egységes hétéosztályos liceum helyett a jövő iskolai év elején megnyílik a nyolcosztályos és utolsó évében két ágra (szellemi és természeti tudományok) szétváló liceum első osztálya.

A középiskola két tagozatú: négyéves alsó tagozat, neve gimnázium. És négyéves felső tagozat, neve liceum. Az alsó tagozat feladata: általános műveltséget adni. A felső tagozaté: szakirányítást adni a tanulók hajlamainak megfelelően a három első évben. A negyedik évben két ágra válik a szellemi és természeti tudományok irányában. Az alsó tagozat tanterve egységes, de a lányok részére élethivatásuk szerint módosul. Fiúk és lányok részére közös, vagyis vegyes iskolák nem működhetnek.

Évvégi vizsgák nincsenek, csupán a gimnázium utolsó osztálya után. Akik ezt a vizsgát sikerrel kiállják, gimnáziumi abszolváló bizonyítványt kapnak. A gimnáziumba való beiratkozás felvételi vizsgálat alapján történik. A 7 osztályú elemi iskolát végzetek a gimnázium III. osztályába különbözőzeti vizsgálat alapján vétetnek fel. Akik a liceum utolsó osztályát végzik, liceumi abszolváló bizonyítványt kapnak, amely rövidebb idejű katonai szolgálatra és közhivatalra képesít.

A számokkal való osztályozás helyett e minősítések lesznek: elégtelen, elégséges, jó, jeles, kiváló.

A francia nyelven kívül az olasz, angol és német nyelvek közül egyiket szabadon választhatják az iskolák.

A gimnáziumban a heti órák száma nem lehet több 28-nál, a liceumban 30-nál. Az órák délelőttre úgy osztandók be, hogy a délután szabadon maradjon kézimunka tanítására.

Az igazgató az iskolai tanács meghallgatásával próbaképpen olyan új tantárgyakat vezethet be, melyeket a helyi körülmények és a tanulók szülőinek szociális helyzete javasolnak. De ezek nem okozhatnak többlet-órákat, hanem más korlátozással kell kiegyenlíteni s a miniszternek elfogadás végett jelenteni.

Minden tanár köteles évenként három órát adni egy helybeli másik intézetnél. Az igazgatót a miniszter nevezi ki az iskola azon három végleges rendes tanára közül, kiket a intézet rendes és nyugdíjas tanárai szavazatukkal ajánlanak. Egyetemi városokban liceumi igazgatókul közvetlenül a miniszter nevezhet ki egyetemi rendkívüli tanárokat.

Különböző fokú iskolák közötti együttműködés biztosítására iskolközi bizottság fog működni a legidősebb liceumi igazgató elnöklete alatt. Ennek hivatása: intézeteik közös érdekeiről tanácskozni és szolidaritást teremteni a különböző kategoriájú tanárok között.

Középiskolát megszüntetni csak törvénnyel lehet a középiskolai vezérinspektorok tanácsának javaslatára.

A törvénynek vannak még átmeneti intézkedései, sőt egészen új cikkelyei is, melyek az iskolamegszüntetések következtében állásnélkül maradó tanárok helyzetét szabályozzák. Egy cikkelye pedig kimondja, hogy a törvény alkalmazásának részleteit, a tantervet szabályzatok, dekrétumok és miniszteri határozatok fogják adni. Az új törvény fokként lép életbe, 1931 szept. 1-től az első osztállal. Rólunk, kisebbségekről úgy intézkedik, hogy a törvény rendelkezései a magán- és felekezeti iskolákra is alkalmaztatnak, de csak a tanterv szervezése tekintetében. Minden más szempontból a magánoktatási törvény rendelkezései maradnak érvényben.

A törvény legfontosabb újítása a nyolcosztályos liceum visszaállítása és az utolsó osztályban a bifurkáció. Ezzel régi kívánságunk valósul. Mikor pár évvel ezelőtt Anghelescu középiskolai törvényét megcsinálta, minden erőnkől küzdöttünk a hibás felfogás ellen, de sikertelenül. Másutt a középiskola mindenütt nyolcéves, sőt Németországban kilenc. Csak nálunk volt hétéves. És másutt mindenütt differenciálódik a tanulmányok rendje, a tudományok rendszere és a tanulók szellemi adottsága szerint. Csak nálunk volt azonos a kívánalmak mértéke minden tanulóval szemben. Németországban, Ausztriában a tanulmányok rendje a legkülönbözőbb iskolatípusokat teremtette meg. A tanuló szabadon választhat közöttük egyéni diszpozíciói és hajlamai szerint. És Franciaországban is, melynek iskolai politikáját Anghelescu olyan hűen követte s melynek középiskolája mintája volt törvénye alkotásakor, a tanulmányok rendje az utolsó évben kétfelé válik, két csoportra oszlik.

Jorga nem a német, hanem a francia példát követte. Pedig jobban tette volna, ha a bifurkációt már a hetedik osztályban megkezdi.

A hétéves liceum szükségképen kevesebb és értéktelenebb készüllettel bocsátotta ki tanulóit, akik alatta maradtak más országok ifjainak. A külföldön bajok voltak a bakkalaureátusi diploma elfogadása körül. Ami hívatva lett volna az előkészület természetes hiányait ki-pótolni, az előkészítő év, nem volt megszervezve. A tervet a törvényhozó Angheliescu nem gondolta végig. S mikor az ifjak egy évfolyama kikerült és az egyetemre be akart iratkozni, az egyetemek készülletlenül álltak a kérdés előtt. Ahány egyetem, ahány fakultás, annyiféleképen kísérletezett a megoldással. Volt olyan, amelyik megtagadta a végrehajtást. Volt olyan fakultás, amely a kérdést úgy akarta végtelen leegyszerűsítéssel megoldani, hogy a tanulmányoknak addig három évre szabott rendjét négy évre terjesztette ki. Azzal sem voltak tisztában, hogy fakultások szerint mi legyen az előkészítő év tanulmányainak tárgya. Mikor aztán nagy későn megjelent e tárgyban egy rendelet, a világ annak a különös jelenségnek lehetett tanuja, hogy a rendelet közbeiktatott kérdőjelekkel írta elő az előkészítő év tantárgyait. Rendelkezni akart, de maga sem tudta, hogy jó-e, helyes-e, amit elrendelt. A kérdőjelek világosan mutatták.

Szinte forradalmi jellegű a kézimunkának tantervszerűen kötelezővé tétele. Nyugaton a pszichologiai pedagógia hívei és munkásai már régóta hirdetik, hogy a tanuló az eddigi tanító iskolában csupa szenvedőleges befogadó volt, alkotó, teremtő erői nem jutottak érvényesülésre, szelleme petyhüdt, elernyedtt, elerőtlenedett. Ellenszerűl az aktív, teremtő erők foglalkoztatására a kézimunka különböző fajait nemcsak ajánlták, hanem alkalmazták is. És a bolsevista Oroszország megtette azt a pedagógiai forradalmi lépést, hogy a tanulmányok középpontjává a műhelyi foglalkoztatást szervezte meg. Gondoljunk csak arra, hogy a tanulmányok rendszere szempontjából mennyi különböző tervről és programról olvastunk. Egyik a nemzeti nyelvet és irodalmat, Cholnoky a földrajzot, Schneller a történelmet, Petrovici a filozófiát ajánlta a tanulmányok tengelyéül. Most jó Jorga és kötelezővé teszi a kézimunkát. És utasításul adja: délelőtt elméleti tanítás, délután kézimunka.

Ennek olvastára az a gondolat tolakszik lelkünkbe: vajjon rendszeresen végiggondolta-e Jorga, hogy mi minden anyagi és szellemi előfeltétele van egy ilyen terv valósításának?

Vajjon megvannak-e a szükséges műhelyek, munkaeszközök és a foglalkoztatásra a kellő munkaerők? Vajjon megvan-e erre a dologra szükséges pénz? És kiadta-e azokat az utasításokat, melyek nélkül, ha minden egyéb megvolna is, az egész kezdeményezés csak cél- és tervszerűtlen tapogatózás lesz? Történt-e eddig valami Romániában a vezetők ilyen irányú kiképzésére? Egy gondolat felvetésétől megvalósításáig a rendszeres gondolkodás komoly munkájától jelzett hosszú út vezet. Ötleteket termelni, felvetni és megvalósítani — két különböző dolog.

Mindezek a megjegyzések azonban nem vonatkoznak magára a terv

érdemére, amelyet csak helyeselni tudunk. Hiszen e sorok írójának vezetése alatt már több mint 25 esztendővel ezelőtt szép sikerrel és eredménnyel folyt a kézimunka-tanítás. Igaz, hogy nem volt általánosan kötelező, csak fakultatív. De tanú rá a kikerült ifjagnak nagy serege, hogy buzgalommal és jókedvvel foglalkoztak a műhelyben. És az elért siker igazolása az a gyűjtemény, melyet alkotásaikból őriz az unitárius kollégium.

A hozzászólók különböző szempontokból méltatják a terv jelentőségét. G. Gr. Cantacuzino abban látja érdemét, hogy elveszi az iskola ridegségét s közelebb hozza azt a nép mindennapi életéhez, a környezethez. Petrovicinak nincs elég szava, hogy kellően tudná magasztalni a kézimunka kötelezővé tételét. A mellette szóló érveket nem lehet kimeríteni. Mégis hatását különösen három szempontból látja. Az első az, hogy eleget tesz a tanuló eddig kihasználatlanul maradt tehetségének, a teremtő, alkotó váagnak. A másik, hogy észrevéti, hogy az ábránd és valóság, a vágy és realitás között nagy a távolság. A harmadik: akik ez iskolán átmennek, másképp fogják nézni a kézimunkásokat, iparosokat. És viszont ezek is azokat. Ezek igényei, követeléseik állandóan növekednek, minek határait nem lehet belátni. Jó, ha az intellektuál egyszerűen majd azt mondhatja: amit én csinállok, azt te nem tudod; de amit te csinálsz, azt én tanultam s tudom.

Ujítás a törvénynek az az intézkedése is, hogy az igazgatót az intézet tanárai választják s a miniszter nevezi ki. Ezzel a tanári testületnek egy régi és sokszor hangoztatott kívánsága teljesült. Lehetetlen azonban a középiskolai tanári kar iránt való bizalmatlanságnak jelét nem látni abban, hogy liceumok igazgatóivá egyetemi rendkívüli tanárokat nevezhet ki a miniszter. Nem nyomhatjuk el e gondolatot különösen akkor, ha a miniszter ama megokolását olvassuk, hogy az egyetemi tanár „képes a tanulókat más módszerekbe bevezetni, nekik más távlatokat nyitni.“

Hát a liceumi igazgató erre nem képes?

A bizalmatlanságnak ugyanilyen jelével találkozunk abban az intézkedésben is, hogy a tanár „tudománya iránti érdeklődése ébrentartása végett“ köteles évenként három előadást tartani egy helybeli másik intézetnél. Nos, annak a tanárnak talán a közönség és egy más iskola tanulósa előtt kell előadásával igazolni azt, hogy érdemes a tanári katedrára. Rădulescu-Motru gúnyos szavakkal mutat rá annak a tanárnak kényes és ferde helyzetére. Kissé túloz, de érvelése alapjában helytálló.

De más tekintetben viszont nagy bizalommal van az igazgató iránt. Az iskolának valóságos főnöke. A végső döntés mindenben az ő joga. A növendékek osztályozása is végső fórumban rajta fordul. Az év elején az iskolai tanács meghallgatásával és a miniszter jóváhagyásával felvehet a tantervbe olyan új tantárgyat, melyet a helyi viszonyok s a szülők társadalmi helyzete ajánlanak. Ez intézkedések párhuzamosak az érettségi törvény ama rendelkezésével, amely a bizottsági elnöknek majdnem autokrata jogokat biztosít s melyet maga Anghelescu is kifogásolt. Igaza van annak a képviselőnek, aki azt mondotta, hogy

Jorga a maga „személyes törvényeit“ a maga rendkívüli személyiségére szabta, amely a mi viszonyaink között egyenesen katasztrófális is lehet.

E megjegyzéseink ellenére is helyeseljük elvileg ezt az intézkedést, amely bizonyos mértékig hajlékonyá és rugalmassá teszi a rendszer merev kereteit s lehetővé teszi, hogy az iskola a maga rendjével közeledjék az élet való szükségéi s a tanulók egyéni hajlamai és adottságai felé.

De fel kellett tárnunk, hogy ugyanazon törvény némely intézkedései túlságos bizalmat, más rendelkezései pedig megokolatlan bizalmatlanságot tartalmaznak. A szellemes és ötletes embernek nem tulajdonsága a módszeres, nyomon járó gondolkodás és következetesség. Ez a tétel Jorgánál is igazolódik.

A törvény a tantárgyak rendje és szervezése szempontjából kötelező a kisebbségekre is. Különben a vita alatt kisebbségi szempontból egyedül H. O. Roth szólott hozzá, aki az alkalmat — habár közbeszólásoktól zavarva — felhasználta arra is, hogy kifejtse bírálatát a bakka-laureátusi intézménnyel szemben. Két olyan kérdést intézett a miniszterhez, melyek minket is közelről érdekelnek s melyekre Jorga azonnal válaszolt. Az egyik kérdése ez volt: a törvénynek az az intézkedése, hogy vegyes iskolák nem működhetnek, vonatkozik-e a felekezeti iskolákra is? Jorga e kérdésre azt felelte, hogy bevette a törvényjavaslatba az igazgató ama jogát, hogy módosíthat a tanterven s már ebből következik, hogy nagyon széleskörű szabadságot kíván biztosítani a kisebbségi iskoláknak. A törvény rugalmas, nem akadályozza a szabad mozgást s így azt kihasználhatják a kisebbségek.

Roth megköszöni e nyilatkozatot s kifejezi reményét, hogy a miniszteri szervek is ilyen szellemben fogják alkalmazni a törvényt. Erre Jorga így felel: Aki nem alkalmazkodik, kidobjuk. Mire Petrovici ezt a megjegyzést teszi: Hogy ezeket aztán mások visszahozzák, mint mártirokat.

Roth másik megjegyzése az egyes tantárgyakban az órák számára vonatkozott. Ők tudniillik eddig *nagyobb terjedelemben tanították az anyanyelvet és vallást*. Azt hiszi, hogy nemcsak a kisebbségek érdekében van, hanem általános érdek is, hogy e két irányban intenzívebb oktatást adjunk, mint aminőt a törvény előír.

Jorga azt válaszolja: Teljesen azonos a feleletem. Nekem nincs gyógyszer-táram mindenki számára. Én megengedem, hogy mindenki gondolja egészségét ama feltételeknek megfelelően, amelyek között él.

Mindkét nyilatkozat becsületére válik Jorga előkelő, szabadelvű szellemének. De az elvi kijelentések és a valóság között sokszor nagy a távolság. S nekünk annyiszor volt már alkalmunk ezt tapasztalni és csalódn!

Mindent egybefoglalva ezt a törvényt szerencsés és sikerült alkotásnak tartjuk. De a törvény csak keret. Tartalommal a végrehajtás rendjén az élet tölti meg. Sok függ a tantervtől, amely egyelőre még nincs kész és végrehajtási utasítástól, melyek hívatva lesznek a keret-törvényt kitölteni.

III. A közoktatásügyi minisztérium átszervezése.

Jorga a közoktatási minisztérium szervezetét nem találta olyannak, amely az ő lendületes munkáhozfogásának s egyéni akarata érvényesítésének és gondolatai megvalósításának alkalmas eszköze lehetett volna. Beterjesztett tehát egy 18 §-ból álló törvényjavaslatot, mely a minisztérium szervezetét és működésének módját módosítja.

E javaslat szerint a minisztériumot a miniszter vezeti, akit államtitkárok (secretari generali) és a következő szervek segítenek:

a volt miniszterek tanácskozó tanácsa, közoktatási vezér tanács (consiliul general al instructiunii), állandó tanács, a tantestület tagjai szakkategoriáinak képviselői és oktatási tanácsosok.

A miniszter jogköre a minisztérium vezetése s „kizárólagos joga határozni és dönteni az összes kérdésekben“. A consiliul consultativ a volt közoktatási miniszterekből alakul s 3 hónaponként tart ülést. A közoktatási vezér tanács 30 tagból áll, kiket tanítókból és középiskolai tanárokból egyenlő számban választanak az illető testületek. Az egyetemek és szakiskolák egy kiküldötttel képviseltetik magukat, kinek nincs szavazati joga. E tanács feladata: megállapítani az oktatás gyakorlati eredményeit és miniszternek javaslatokat tenni (a da sugestii). Évenként egyszer ül össze szeptemberben. Az állandó bizottság a vezér tanács 5 delegált tagjából áll, kiket 3 évre királyi dekrétum erősít meg. Feladata: javaslatokat és megjegyzéseket előterjeszteni iskolai törvények, szabályzatok, tantervek tekintetében s a tantestület didaktikai kívánóságát kifejezni.

A tantestület tagjai szakkategoriáinak képviselői (reprezentanța categoriilor profesionale a membrilor corpului didactic) az összes oktatási fokok egy-egy kiküldöttjéből alakul. Havonként ül össze a minisztériumokban s teendője a tantestület kívánásait előterjeszteni.

Az oktatási igazgatóságok vezetői tanácsos címet viselnek. Ellenőrző szervek: a középiskolánál az inspektorok, az elemi iskolánál a revizorok. Az inspektorok kétfélék: științifici és de disciplină. Amazokat egyetemi tanárok közül küldi ki a miniszter, ezeket középiskolai tanárok közül az állandó tanács ajánlatára véglegesen 5 évi szolgálat után.

A revizorokat a középiskolai tantestület ama tagjai közül, kiknek licenájuk van a szellemi és természettudományi fakultáson s pedagógiai tanulmányokat végeztek. Két megyébe egy küldetik ki s minden megyébe egy szubrevizor. Utóbbiakat a tanítók közül az egyetem pedagógiai tanáraiból alkotott bizottság előtt concurs alapján.

A tanító- és tanítónőképzők átmennek a középiskolai igazgatóság hatásköre alá az elemi oktatási igazgatóság ellenőrzése alá. A különböző avizok és ajánlatok, melyeket a törvények kívánnak a kinevezések, kirendelések, áthelyezések és véglegesítések ügyében, a miniszterre nézve nem kötelezők.

A minisztérium neve: Ministerul Instrucțiunii Publice și al Cultelor így változik: *Ministerul Instrucțiunii, al Cultelor și Artelor.*

Ennek a javaslatnak — amint már az eddigiekből észrevehető — alapul szolgáló célgondolata ez: kizáróan a miniszternek adni a jogot

a kérdések megoldására, minthogy a miniszter egyedül viseli a felelőséget. Ennek következtében megszüntet mindenféle jogot, mellyel eddig egyes miniszteriumi szervek bírtak s az úgynevezett „aviz conform“-ok alapján gyakoroltak. Némely szervek e törvény folytán ezután csak tanácsadó tanácsok lesznek. Ez magyarázza meg, hogy a különböző igazgatók ezután a tanácsosi címet viselik anélkül, hogy szerzett jogait a hivatali hierarchiában elveszítenék.

Jorga a megokolásban erősen hangsúlyozza, hogy a felelős miniszter tevékenysége sokszor illuzórius, mert a miniszteri szervek egyik a másiktól függetlenül dolgoznak. Ennek oka az, hogy az eddigi törvény sokszor alantasszervek hatáskörébe utalja egyes fontos kérdések megoldását, amelyekről természetesen a jó és egységes kormányzás érdekében egyedül a miniszternek kellene határoznia. A különböző szervek szoros kapcsolat nélkül dolgoznak és függetlenül a miniszter irányításától és ellenőrzésétől, aki a különböző tanácsok úgynevezett aviz conform-jához van kötve.

A törvényjavaslatnak három lényeges újítása van. Ezek: a volt miniszterek tanácsa, tanulmányi inspektorok (insp. științifici) kiküldése egyetemi tanárok közül és az összes fokú tantestületek egyesületének tanácsa, amely sérelmeit és kívánságait adja elé s így a tantestület hivatalos és állandó belépést nyer a minisztériumba.

A törvényhozó tanács a javaslatra azt a megjegyzést teszi, hogy a felelősség alkotmány szerinti elvét kiemeli ugyan, de másfelől távolodik a törvényhozás amaz általános irányától és törekvésétől, hogy a minisztériumok szervezetét egységesíteni akarja. Távolodik azzal is, hogy az igazgatók nevét a tanácsos címmel cserélik ki és vezérigazgatóságokat (dir. general) teremt, holott ilyenek csak azok, melyeknek külön tárcájuk van. A szakegyesületek képviselője tekintetében az a véleménye, hogy elég volna kötelezni a minisztert, hogy a költségvetés összeállításánál hallgassa meg ezt.

Az állandó közoktatási bizottság nem osztozik a törvényhozó bizottság emez aggodalmában. Nem pedig azért, mert — amint mondja — a törvényjavaslat a minisztériumnak csak mozgását érinti, alkatát nem. Új nevek alatt ugyan, de alapjában azonosak más minisztériumok szerveivel.

A volt miniszterek tanácsának hivatása, hogy a közoktatásügy vezetésében, ha hagyományt nem is, de legalább bizonyos folytonosságot biztosítson. Ezt az újítást a legkülönbözőbb, sőt legellentétebb észrevételekkel illették. Némelyek tiltakoztak ellene, mások mosolyogtak rajta. Mire jó ez a tanács? Hiszen a volt miniszterek gyakran ellentétes felfogásúak? Hogy dolgozhatnak együtt? D. V. Ţoni képviselő e felfogással szemben arra mutat rá, hogy Jorga mellett Anghelescu és Costachescu együttműködtek s a gondolkodás és érzés egységének szép és felemelő látványával a hazafiságból és politikai erkölcsből leckét adtak mindenkinek. P. Ghiatǎ szintén szerencsés eszmének tartja a tanácsot. Gr. L. Trancu-Jasi meg egyenesen üdvözli ezt a szerencsés gondolatot s előadja, hogy ez a munkaügyi minisztériumban már 1920 óta megvolt. De jött Hatǎegan Emil s megszüntette. Utána meg Cantacuzino

megint visszaállította. A legjobb rendszernek tartja, hogy a törvények és rendeletek ne változzanak pillanatról pillanatra s a miniszterek egymást ellenőrizhessék. E nézetekkel teljesen ellentétes Rădulescu-Motru felfogása, aki „teljesen eredeti alkotásnak“ mondja, melynek a világon sehol párja nincs, vicces dolognak, tréfának. Angheliescu és Jorga együttműködésére és ölelkezésére klasszikus példát nyújtott a bakkalaureátusi törvény tárgyalása, mikor Angheliescu hatására Jorga javaslatát eredeti intencióiból kiforgatták s épen ellenkezőjére változtatták. Mikor Jorga szeretetreméltó engedékenységgel jelentette ki, hogy eláll eredeti felfogásától, mert az idők teljessége még nem jött el az ő eszméi befogadására. De azt már nehezen tudjuk elképzelni, hogy ilyen őszinte és meglepő egyetértés és együttműködés váljon lehetővé Jorga és Costachescu között pl. az egyetemek autonómiája kérdésében.

Másik újítás a tanulmányi inspektorok szervezése. Eddig csak olyanok voltak, akik az iskolai adminisztráció ügykezelését vizsgálták felül és ellenőrizték. Ez inspektorok egyetemi tanárok lesznek, kiknek nagyobb a tekintélyük s kiket adminisztratív teendőik nem akadályoznak meg abban, hogy a tudomány haladásával lépést tartsanak. Ugyanez áll — mondja Jorga — azokról a liceumi tanárokról, akik az elemi iskolákat vizsgálják felül, a jelenlegi revizorok helyett, akiket politikai érdek alapján neveztek ki. Ez intézkedéssel az a célja, hogy az iskola ne penészedjék meg régi gyakorlatában és elévült igazságok ismétlésében.

A vizsgálat és ellenőrzés távolról sem felelt meg hivatásának. Alkalmazásuknál egyetlen szempont, a politikai álláspont, volt a mértékadó. Őni mondja, hogy voltak közöttük értékes elemek is, de elenyésző csekély számban. Ez sok keserűséget okozott a tanítóság lelkében. Kérték a versenyvizsgálat bevezetését. Most megcsinálta Jorga.

De a tanítóság még mindig sérelemnek érzi, hogy a revizortól akadémiai fokot és végzettséget kíván Arra hivatkoztak, hogy Haretnek sok értékes munkatársa volt a tanítóság köréből. Glöckel osztrák közoktatási miniszter tanító volt. Jorga a kíváncsún azt feleli: elve az volt, hogy mindenkit olyan vizsgáljon felül, akinek valódi tekintélye van, tehát olyan, aki magasabb rangokban van, mint ő. Ha a tanító a sub-revizorságnál többet akar, nyitva az út előtte: menjen az egyetemre, ő megkönnyíti neki az útját. Sőt azt szeretné, hogy minden érdemes tanító lehessen középiskolai tanár s minden középiskolai tanár érdemei alapján egyetemi tanár. Rámutat az elnökre, D. Pompeiu tanárra, „aki európai (!) híru s mint institutor kezdte“.

Ime itt is találkozunk Jorgának ama felfogásával, melyet a bakkalaureátusi törvénytől láttunk s kellően értékeltünk. De azt nem hagyhatjuk megjegyzés nélkül, hogy felfogása szerint annak van nagyobb tekintélye, aki magasabb rangban van. Felületes szemlélet, melynek a dolog igazi lényegéhez semmi köze. A tekintélyt nem a rang adja, hanem a belső érték.

A tantestületek egyesületének képviselője — amint Őni mondja — Jorgának volósággal „forradalmi“ lépése. A tanító és tanári kar állandóan kérte, sürgette a sajtóban, kongresszusokon, hogy állandó kapcsolat és együttműködés legyen közte és a minisztérium között. Ha ez a

kapcsolat meg lett volna, nem történhetett volna meg, hogy iskolai reformok mindjárt az életbeléptetés második napján alkalmazhatatlanoknak bizonyultak s a kölcsönös bizalomnak egy üdvös légköre teremtődött volna meg. Jorga most a tantestületeknek ezt a legnagyobb kérését* honorálta, a képviselőt bevezette a minisztérium tanácskozó szervei közé. Ettől azt várják és remélik, hogy a bizalmatlanság, sőt ellenségeskedés a tantestület és minisztérium között megszűnik, s a rend, a béke és a munka szelleme vonul be az iskolába.

Nem ilyen optimista színben látja Rădulescu-Motru az intézkedés hatását. A képviselőt tagjait választják, mondja ő, még pedig az illető kategóriák szóvivői közül. Ezek rendszerint hangosak, vakmerőek, követelőzők a maguk s választóik nevében is. Választásoknál politikai befolyások, jelszavak és pártok érvényesülnek. A mai szóvivő holnap képviselő lehet. A szenvedélyek felszabadulnak, új programokat hirdetnek, sérelmeiket erősen és követelőően fogják hangsúlyozni. Mit fog csinálni a miniszter a maga teljes hatalmával e sürgető, követelőző képviselővel szemben? Hogy fogja érvényesíteni az új törvény központi gondolatát?

Rădulescu-Motru a különböző tanácsok (cons. consultativ, cons. general de instructie, cons. permanent) gondolatával sincs megbékülve. E tanácsok feladata: gondolatokat sugalmazni a miniszternek. Hát ezért a kegyért, hogy javaslatokat tehetnek, fel kell zavarni az egész világot választásokkal? Nincsenek olyan didaktikai szervek, melyektől a miniszter gondolatokat kaphat? És ha a miniszter ezeket az eszméket mindig meghallgatná, elfogadná és valósítaná, nem volna semmi ellenvetése. A tantestület zavarása és felforgatása nem volna sikertelen. De hát akkor hol van a miniszter teljes hatalma?

Kifogásolták azt is, hogy megynként nem elég az ellenőrzésre egy subrevizor. De Jorga kijelentette, hogy ennek oka a pénzügyi helyzet sivársága s a dolgon mindjárt lehet és fog segíteni, mihelyt a költségek megengedik. Belenyugodtak annál könnyebben, mert Jorga egyetlen elemi iskolát sem szüntetett meg, dacára annak, hogy a múlt évben egyik minisztériumi magas hivatalnok azt „a roppant nagy hiba és tévedésnek“ minősített kijelentést tette, hogy az országban legalább 14000 tanító felesleges. Ezzel a felfogással szembeállítják azt, hogy „a kisebbségek roppant erőfeszítéseket tesznek, hogy utolsó gyermekük is iskolába járjon.“

Jorga a vitát bezáró beszédjében fejtegette az okokat, melyek javaslata benvívására birták. Egyik az, hogy a felelős miniszter lépjen jogaiba. Ez nem azt jelenti, hogy a miniszter ne kérjen és ne kapjon tanácsot. Csak azt, hogy aki felelős, az határozzon.

Ezelőtt úgy volt, hogy a miniszter tényleg nem kérdett senkit, vagy elhújt a különböző bürokrata szervek mögé, s ha kérdőre vonták, megszökött a felelősség elől. Arra az ellenvetésre pedig, hogy e törvény alapján a miniszter épen azokat a politikai célokat fogja szolgálni, melyeket a törvény lehetetlenné akar tenni, így felelt: „Épen mert a miniszternek ez az igazi és nagy felelősség adatik, nem fognak betolakodni, mint eddig, olyan emberek, akik nem tudnak elhelyezkedni más

minisztériumokban, és csak azért helyeztetnek oda, mert professzorok; hanem mindenki számot vet magával, hogy vállalhatja-e ezt a nagy felelősséget s hajlandó-e valóban őszinte lenni mindama iskolai kategóriák iránt, melyeket meg kell kérdeznie. A miniszterből felelős embert csinálni a szó igazi értelmében annyi, mint felemelni az ő állását s kiválgatni az embereket, akik a közoktatási minisztériumba jönnek, első ízben valóban komolyan.“

A tárgyalásnak egyetlen mozzanata volt, amely kizáróan a kisebbségekre vonatkozik. Laár Ferenc megkérdezte a minisztertől, hogy a javaslat 14. §-a, amely az iskolák háza vagyonának kezelését, ellenőrzését, alapokat stb. szabályozza, vonatkozik-e a magán- és felekezeti iskolákra is? Jorga e kérdésre így felelt:

„Biztosítom, hogy nemcsak hogy nincs a törvényjavaslatban az a szándék, hogy érintse a magán- és felekezeti jellegű alapítványokat, hanem, ha akarnám is tenni, nincs jogom rá. Soha semmiféle bírói forum nem ismerheti el a Casa Școalelornek azt a jogát, hogy oda ártsa be magát, ahol nincs a román államnak tett iskolai jellegű adomány. Ez visszaélés volna s olyan bitorlás, melyet minden bírói forum visszaütasítana.“

Laár Ferencel együtt megnyugvással és köszönettel vesszük tudomásul a feleletet.

IV. Az egyetemek autonomiája.

Jorga eredeti törvényjavaslatának címe: *Törvényjavaslat a főiskolai oktatás szervezésére*. Ebből a bizottság tárgyalása után ez lett: *Törvényjavaslat az egyetemi autonomiára*. Olyanformán történt ezzel is, mint a bakkalaureátusi törvénnyel: a bizottság tárgyalása után megváltozott a javaslatnak nemcsak a címe, hanem a kisebbségekre vonatkozó igen lényeges intézkedésében tartalma is.

Miért jött Jorga ezzel a törvényjavaslattal? Maga mondja a parlamenti tárgyalást bezáró beszédjében, hogy az egyetemek szakadatlanul kérték ennek a törvénynek megalkotását, s az a nézete, hogy nincs joga az egyetemek akarata elé állani és megakadályozni. Jorga nem mondja, de később látni fogjuk, hogy volt neki még egy másik oka is. Ez pedig az, hogy a Maniu-kormány közoktatási miniszterének szintén volt egy igen alapos, széleskörű tanulmányokra fektetett törvényjavaslata a főiskolai oktatásról, melyet a bizottság s a szenátus le is tárgyalt, de a kormány bukása miatt nem juthatott törvényerőre. Ennek a javaslatnak azonban az alapvető, központi gondolata szögesen ellentétes a Jorga felfogásával.

A törvényjavaslat rövid, mindössze 10 cikkelyből áll, sőt a módosítások után csak 9-ből. Az elfogadott törvény tartalma a következő: Az 1. cikkely felsorolja a főiskolákat, köztük a bukaresti, jașii, kolozsvári színész- és zeneakadémiákat és testnevelési főiskolát, s kijelenti, hogy ezek jogi személyiséggel bíró állami intézetek. A 2. cikkely szerint: „a főiskolai oktatás abszolút autonom, mind a tanulmányok szervezése és a vezetés, mind a pénzügyi gazdálkodás (gestiunea financiara) tekintetében.“

A rektort 5 évre választják a rendes tanárok közül, a dékánokat 3 évre.

Az egyetlen szerv, melynek hivatása a tanárok felett ellenőrzést gyakorolni, a rektor, segítve a szenátustól.

A közoktatási miniszter évenként két egyenlő részletben kiutalja az egyetem fenntartására és fizetésekre szükséges összeget.

A tanárok, a tudományos segédszemélyzet alkalmazása egy törvény alapján történik, melynek javaslatát az összes egyetemek egyesített szenátusai és a főiskolák tanácsai készítik el.

A tanulókat a bakkalaureátusi diploma alapján veszik fel, de egy év után végleges helyzetet nyernek alkalmasságuk megállapítása következtében (în urma constatării aptitudinilor universitare).

A diákokthoz az illető megyék gondjaira bízotnak, melyek azokat az egyetemek rektoraival igazgatják. A megyei ösztöndíjakat a helybeli középiskolai igazgatókból alakult helyi bizottság adja. Az ösztöndíjasok „a román állam ösztöndíjasa” címét viselik.

Az egyetemi tanfolyam tartama nem lehet kevesebb 3 évnél a bevezető éven felül (în afară de anul de îndrumare).

Ismételjük, hogy ez a törvény nem az, melyet javaslat formájában Jorga benyújtott. A javaslat vezető gondolatait a törvényhozó tanács a következő pontokba foglalva emeli ki:

- a) A főiskolai oktatás abszolút autonómiája.
- b) Államvizsgálat bevezetése a jogi és filozófiai fakultásoknál azok részére, akik állami hivatalt akarnak kapni.
- c) A tanárok és az adminisztratív személyzet alkalmazása nem törvény, hanem egy szabályzat alapján történik, melyet az egyetemek tanáraiból és delegátusaiból álló bizottság alkot meg.
- d) Előkészítő vagy próbaév (an preparator sau de încercare) bevezetése.

e) Engedély a kisebbségeknek, hogy főiskolákat alapíthassanak.

A törvényhozó tanács két rendbeli megjegyzéssel terjeszti be a javaslatot: elvi, egyetemes és technikai-jogi természetűekkel.

Elvi megjegyzései: a javaslat címe nem felel meg tartalmának, mert a főiskolai oktatás szervezéséről szól s mégis inkább az egyetem autonómiájával foglalkozik. Aztán: nem old meg egy csomó idetartozó kérdést. Ilyenek: az egyetem jogi személyisége, az eljárás mikéntje tanzsékek létesítésénél és megszüntetésénél, hogy t. i. az törvény útján történik-e, vagy az egyetem hatáskörében, mely utóbbi eset az autonomia következménye volna. Nem szól a tanárok és tanulók fegyelmzéséről. Midezek a kérdések törvénybe, nem rendeletbe való lényeges problémák.

Technikai-jogi természetű észrevételei ezek: A törvényjavaslat csak a közoktatási minisztérium hatásköre alá tartozó főiskolákról szól. Aztán: az abszolút autonómiát összhangba kell hozni és egyeztetni az állam felügyeleti és ellenőrzési jogával. Pénzügyi autonomia csak a számvevőségi törvény határai között adható, tehát szintén állami ellenőrzés feltétele mellett. Ha az állam jogait csak szabályzat állapítaná meg, az azt jelentené, hogy az egyetem állapítaná meg az állam jogait,

nem megfordítva az állam az egyeteméit. Ha a miniszternek nincs joga az egyetem felett, ki a felelős a kormánynak és a parlamentnek az oktatás menetéről?

A tanárok alkalmazásának módját szabályzat állapítja meg. De az alkalmazás lényeges és első feltételeit törvénynek kell megállapítania. Az alkotmány szerint a törvényhozási hatáskör nem bízható rá a végrehajtó hatalomra. Emez alkothat szabályokat, de ez a jog nem terjedhet ki annyira, hogy a törvényt helyettesítse. Ennélfogva törvénynek kell megállapítania a tanárok alkalmazásának, a tanszékek létesítésének és megszüntetésének általános feltételeit. Az egyetemnek nem lehet meg a joga, hogy tanszékeket létesítsen, mert a tanár is hivatalnok s hivatalok az alkotmány szerint csak törvénnyel létesíthetők.

Ezek a mindenestre súlyos és helytálló észrevételek indították arra a bizottságot, hogy a javaslat elhamarkodott, kellően meg nem fontolt intézkedéseit módosították s a tartalomnak megfelelően címét is megváltoztatták.

A törvényjavaslatot az egyetemek roppant lelkesedéssel fogadták. Természetes is. Régen várták, sokszor sürgették. Az előadó szerint ez a törvényjavaslat az egyetemeknek megérdemelt megtisztelése.

A törvény alap gondolatát már a cím kifejezi. Sem a szenátusban, sem a parlamentben nem volt beható vita. Ami volt, az az autonomia jelzője: az *abszolút* szó miatt volt. Nem is lehet egy könnyen megérteni, hogy az abszolút autonomiával felruházott egyetem hogy fog beleilleszkedni, mint az állami életnek egy szerve, az államszervezet egységes gépezetébe. Hiszen az abszolút szó fogalmilag kizár minden viszonyosságot, minden mell- vagy alárendelést. S akkor pedig az egyetem az „állam az államban“ helyzetébe kerül, ami nyilvánvaló képtelenség.

N. Dănilă szenátusi előadó megengedhetetlennek tartja, hogy az egyetem, ez a legmagasabb intézmény, ne legyen szabad az oktatás szervezésében és igazgatásában. Hiszen az egyetem adja a tudományt, előkészíti minden irányban és minden állami hivatalra az embereket. Csak magát az oktatást ne tudná egyedül szervezni és igazgatni? Képtelenség, épen olyan, mintha törvény mondaná ki, hogy a semmitűszék ítéleteit miniszteri hivatalnokok bírálják felül.

De Dănilă a pénzügyi autonomiáról nem ejt szót, arra nem terjed ki.

A parlament előadója, Petrovici, már egy kissé meggondoltabb az autonomia követelésében. Szerinte az autonomia a gondolkodás, szervezés és vezetés szabadságát jelenti, de azt is hozzáteszi: a törvények keretei között. Az egyetemek nem kívánják, — úgymond — hogy mentesek legyenek az ellenőrzéstől, csak azt, hogy bürokrata intézkedések ne akadályozzák őket. Ma egy egyetemi intézet igazgatója idejének felét formalitásokra vesztegeti el. A pénzügyi szabadság lényeges feltétele az egyetem hivatása betöltésének, de itt is hozzáteszi: „a legszigorúbb finánciális ellenőrzés mellett.“

Az egyetemi oktatás menetéért egyedül a rektor felelős. E felelőség szervezése Petrovici szerint a legjobb kezessége az egyetemi autonomia hatékonyságának. A törvény szándéka: kivenni a főiskolai okta-

tást a bürokratizmus régi formái és nyügei s idegen kultúra hatásai alól.

Otetelesianu volt az egyetlen hozzászóló a néppárt részéről a hivatalos szónokokon kívül, aki jól átgondolt beszédben tárja fel a javaslat gyöngéit, ellenmondásait. Nincs ellene az autonomiának, de az abszolút jelzöt egy egész csomó ok miatt visszautasítja. Helyesli, hogy a tanárokat az illető fakultás ajánlja. Az 1912. évi törvény szerint a miniszter az egyetem ajánlatát megokolás után elutasíthatja. Motiválni valamit nagyon könnyű. Ne legyen meg ez a joga a tudományos és didaktikai alkalmassága szempontjából. De fenn kívánja tartani annak fellépése és polgári magatartása tekintetében. Hogy jó polgár-e, tiszteli-e a román állam eszméjét, vagy annak érdekei ellen küzd, azt a végrehajtó hatalom jobban tudhatja, mint bárki más. Megengedhető-e, — kérdi Otetelesianu — olyan autonomia, hogy mikor egy egyetem az országgal szemben ellenséges érzelmű egyént ajánl, a miniszternek ne legyen joga tiltakozni kinevezése ellen?

Azt sem látja be, miért ne avatkozhatna be a miniszter, mikor a tanárok nem teljesítik kötelességeiket, nem tartanak előadásokat, vagy későre kezdik meg, vizsgákat hirdetnek s nem jelennek meg? Hiszen itt nem tudományos értékükről van szó, hanem egyszerűen kötelességmulasztásról. Azt mondják, hogy az ellenőrzést egyetemi szervek gyakorolják. Elvileg helyes, gyakorlatilag nem, mert igen nehéz kartársak között hanyagság miatt szemrehányásokat tenni.

A tanulmányok rendje, szervezése kérdésében meg az a felfogása, hogy aki a pénzt adja s fenntartja az intézményt, annak meg kell lennie a jogának az ellenőrzésre, hogy mire, hogyan használják fel a pénzt.

Aztán baj származhatik a dologi és személyi kiadások arányának megállapításából. Megtörténhetik, hogy az egyetem új tanszékeket szervez, átlépi a személyi kiadások összegét — a dologiak hátrányára. Már pedig az egyetemek semmitől sem szenvednek inkább, mint attól, hogy a laboratóriumok nincsenek jól dotálva. Ezért a költségvetést csinálja az egyetem, de vizsgálja felül a miniszter, aki a személyi és dologi kiadások arányát helyesen állapítja meg.

Mindezek az okok arra bírják, hogy — bár elvileg helyesli a javaslat célját, — egyelőre várakozó álláspontot foglal el s várja a főiskolai oktatás szerves törvényét, mely szabatosan körülírja az „abszolút autonomia“ fogalmát. S ezt annál inkább, mert a tárgyalások alatt meggyőződött, hogy a közoktatási miniszter felfogása szerint is van valamely korlátja és határa az abszolút autonomiának. Megítélése szerint az abszolút autonomia „a mi kultúrális életünk szükségleteinek meg nem felelő felfogás.“ Fejtegetéseinek végső eredménye az, hogy nekünk „csak egy széleskörű, de nem abszolút autonomiára“ van szükségünk.

Utolsónak szólalt fel Jorga a szenátusban is, a parlamentben is. Beszédjében utalva 3 évvel ezelőtt megjelent Istoria învățământului Românesc c. művére, visszapillantást vet a felső oktatás romániai történelmére s azt a felfogását akarja igazolni, hogy a romániai főiskolai oktatás kezdettől fogva autonom volt, teljesen magánosok kezdeménye-

zésének tárgya, melybe az állam soha bele nem szólt, mellyel soha nem törődött. Constantin Cantacuzino Stolnicul, mint magánember, szervezte a felső oktatást, de soha bele nem elegyedett a főiskola dolgaiba. Sem Moldovában Duca Voda. A fanarioták sem küldöttek soha inspektorkat az uralkodó iskolájába. Az újabbkori felső iskolát G. Lazar alapította, de nem kérdezett meg soha senkit, Moldovában pedig Gheorghe Asachi. És Mihail Sturdza sem a kormány programmja alapján alapította akadémiáját. A bukaresti egyetemet sem miniszter alapította, hanem Petrachi Poenaru s a miniszter csak később elegyedett bele. Ez volt a főiskolai oktatás történelmének első korszaka.

A második a Napoleoni rendszer lemásolása. „Egy törpe nemzedék kora“, amely nem érezte a földdel való kapcsolatát s készen vett át máshonnan dolgokat. Így vette át az állammal kapcsolt felső oktatást is. De az hiba volt, mert az államnak nem volt meg nálunk a szükséges tekintélye és állandósága és nem volt erős társadalom, hanem gyenge és erőtelen, amely hozzászokott, hogy az állam uralkodjék fölötte. Így lett az egyetem hivatalokra előkészítő iskola-féle. Így avatkozott bele az állam, amikor csak tehetette, az egyetem dolgaiba. Ő maga, mint rektor, két évig nem csinált egyebet, csak harcolt az állam ellen.

Egész életére büszke lesz, hogy jöhetett ezzel a törvénnyel, amelyet egyhangú helyesléssel fogadtak, s hiszi, hogy ezzel a „román nép eredeti felfogásának jelét“ adta és visszatér a régi román főiskolai oktatás hagyományos szellemére és irányába. Egy argumentum ad hominemmel végzi: És most engedjék meg nekem, hogy kidobjam magam az egyetemről, „melyben nekem, mint miniszternek, nincs mit keresnem“.

Ezzel a történelmi visszapillantással sehogy sem ért egyet Rădulescu-Motru. És sajtóságos, hogy a történettudás Jorgát a filozófus tanár éppen a történelemből leckézteti meg. Állítja, hogy a mi egyetemeink állami intézetek hasonló külföldi intézmények után alkotva, bármennyire ellenkezőjét mondja ennek a történetíró Jorga. Jorga nem mondja meg, melyek a Cantacuzinotól s többiektől alapított intézmények folytatói. Az állam megteremtette a bukaresti egyetemet a nélkül, hogy számbavette volna, milyen volt a Cantacuzino intézete s a nélkül, hogy arra gondolt volna, hogy azt folytatja.

Az autonómia ügyében való mozgalom sem e régi intézetek hagyományából eredt, hanem a tanári kar által érzett szükségből. Hogyan? Mint reakció született meg a tanszékek létesítése és betöltése körül érvényesült politikai beavatkozás ellen. Tanszékek létesítése úgy, hogy a költséget becsempészik a költségvetésbe — visszaélés. Pnyenekre rendes tanárok kinevezése — szintén. Nos, ez ellen indult meg az autonómia érdekében való küzdelem. Nyilvánosan Mehedintji tárgyalta először. Volt még két követelése e mozgalomnak. Az egyik az, hogy a politika beleártotta magát még a fizetések megállapításába is. Az egyik tanszéket fejedelmileg fizették, a másikat nyomorult módon. A mozgalom azt kívánta, hogy az egyetemnek a miniszter beleavatkozása nélkül biztosítottassék a jog, hogy a fenntartás költségvetésileg biztosítottassék. A másik: szűnjék meg az áthelyezés egyik egyetemről a másikra azon az alapon, hogy üres tanszék van. 1906-ban politikai befolyások tétették

törvénybe, hogy jašii tanárok üresedés esetén áthelyezhetők Bukarestbe úgy, mint a középiskolai tanárok.

Ez volt az autonomikus mozgalom multja, ezek kívánalmai.

És mit hoz az új törvény?

Nem ismeri el az egyetemnek, mint külön intézetnek, autonómiáját, hanem általában csak a főiskolai oktatását. Az egyetemek, fakultások, főiskolák: állami intézetek jogi személyiséggel. Tehát egyszerűen csak jogi személyek. Az autonomia nem az egyetemé, hanem a főiskolai oktatásé.

Az autonomia legkényesebb kérdése: a tanári kar alkalmazása. Ez pedig egy olyan törvény alapján történik, melyet az összes egyetemek egyesített szenátusai és a főiskolák tanácsai dolgoznak ki. Tehát minden egyetem alá van vetve egy olyan törvénynek, melyet az összes főiskolák dolgoznak ki. Ki, milyen forum teremt ezután új tanszéket? Ki, milyen forum állapítja meg a fenntartási költséget? Az összes főiskolák egyesített szenátusai? A főiskolai oktatás autonómiája alá helyezett autonómiával *minden egyetem elveszíti autonómiájának egy részét*. A régi törvény szerint minden egyetem maga szervezte a tanulmányokat, javasolta a tanárok kinevezését, kérte az új tanszének létesítését. Az állam részéről az egyetemnek aviz conform-ja nélkül minden kezdemény tiltva volt. Most: a felsőoktatás abszolút autonómiája körébe esik minden kezdeményező lépés.

Jorga törvényjavaslatának eredeti fogalmazványában ránk kisebbségekre vonatkozóan ez állt: „Főiskolai intézeteket lehet alapítani a kisebbségek részére is, kiknek a miniszterium segílyt adhat ama haszon szerint, melyet az ország általános kulturájának hajtának; programjuk és irányításuk csak annyiban van alávetve a miniszteriumnak, amennyiben az ország általános érdekei, a közegészség és közerkölcs kívánják.

A közoktatási miniszter egy inspektortól vezetett külön hivatalba egyesíti a kisebbségi főiskolai intézetek felügyeletének összes jogait, kapcsolatban az állam és oktatás felsőbb érdekeivel“.

Ezt a két cikkelyt a bizottságok egyszerűen kihagyták.

A sok keserű tapasztalat után minket már semmi sem lephet meg. E tény mellett tehát elmehetnénk minden megjegyzés nélkül. Hiszen ugyanaz történt, mint a bakkalaureátusi törvény tárgyalásánál. De mégis jó lesz a történelem számára megörökíteni a tárgyalásnak erre vonatkozó mozzanatait, melyek sok tanulságot nyújtanak.

A törvényhozó tanács véleménye szerint ez az intézkedés ellentétbe jő az 1925. évi magánoktatási törvény 8. cikkelyébe lefektetett elvekkkel, melyek szerint a felsőoktatás, amely úgy tekintendő, mint az állam tulajdona s az államot vezető elemek képzésére van rendelve, nem bizható etnikai kisebbségekre. E cikkely rendelkezései megoldják a magánoktatásra vonatkozó kérdést. De ezek megvitatását fenntartandónak véli a törvény módosításának idejére s akkor más államok helyzetével összehasonlítva kellene tanulmányozni.

A parlamentben Petrovici tért ki a kisebbségi kérdésre. A. C. Cuza közbeveti: A század betegsége. Mire Petrovici így felel: Betegség, de nem szabadulhatunk tőle. Meg kell gyógyítani. „Mindig beszélünk erről

s az eszközökről, melyekkel jobban közeledhetünk hozzájuk. Nos, a legbiztosabb eszköz, ha mi románok nőhetünk az ő becslésükben. S ennek leghatékonyabb eszköze, ha mi képesek leszünk eredeti tudomány teremtésére.“

Jorgának szemére vetették, hogy javaslatából e pontokat törülni hagyta. Ő a szemrehányásra így felelt: Megvallom, az volt a gondolatom, hogy amikor a kisebbségek egy főiskolát akarnak alapítani, mondjuk pl. egy tanítóképzőt, vagy egy rabbiképző felső szemináriumot, ilyen esetben a miniszter megvizsgálja, szükséges-e egy ilyen intézet vagy nem, s ha igen, ha akar, segílyt ad nekik. Látják, milyen kicsi dologról van szó. De úgy látszik, hogy ilyen határozatra még nem jött el az idő. Én nem tudom siettetni az időt. És minthogy azt higyjék, hogy elmaradtam a kortól, jobb ha azt mondják, hogy némely dolgokban megelőztem azt. Később tárgyalni fogjuk a magánoktatás törvényét s meggondoljuk, hogyan fogjuk bevezetni abba e két cikkelyt. Ohajtom, hogy minél hamarabb jöjjön el az idő, mikor teljes bizalmunk lehet a kisebbségekben s a kisebbségeknek teljes szeretetük irántunk. Akkor lesz egy ember, aki előveszi a szenátus iratai közül ezt a két cikkelyt s azt fogja mondani: eljött az idők teljessége. És az idők teljességében megszavazzuk azt, amit a még élő nem készített közszellem még nem tiszta helyzetben nem tudott elfogadni.“

Jorgának ebből a nyilatkozatából látjuk, hogy a magánoktatási törvény reformját szándékszik megcsinálni. Csak ideje legyen rá. Látjuk továbbá azt is, hogy a bizalmat az adandó kisebbségi iskolai jogok előfeltételének tekinti. Hibás felfogás, mely nem mutat pszichológiai belátásra. A bizalom és szeretet a jogok megadásának önként, magától adódó következménye volna. És ellentétben van a kisebbségi szerződéssel és a gyulafehérvári határozatokkal is, melyek jogilag is, erkölcsileg is kötelezik Romániát a vállalt kötelezettségek teljesítésére.

Jorgában tehát itt is csalódnunk kellett. Pedig eddigi ellenzéki nyilatkozatai, kijelentései alapján minden okunk megvolt arra, hogy e fontos kérdés megoldásában reményeket fűzzünk kormányához. De a következetesség — úgy látszik — nem államférfiúi tulajdonság. Legalább nála nem.

Előbb azt mondtuk, hogy Jorgát e javaslata előterjesztésénél elődje, Costachescu, törvényjavaslatának ellentétes koncepciója is elhatározóan befolyásolta. Lássuk hát az összehasonlítás kedvéért Costachescu főiskolai törvényjavaslatát. Ennek jellemző tulajdonságai: egységesíti az egyetemek szervezetét; szétválasztja a műegyetemi oktatást az egyetemtől; javításokat hoz egy előírt, komoly előkészület érdekében; a tanári állások elnyerésének rendes módjává a versenyt teszi s ezzel emelni akarja az állás tekintélyét; megszünteti a miniszter beleszólását a tanárok kinevezésébe, a rektorok választásába s ezzel erősíti az egyetemek autonómiáját.

Ezek közül azonban minket most csak az autonómiaira vonatkozó intézkedései és felfogása érdekelnek.

A törvényjavaslat betérjesztésének egyik indítóoka volt: az autonómia elvének alkalmazása ott, ahol nincs helyén. Az egyesülés óta négy

főiskolai törvényjavaslat készült: 1920-ban Borcea miniszter alatt az egyetemi bizottságé, Negulescué, a kolozsvári egyetem bizottságáé és 1928-ban Anghelescu kezdeményezésére egy miniszteri bizottságé. Ezek közül különösen Negulescué hangsúlyozza az autonómiát s kétségbevonja, hogy a miniszter közvetlenül nevezhetne ki tanárokat. A kolozsvári meghatározza az autonómia fogalmát, mit nem tesz az 1928. évi, de ez meg majdnem teljesen megszünteti a miniszteri ellenőrzést.

Costachescu részletesen fejtegeti az autonómia fogalmát. Ez a gondolat szabadságából ered, mely nélkül teremtő munkát végezni nem lehet. Ennek következménye, hogy az egyetemre nem lehet tantervet erőszakolni.

E kérdéssel kapcsolódik három igen fontos kérdés: *a)* Lehet-e egy egyetemi katedrán a nemzet eszményeivel és szellemével ellenkező tanokat hirdetni? *b)* A gondolat szabadságból foly az a követelmény, hogy az egyetem maga válassza meg a tanári testület tagjait. *c)* S hogy a fenntartási költségeket maga ossza el.

De az autonómiát mindenki másként értelmezi. Némelyek kiterjesztették oda is, ahol nincs mit keresnie, hol csak a rendet és fegyelmet rontja. Némelyek akkor tartanak előadást, amikor akarnak, vagy éppen nem is tartanak. Némely fakultáson vizsgáznak a nélkül, hogy órára jártak volna. A tanár előadásának nincs jelentősége. Elég a kézi könyv. Ezek a fakultások csaknem az egész év folyama alatt vizsgáztatnak. Tanításra nem marad idő. Megtörtént, hogy a tanulók tiltakoztak a tanítás ellen. Némelyek előadásait közvetlenül karácsony előtt kezdik meg, hogy azután tüstént megszakíthassák.

S mindez történik az autonómia védelme alatt az egyetemi hatóságok elnézésével. Némelyek visszautasítottak minden kívülről jövő ellenőrzést, csak belsőt fogadva el, ami azonban egyszerűen nem létezik.

Az egyetemi tanács az autonómia fogalmának helytelen értelmezésében odáig ment, hogy egyik ülésén olyan határozatot hozott, mely a Monitorul Oficialban közzétett egyik törvény két szakaszát felfüggeszti.

Némelyeknek az autonómiára támaszkodva az a felfogása, hogy súlyos zavarok idején a közérőnek nincs joga az egyetemre behatolni. Voltak esetek, hogy ez elmélet védelme alatt zavargók olyan cselekedetekre ragadtatták magukat, melyek súlyosan érintették az egyetem becsületét s egyes fakultásokat be kellett zárni, hogy a rendet helyreállíthassák.

De mindezt betetőzi egy különös eset. Egy dékán tiltakozott az ellen, hogy az ügyészség megjelenjen az egyetemen, ahol a hivatalnokok vizsgálati jegyzőkönyvek s tanárok aláírásának hamisításával bizonyítványokat gyártottak.

Az egyetemi állapotoknak ezt a leírását nem az író színezi, esetleg hatáskeresés és elképesztés céljából, hanem hűen referálja abból a megokolásból, melyet Costachescu miniszter javaslatához csatolt.

Igy az autonómia fogalma bizonyos fajta területen kívülség lett, amilyen idegen országok követségeinél van.

Egy másik zavar az autonómia fogalma körül, mikor egyetemi tör-

vények hozásáról van szó. Némelyek azt hiszik ugyanis, hogy ilyen törvények tervezése, megszavazása egyenesen az egyetem hatáskörébe tartozik. Costachescu különösnek találja, hogy minden egyetemi tanárnak van joga erre, csupán a miniszternek nincs, aki maga is egyetemi tanár. Mindezek a körülmények mutatják, hogy feltétlenül szükség van e kérdés tisztázására, hogy e téves felfogásoknak véget vessenek.

Ezért a törvény 2. cikkelye szabatosan és félremagyarázhatatlanul meghatározza az autonomia fogalmát: „Az egyetemek autonomok. Ez az autonomia áll: a) abból a szabadságból, hogy a tanulmányokat tudományos módon szervezheti hatósági részről való bármely beavatkozás nélkül; b) abból a jogból, hogy a tanító, adminisztratív és szolgazemélyzetet válassza és javasolja; c) válassza az egyetemi hatóságokat; d) javaslatokat tesz a költségvetéshez minden egyetem segélyeinek és jövedelmeinek határai között s megalkotja a saját jövedelmei költségvetését.

Az ellenőrzést az egyetemeken elsősorban az egyetemi hatóságok, másodsorban a közoktatási minisztérium gyakorolja egyetemi szervei által.“

Az autonomia egyik kényes pontja az ellenőrzés. Három egyetem azt mondta, hogy a minisztérium ellenőrzése az autonom egyetem jogának áthágása. Hogy állott az ellenőrzés eddig? A miniszter nem ismer esetet, hogy egyetemi hatóság valaha valami intézkedést tett volna, amikor a tanárok nem teljesítették kötelességeiket. Ellenőrzése a tanároknak tényleg nem létezett, s némelyek, kevés számban, visszaéltek. A tanárok nem laktak az illető városban, kijátszották a törvényt.

Ezért a javaslat kettős ellenőrzést tervez: elsősorban az egyetemi hatóság, másodsorban a minisztérium részéről. Az egyetemek azt kívánták, hogy az ellenőrzést gyakorolja a minisztérium az egyetemi hatóság által. Ami más szavakkal azt jelenti, hogy maradjon minden a régiben. Mert különben sérti az autonómiát s a tanárikar tekintélyét. Méltán kérdi Costachescu: és ha az egyetemi hatóság nem gyakorolja? Vagy maga a hatóság jó összeütközésbe a törvénnyel, t. i. a rektor és a dékán?

A törvényjavaslat az ellenőrzést csak anyagi kérdésekben, a tanárok alkalmazásánál és a rend fenntartásánál terveli, és nem terjed ki az egyetemi szabadságra, a tudományos felfogásra.

Az egyik egyetem azt kívánta, hogy új tanszékeket csak törvényes úton létesítsenek, az egyetemi tanács és fakultások előzetes javaslatára.

A miniszter nem tudja belátni, hogy lehet megegyeztetni a fakultásoknak a tanszékek létesítésére, átváltoztatására vonatkozó abszolút szabadságát azzal, hogy tanszékek csak a törvény útján szervezhetők. Mert mi marad az autonómiából, ha a parlament leszavazza?

Costachescu szerint az egyetemi tanárok alkalmazására vonatkozó eddigi törvények nem voltak rosszak, de alkalmazásuk hiányos volt. A magántanári intézményt, mert nem vált be, megszünteti. Némely fakultás az agregatok megszüntetését is kérte, de a javaslat — kivéve az orvosi fakultást — megtartja. A konferenriarok alkalmazásának módja a régi törvény szerint rendesen a verseny, kivételesen az egyenes ajánlás. Az elv jó volt, de a gyakorlat nem mindig felelt meg, mert rendessé lett az ajánlás, kivételes a verseny. Az elv a gyakorlat-

ban visszajára fordult. A régi törvény megengedte kivételesen, hogy nagyértékű tudományos munkásság alapján ki lehetett nevezni valakit. Egyszerre mindenki kiváló lett. A javaslat fenntartja az egyenes kinevezés lehetőségét, de oly feltételek mellett, hogy az valóban ritka kivétel legyen.

A versenynél is történhetik zavar, ha a pályázó nem érdeklődik előzetesen, hogy az illető fakultás elfogadja-e? Megtörtént, hogy egy tündes tanárt a bukaresti fakultás visszautasított. Mert a fakultásnak teljes szabadsága van azt választani, akit akar. Így maga a visszautasított is, egyeteme is megbántódik s az egyetemek első-másodrendűekké osztályoztatnak. Ez okokból az ilyen módon való áthelyezést megszünteti, de a meghívást fenntartja.

A tanulók felvétele bakkalaureátusi diploma alapján történik. De a numerus clausus különböző formában megvan Costachescunál is, Jorgánál is.

Costachescu a megállapított helyek számán belül a kari tanács véleménye alapján mindjárt a beiratkozásnál dönt vagy a diploma médiája és a választott szakkal kapcsolatban álló tárgyak liceumi osztályzata alapján, vagy felvételi vizsgálat útján. Jorga próbaévre veszi fel a diákot. De egy év múlva alkalmasságának megállapítása módjáról nem intézkedik javaslata. Talán szabályzat fogja megállapítani az eljárást.

Ezt a numerus clausust elvileg lehet támadni. De gyakorlatilag lehetetlen komolyan nem mérlegelni az okokat, melyeket Costachescu statisztikai adatok alapján fejteget. A romániai egyetemek hallgatósága több, mint 30.000 tanuló. Bukarest egyeteme népesség tekintetében az egész világ harmadik főiskolája. Ez a szám sokkal több, mint amennyit az ország tényleges szükségei igazolhatnak. Az egyetemekre túdulás iskolai és szociális természetű bajokat jelent. Azt mondhatnók, hogy örvendjünk, hogy a kultúra terjed s hagyjuk a dolgot mentére. Hadd küzdjenek az alkalmasok és életrevalók és bukjanak a gyengék.

De az ország nyugalma érdekében fontos feladat a szellemi proletáriátus kérdésének komoly megvizsgálása. Igen nagy az a tömeg, amely állami hivatalokra tolong. Agitációs anyag és súlyos jövő zavarakra adhat okot.

Aztán ilyen nagy szám mellett komoly munka nem is lehet az egyetemen. Nincs elég hely. Az óralátogatás kötelező, de hely hiánya miatt lehetetlen. A tanár nem dolgozhat együtt a tanulókkal. A laboratóriumokon egész évfolyamok mennek át úgy, hogy nem végzik el a szükséges gyakorlatokat.

A kísérletekhez szükséges anyag sincs meg mindíg.

Országos érdek, hogy az ifjúság figyelme a gyakorlati foglalkozások felé tereltesse. De ez nemcsak a törvényhozástól függ, hanem az életfeltételektől, a társadalmi rétegek fejlődésétől és alkatától is. A dolgot tehát nem lehet egészen mentére hagyni. Hiszen a jogi fakultáson az órák látogatása teljesen illuzórius volt. A tanulók nem ismerik a tanárokat, annál kevésbé a tanárok a tanulókat. Az intézmény komoly-

ságát veszélyezteti az, hogy vizsgálatra jelentkeztek s tegyük hozzá: vizsgálatot tettek mások helyett.

Jorga megalkotja a főiskolai oktatás autonómiáját s az összes egyetemeken szenátusaiból és főiskolák tanácsaiból egy legfelsőbb autonómikus szervet statuál. Nem lehetetlen, hogy Jorga ezt a koncepciót Costachescu tervéből vette. Costachescu t. i. megalkotja a *consiliul superior universitar* a következő meggondolás alapján. A jogi fakultások mind elismerik, hogy az egyetemeken hasonló fakultásain egységes programm kellene, hogy legyen, mert azonos diplomát adnak s ennek alapja is azonos előkészület kell, hogy legyen. De hogy lehet ezt valósítani, ha az autonómia alapján minden fakultásnak megvan a joga, hogy olyan tanulmányokat állítson be, amelyeket akar s így másokat, mint a másik? Ezt nem lehet másképp, mint egy közös szervvel, amely az egyetemeken rektoraiából és dékánjaiból alakul s feladata: az egyetemes érdekek összehangolása és egyeztetése. Ez érdekek: a tanulmányok rendje, a tanulmányi évek száma, díjak kérdése, tanulók számának megállapítása.

Costachescu törvényjavaslatának tárgyalásánál a magyar kisebbség kivánalmait Sándor József szenátor fejtette ki: ismertessék el a törvényben kifejezetten a kisebbségek joga főiskolák felállítására. Kérte, hogy a kolozsvári egyetemen párhuzamos magyar fakultásokat létesítsenek, a bukarestin tanszéket állítsanak fel a magyar nyelv- és irodalom számára, a kolozsvárin lektori állást szervezzenek a magyar nyelvészetnek, tanszéket a magyar történelemnek és műveltség-történelemnek. Kérte a numerus clausus megszüntetését is, mert azt az aggodalmát fejtette ki, hogy a kirotálás a végrehajtásnál a kisebbségek hátrányára fog történni. Kérte az egyetemi ifjúság faji alapon való egyesületekbe tömörülése megengedését.

Talán mondanom sem kell hogy a szenátus bizottsága mind e kivánalmakat visszautasította.

A szenátusban nagy beszédben fejtette ki a magyarság álláspontját a javaslatnak az ellen az elvileg hibás koncepciója ellen, hogy a főiskolai oktatás kizárólag állami jog. Mert ez ellenmondásban van a kisebbségi szerződés 9., 10. és 11. szakaszaival és az alkotmány alaptörvényével, amely a szabad oktatás elvét mondja ki. Tiltakozott a numerus claususnak bármely formája ellen, amit a demokrácia elveivel összeegyeztethetetlennek tart s pedagógiai és szociális szempontból egyaránt veszélyesnek. Erőszakos és jogtalan intézkedésnek mondja az ifjúság etnikai alapon való szerveződésének megtiltását, mert merev ellentétben áll az alkotmánytörvény 5. szakaszával, amely világosan kimondja, hogy „a román állampolgárok etnikai, nyelvi, vagy vallási hovatartozásra való tekintet nélkül birtokosai az állam összes törvényeiben lefektetett jogoknak” s így a gyülekezési és egyesülési jognak is.

Megismételte a tanszékek állítására vonatkozó kívánságot is, valamint azt is kérte, hogy a tanári képesítő vizsgálat tárgyai közé vétessek fel a magyar nyelv és irodalom is és tétessék kötelezővé, hogy minden tanárjelölt, aki kisebbségi vagy magyar tanításhoz szükséges állami iskolákra érvényesíteni akarja oklevelét, legyen köteles magyar nyelvet és irodalmat hallgatni s abból ú. n. examen parțiale-t tenni.

De hiába hivatkozott Costachescu nyilatkozatára, melyben „drasztikus rendszabályok“-nak mondotta a magánoktatási törvény kisebbségi jogfosztó intézkedéseit. Hiába idézte Pop Ghița államtitkár szabadelvű nyilatkozatát az anyanyelven való oktatás minden kétségen felülálló jogáról, minden „emberi kultúrközösségben“. Az sem segített semmit, hogy Pamfil Seicarunak, sőt magának Maniunak hasonló szellemben történt korábbi kijelentéseit idézte. A szenátus e kiváncsiak közül jóformán semmit sem fogadott el. Amit a szakbizottság elfogadott, az egy-két csekély jelentőségű, lényegbe nem vágó kérdés.

Bebizonyosodott itt is, hogy a kisebbségi oktatásügy kérdéseiben ugyanaz a türelmetlen, kizáró, sovén szellem és gondolkozás vezet a törvényhozást, akár Maniu, akár Jorga áll a kormány élén.

*

Milyen képet mutatnak az előadottak nyomán e törvények Jorga szellemi alkatáról és a kisebbségekhez való viszonyáról?

Jorga a román tudományosságnak majdnem egyedülálló reprezentáns alakja, dicsősége és kiválósága. Az egész ország osztatlan egyértelműséggel ismeri ezt el és a bálványimádásig menő tisztelettel és nagyrabecsüléssel veszi körül. Sőt nemcsak az ország. Tudományos hírneve túlmegy országhatárokon. Európai csengése van nevének.

Munkabírása és munkárávaló készsége felől csodákat beszélnek. Több minisztériumot vezet. Megtartja a rektori hivatalát. Sőt ragaszkodik ahhoz, hogy előadásait is szorgalmasan tartsa. Minisztériuma rendkívüli ügyforgalmában a döntés jogát tanácsosaival szemben magának tartja fenn. Az ügyiratokat mindenüvé maga után küldeti. A közoktatási minisztériumba naponként ezer meg ezer kérés fut be. Szülők, tanárok, tanulók mindig kérnek valamit. Sok keze és lelke kellene, hogy legyen, hogy mindent elvégezzon. Eddig decentralizálták a minisztériumi szolgálatot. Ő most egyedül akar mindent elvégezni, megoldani. A lapok úgy akarják ezt a lázas tevékenységet szemléltetni, hogy képet hoznak róla, melyen egyik kezével ír, a másikkal eszik s közben olvas.

De e lázas és siető tevékenység, a teremteni akrás rekordjavító gyorsasága és az alaposság nem egy töről fogant. Szerinte a lángelme, a rendkívüli tehetség nem kínosan, nem a rendszeres gondolkodás logikai fonalán teremt, hanem ötletszerűen, intuitive, villanás módjára. Való igaz, a művészet, a költészet remekei az ilyen módon való teremtés remekei. De a törvények nem költemények. Az államkormányzás nem költészet, hanem az exigenciák tudománya. S aki élére áll, annak ezer szemének kell lennie, hogy mindent meglásson, módszeres, nyomonjáró gondolkodásának, hogy minden jelenséget észrevegyen, mérlegeljen, minden körülményt számbavegyen s nemcsak a multat lássa, hanem intézkedéseinek várható következményeivel is számot vessen. Neki vannak eredeti ötletei és gondolatai, önmagát is lebűvölve tartó eszméi. Nemcsak a tudomány területén, minő pl. a székelyek román eredete, hanem a politikában is. De azokat nem dolgozza ki szervesen s nem számol a való élet realitásával s a végrehajtás szűkkörű lehetőségeivel. Ezért törvényei csonkák, hiányosak, majdnem mindenik kiegészítésre szorul. És a rendszeres gondolkodás hiányából származik az is, hogy

lényeges, alapvető elvek statuálását, amely mindenütt a törvényhozás és törvények dolga, a végrehajtási utasítás felelőtlenségére biz. Azt is mondhatnók: önmagára, mert rendeletek és szabályzatok kiadása a miniszter hatáskörébe tartozik. Ezzel megváltoztatja a régi alkotmányos felfogás lényegét.

Az is furcsa színben tűnteti fel az ő alkotmányos felfogását, hogy nem azonosítja magát törvényjavaslataival. Bakkalaureátusi és részben egyetemi törvényét is a bizottságok kiforgatták lényegükből, a kisebbségekre vonatkozó intézkedéseit egyenesen a visszájára fordították. S neki ez ellen nem volt semmi észrevétele. Nem volt kifogása és szemrehányása pártjához. Nem hivatkozott a párthűsége, mint a kormányzás egyik mellőzhetetlen eszközére. Vidám szívvel vette az ellenzést, talán várta is és egy szellemes viccel és fordulattal túltette magát a nehézségen. Sőt ódát zengett arról az összhangról és megértésről, amely van elődei, Anghelescu, Costachescu és ő között.

A következetesség sem az a jellemvonás, amely az ő erkölcsi alkata, formáló elemei közé tartoznék. Hányszor hallottunk megértő és szabad-
elví nyilatkozatokat tőle a kisebbségek felé, melyekért jólesett a hála és elismerés szavait hallania! 1925 decemberében, mikor Anghelescu a magánoktatási törvényt megalkotta, örökre emlékezetes és rendkívüli egyéniségéhez méltó szavakat mondott a felekezeti iskolák nagy multjáról, dicsőséges történelmi hagyományairól és a kultúra emelése és terjesztése körül szerzett elévülhetetlen érdemeiről. És még többször más alkalmakkor is. Ezek után jogosan és méltán várhattunk fordulatot az ország közoktatási politikájában. Olyan fordulatot, amely meghozza a kisebbségek lelkének békéjét és megnyugvását, hogy zavartalanul és osztatlan erővel végezhessek az ország kulturális haladását és fejlődését szolgáló munkájukat. Hiába vártuk. Amit eddig kaptunk, a kisebbségi államtitkárság, elvileg mindenestre jelentékeny lépés a kívánt irányban. Gyakorlatilag azonban, amint az állást betöltötték, elvették vele az elvi siker és előhaladás ízét.

Egyebekben pedig a dolgok folynak, mint eddig. Iskolák megintése, megszüntetése ma is napirenden levő dolgok. Névelemzés, a háború utáni iskolai politikának ez a találmánya, még mindig nem került lomtárba.

Jorgának megadatott az a történelmi feladat és lehetőség, hogy az államéletnek ezt a nagyfontosságú s jövőbe ható kérdését megoldja. Félni lehet az eddigiek után, hogy elszalasztja ezt az alkalmat. Vagy talán nem is akarja komolyan?

A marosvásárhelyi pénzverde működésének kérdése Apafi Mihály fejedelemsége idejében.

Irta. Dr. Huszár Lajos.

Az erdélyi pénzverés történetéhez a pénzek külső formáit és a pénzfajok változatosságait illetőleg Apafi Mihály hosszú ideig tartó uralma gazdag anyagot szolgáltat. Fejedelemsége korából eddig nyolc pénzverdének működése volt ismeretes a pénzeken található jelzések révén, melyek azonban többé-kevésbbé okmányilag beigazolhatólag is működésben voltak, természetesen nem mind egy időben, sőt ellenkezőleg közülük némelyik csak igen rövid időtartamú munkásságot fejtett ki. *Beszterce, Brassó, Fogaras, Gyulafehérvér, Kolozsvár, Nagyenyed, Segesvár* és *Szeben* voltak eddig ismeretesek, mint pénzverő helyek. A pénzverdéknek e nagy száma már magában is indokolttá teszi a sokféle típust, amihez még az egyes típusokon és évjáratokon belüli változatok járulnak hozzá, hogy teljessé tegyék az Apafi korabeli pénzverés képét. Az erdélyi pénzverés jellemző sajátysága, hogy az arany pénzek mellett az ezüst veretekben csak a nagyobb értékeket kedvelte (tallér, forint), míg a garas denár stb. kisebb nominálisok nem tartoznak a gyakori veretek közé. Apafi idejében csak 1672—1675 között szerepelnek ezek a kisebb pénzfajok, így a 12 pénzes (vagy denáros) és a 6 pénzes garas. Magát a pénzverést illetőleg jóformán teljesen magukra a pénzekre vagyunk utalva s csak elvétve akadunk itt-ott határozottabb, írott adatokra egyik-másik okmánytárban vagy az erdélyi országgyűlések artikulusaiban; ezek az adatok a pénzek alapján levont következtetéseket megerősítik, kiegészítik vagy kiigazítják.

Az Erdélyi Országgyűlési Emlékek¹ átlapozása eredményezte azt a meglepő tényt, hogy az Erdélyben Apafi korában működő pénzverdék számát — legalább is az említendő forrás alapján — egy új pénzverőhellyel, a *marosvásárhelyivel*, szaporíthassuk; ennek létezését eddig egyik kézikönyv sem említette annak dacára, hogy működését, ha csupán rövid időtartamra is, országgyűlési artikulus igazolja. Ugyanis az 1671. nov. 25—dec. 23. között Gyulafehérvárt egybegyűlt erdélyi országgyűlés XXIX. t. cikke a pénzverésre nézve a következőképen intézkedik.²

„Látván kegyelmes urunk mind a jóféle s mind az usualis pénzek szűk voltát e hazában végeztük, hogy ennekutánna Szebenben,

¹ Szerk. Szilágyi Sándor, I—XXI. k.

² E. O. Eml. 15. k. 1892. 255. l.

Brassóban, Maros-Vásárhelyen szabadosan veretessék mindenféle usualis pénz igaz ligában, igen kicsinnyel legyen jobb az mostani 12 pénzestnél, fő inspector, vagy pénzverető Maros-Vásárhelyen legyen Macskási Boldizsár atyánkfia. Szebenben és Brassóban azon szebeniek és brassaiak dispoziójokban álljon, kit akarnak rendelni, kik is legyenek contentusok véle, ha száz forintból hét forintot ad azon főpénzverető részekre a materiát adó ember; mindazáltal kész vert tallért eféle usualis pénz közé senki fel ne veressen; a pénzverők is bé ne vegyék tisztességek vesztések alatt; veretessék pedig mind három helyen a mi kegyelmes urunknak ő nagysága képe, efelett légyen valami bizonyos betükből álló distinctio, kirül ismerjék meg, melyet, hol s kik vertenek; mindezek felett jó pénzt is szabadosan verhessenek igaz ligában és formában Kolozsváratt, Szebenben, Brassóban és Beszterczén. Ebbéli annuentiánkat pedig akármely commissiók is ne impedialhassák, hanem modo ut supra szabadon continualhassák a pénzveretést; a kivert pénz taxája legyen annyi, a mint a főpénzveretők alkhatnak a pénzverő mesteremberekkel. Az ilyen vert új pénzt tartozzanak mindenféle kereskedő rendek sub amissione omnium bonorum elvenni.“

Ennek az intézkedésnek magyarázatául az szolgál, hogy az arany- és ezüstpénzverés ebben az időben Erdélyben a görög kereskedők kiváltsága volt, akik azonban nagyon elhatalmasodtak s így a rendek közbelépésére a fejedelem, illetve az országgyűlés az 1672-i októberi országgyűlésen a „jó pénz“ verését a „Keleti Companiára“, megelőzőleg az 1761. november—decemberi országgyűlés fentemlített cikkelyében pedig az usualis pénz veretését az említett egyes városokra bízta, melyet az 1673-i országgyűlés oda módosított, hogy az usualis pénz verését Nagyenyedre rendelte el a lengyelországi „12 pénzest“ és „6 lottos“ ligájában. Az említett intézkedések azonban nem jártak sikerrel. Rengeteg hamis pénz került forgalomba, miután magánosok is minden jogos alap nélkül rendeztek be maguknak pénzverdét.³ Így Macskási Kolozsvárt rendezett be pénzverőt Kornis, Péter János s egy kolozsvári ötvös társaságában, Kapy György cigányaival veretett pénzt, sokan pedig ékszereiket verették pénzzé.³ A helyzet tarthatatlanságát maguk a rendek is belátták s az 1674-i novemberi gyűlés XXVII. cikkével eltiltották az usualis pénz további veretését. Bár ezek még forgalomban maradtak ezután is, azonban az 1677 máj. 31—jun. 3 közötti országgyűlés végleg „letette az új pénzt“. Ilyenformán az „usualis moneta“ verése az 1672—1675. évekre korlátozódik, forgalma pedig 1677-ben szűnt meg véglegesen.

Ezek előrebocsátása után rátérhetünk a marosvásárhelyi pénzverde létezésének kérdésére s az itt esetlegesen kiverésre kerülhetett pénzek megállapítására, ami a feladat nehezebbik részét jelenti.

A fent idézett törvényeikből annyi bizonyosan és félreérthetetlenül kiviláglik, hogy az usualis pénz veretését az országgyűlés többek

³ E. O. Eml. 15. k. Feldolgozva még némileg: Tarczali Z. Ida, *Erdély pénz- és hadügyei Barcsay, Kemény és Apafi fejedelemsége idejében*. Művelődéstörténelmi Ért. 19. Budapest, 1906. 44—49. l.

között *Maros-Vásárhelyen* is megengedi, csak azt jegyezve meg, hogy a pénzek valamivel jobbak legyenek a forgalomban levő 12 pénzes garasnál. Főinspektorul vagy pénzveretőül Maros-Vásárhelyre Macskási Boldizsárt jelöli ki, aki talán azonos lehet azzal a Macskási Boldizsárral, aki Nagy Iván adata alapján⁴ a szentmártoni-macskási Macskásy ágból származott III. Boldizsár néven ismeretes. Ez 1680-ban belsőszolnoki főispán, 1688-ban a császári hadak vezére, 1690. június 23-án pedig a kormányzék követe Szebenben Heisler tábornok előtt. Később fiával együtt notát kapott, de felmentették.

A továbbiakban kiköti a törvénycikk, hogy a pénzekre mindenütt a fejedelem képét kell ráverni, ezenkívül azonban „*bizonyos betűkből álló distinctio*“ is legyen rajtuk, amelyek segítségével meg lehessen különböztetni, hogy melyik pénzt hol verték. A továbbiakban a „jó pénz“, vagyis az arany és ezüst pénzek verésére nézve történik intézkedés.

Tekintettel arra a körülményre, hogy az országgyűlés, amelyik ezt a törvényt hozta, 1671. december 23-án zárult, a másik országgyűlés pedig, amelyik az usualis moneta veretését Enyedre korlátozta, 1763 november havában volt együtt, a marosvásárhelyi pénzverde működését csak e két dátum között letelt időben tételezhetjük fel, s a vereteket is, amennyiben voltak s még felismerhetők, szintén e két terminus kerete között kell keresnünk.

Ha sorra vesszük az 1672- és 1673-ból ismeretes „usualis moneta“-k egyes fajait (12 denáros és 6 denáros garas), úgy 1672-ből a következő verdejegyeket találjuk rajtuk: CI-Bi, N-E és brassói címer, melyek Szebent, Nagyenyedet és Brassót jelentik, 1673-ból pedig CI-BI, brassói címer, BE-V, szebeni címer, N-E és S-V szigllákat, melyek megint Szebent, Brassót, Besztercét, Szebent és Nagyenyedet jelentik. Egyedül az S-V jelzés megfejtésére nincs megfelelő magyarázat. Resch⁵ művében az S-V szigllát Szeben-Városra oldja fel, nem lehet azonban minden további indokolás nélkül ezt a jelzést a szebeni pénzverde jelzése gyanánt elfogadni, miután az erdélyi pénzverés hosszú történetében, bár a szebeni verde csaknem állandóan működésben volt, hasonló jelzéssel s általában *magyar* jelzéssel ellátott pénz nem került ki innen. A rendes jelzés C-I, C-B (Cibinium),⁶ vagy H, H-S (Hermannstadt), ezenkívül azonban előfordul a C-M (Cibiniensis moneta) s legtöbbször a városi címer is: két, hegyével lefelé keresztbehelyezett kard, felette a korona, de a magyar feloldású S-V (Szeben-Város) soha sem szerepel.

Felmerül tehát a kérdés, hogy ha az S-V jelet, amelyet az 1673-i 12 pénzes garasok két típusán láthatjuk, Szebennel nem hozhatjuk kapcsolatba, akkor melyik pénzverő jegyének tekinthetjük. Segesvár lenne első pillanatra a legvalószínűbb, de ennek általánosan ismert jelzése a címerrel (bástyával) párosult S-B (Schässburg) lévén, ez is kiesik a feltevésből.

⁴ Nagy Iván, Magyarország családai, Pest, 1860. VI. k. 219–220. l.

⁵ Adolf Resch, Siebenbürgische Münzen u. Medaillen. Hermannstadt, 1901.

⁶ C-B és címer jelzéssel előfordul épen ez évből 12 pénzes garas (Resch 188), tehát ez is valószínűtlenné teszi, hogy az S-V Szebenre vonatkozik.

Egyrészt a negatív eredmények, főképen azonban az 1671-i országgyűlés idézett artikulusa, mint pozitív bizonyíték, megkönnyítik annak a feltevésnek valószínűségét, hogy az S-V jelzés esetleg Marosvásárhelyt vert 12 pénzes garasoknak a verdejégye. Arra a kérdésre, hogyan jönnek az S-V betűk Marosvásárhely jelzésére, a város régebbi általánosan használt neve szolgálhat magyarázatul. Marosvásárhely eredeti neve ugyanis Forum Siculorum volt, de először egy 1370-i okmányban, másodszor 1451-ben, ezután pedig mind gyakrabban Zekel-Wasarhel, vagy Székely Vásárhely néven szerepel.⁷ Ezen a néven marad ismeretes ezután egészen 1616-ig, amikor Bethlen Gábor Maros-Vásárhely név alatt szabad királyi várossá emeli. 1616—1673 közt eltelt idő talán nem volt még oly jelentős, hogy a régi elnevezés teljesen feledésbe ment volna s talán épen ezért alkalmazták e régi patinás név kezdőbetűit az itt vert pénzekre.

Ennek az elméletnek segítségével az S-V jelzést Székely-Vásárhelyre lehet feloldani s az itteni pénzverést okmányilag egyébként is igazolni. A feltevést valószínűbbé teszi az a körülmény is, hogy míg az ugyanezen évbéli (1673) szebeni és brassói veretű usualis pénzekben ott van a szebeni, illetve brassói címer is,⁸ addig az S-V jegyű 12 pénzes garasok egyik típusán egyáltalán nincs címer (Resch, 46. l. 138.), a másikon pedig a címer helyén koszorúban két hegyével felfelé⁹ irányuló keresztbehelyezett kard korona nélkül, melyet tehát, mint a szebeni címert felfogni nem lehet. Viszont az országgyűlési artikulus határozottan kimondja, hogy yaz egyes pénzverőkben vert pénzeket megfelelő „betűkből álló distinctióval“ kell megjelölni.

Ha a fent mondottakat helyesnek fogadjuk el, úgy ki tudjuk mutatni az országgyűlés alapján Szebenben, Brassóban és Maros-Vásárhelyt vert usualis pénzeket 1673-ból. 1672-ben csak Szebenben, Enyedben és Brassóban vertek hasonló pénzt¹⁰ (12 den. garas), úgy látszik ez idő alatt rendezték be a vásárhelyi pénzverdét, amelyik különben csak igen rövid ideig működhetett mindenképen, mert a már említett 1673-i országgyűlés Enyedre bízta az usualis pénzek veretését. Ismerünk is ugyanez évből hasonló 12 pénzes garasokat MO-COM-N-E (Moneta comitatus Nagy Enyed) jelzéssel, s hogy a képet teljessé tegyük, ismerünk veret ebből az évből BE-V (Beszterce vidék) jelzéssel is. Csak kolozsvári veretű apró ezüst pénz nem ismeretes. Még csak annyit akarunk a mondottak igazolására felhozni, hogy S-V jelzéssel az erdélyi pénztörténetben sem ezelőtt sem ezután egyetlen alkalommal sem találkozzunk többé a pénzekben, ami megint csak a „marosvásárhelyi“ elmélet valószínűségét erősíti.

Ezekután tehát részint az országgyűlési artikulus bizonyítéka alapján, részint pedig az 1673-i S-V jelzésű 12 pénzes garasokból levont következtetésekből arra a megállapításra juthatunk, hogy az említett

⁷ Orbán Balázs, A Székelyföld leírása. Pest, 1870. IV. k. 108. l.

⁸ Resch, i. m. 46. t. 139 és 153.

⁹ Tehát a szebeni címer kardjaival ép ellenkező elhelyezésű.

¹⁰ Részletesen leírva valamennyi, sőt jórésztben ábrázolva is Resch említett művében.

pénzek az 1673-ban minden valószínűség szerint működésben volt marosvásárhelyi pénzverde vereteinek tekinthetők, de semmiesetre sem fogadható el a korábbi magyarázat, amelyik e monogrammot Szében-Városra igyekezett erőltetett módon feloldani. Hogy a marosvásárhelyi pénzverdét mindaddig sehol sem említették és más okmányi adat sem igazolja az említetten kívül ennek egykori létezését, azt annak a körülménynek tulajdoníthatjuk, hogy ez nemcsak viszonylagos, hanem tényleges értelemben véve is igen rövid ideig tartó működést fejtett ki. Inspektorátora, Macskási Boldizsár, személyére nézve is inkább feltevésre, mint bizonyosságra vagyunk utalva.

Függelék képen adjuk az S-V jelzésű két típus leírását ismert változataikkal együttesen.

1. E) MICHAEL - APAFI - D - G - P - T - Kucsmás mellkép jobbra vállra helyezett kormánypálcával.

H) PA - RE - HV - DO - ET - SIC - CO - GROS - AR - 1673 Egyfejű sas kiterjesztett szárnyakkal, alatta sorban hét vár. Ez alatt S - XII - V Resch. 138. 46. t.

2. E) MI - APAFI* D G P T Kucsmás, páncélos, hosszúkás mellkép jobbra kormánypálcával. Alul három kis virág.

H) - PAR - R - H - D - ET - S - C - G - R - AR - 1673 Fejedelmi korona alatt két részre osztva az erdélyi címer, középen az értékjelző XII, ez alatt az Apafi sisak s legalul kartusban két hegyével felfelé keresztbe helyezett kard. Emellett S - - - V

Budapest, N. M. ezüst, Resch. 142. 46. t.

3. E) Mint a 2, de D G P T — *

H) Mint a 2, de - SC - G - R -

Resch. 143.

4.E) Mint a 3, de más bélyegzővel.

H) Mint a 2, de S - C - G - R, továbbá S - - V - s két rozetta a korona mellett.

Bp. N. M.

Resch. 144.

5. Mint 4,

H) Mint 4, csak a két rozetta a korona mellett nagyobb.

Bp. N. M.

Resch. 145.

6. Mint 3,

H) Mint 2, de a felirat elején s végén nincs pont, majd S - - V . s a korona mellett nincs rozetta.

Resch. 146.

7. E) Mint 5,

H) Mint 5, de S -

Bp. N. M.

Resch —

8. E) Mint 2,

H) Mint 2, de PAR - R - H - D - ET - S - C - GR - AR - 1673

Bp. N. M.

Resch —

9. E) Mint 2,

H) Mint 2, de a kartus nagyobb.

Bp. N. M.

Resch —

10. E) MI - APAFI * — D G P T Kucsmás hosszúkás mellkép jogarral, alatta egy kis virág.

H) PAR - R - H - DO - ET - S - CO - GR - AR - 16 - 73 Az előbbi címer elrendezés, kartus mellett S - V

Resch. 141.

Resch a Nachtrag-jában (megjelent a Jahrbuch des Burzenländischen Museums I. évf.-ban) 146 A sz. alatt egy évszám nélküli, a 6 sz. alatt leírthoz hasonló 12 pénzes garast említ, azonban csak röviden s kép nélkül, azért nem is térhetünk ki erre a darabra részletesebben.

ERDÉLYI MUZEUM-EGYESÜLET

Az Erdélyi Múzeum-Egyesület nagyenyedi vándorgyűlésének története.

Kisebbségi helyzetünkben tartott második vándorgyűlésünk elé még az Egyesület választmányán belül is többen aggódó szorongással néztek. Aggódtak, hogy e vándorgyűlésünk nem fog olyan erkölcsi sikert hozni, mint a hosszú kényszerült megszakítás után tavaly Marosvásárhelyen rendezett vándorgyűlés. Az aggodalmaskodás forrása elsősorban a nagy gazdasági leromlásban keresendő. Félős volt ugyanis a tagokat valamely távolabb eső városba való utazás és az ott tartózkodás költségeinek kitenni. De az aggodalmaskodás más téren is megnyilvánult. A tavalyi marosvásárhelyi vándorgyűlésen ugyanis az orvostudományi szakosztály a helyzet körülményeinek megfélelően — igen helyesen — oly széles keretekre terjesztette ki működését, hogy e keretek évenkénti fenntartása az orvostársadalom adott viszonyai között nagyon is indokolttá tette a kivihetőség iráni kételyeket.

Az Egyesület választmánya több ülésben mélyreható megvitatás alá vette az ideai vándorgyűlés kérdését, míg végre az 1931 június hó 27-iki ülésen úgy döntött, hogy az évi közgyűlésen elfogadott munkatervnek megfelelően a vándorgyűlést megrendezi, de költségkímélés szempontjából a központi fekvésű és minden irányból könnyen megközelíthető Nagyenyedet választja a vándorgyűlés színhelyéül. E várost negyedszázaddal ezelőtt kereste fel utoljára vándorgyűléssel az Erdélyi Múzeum-Egyesület. Nagyenyed mellett szólott e városnak köztudatban levő érdeklődése is a kultúrmozgalmak iránt. A választmány azt is kimondotta, hogy a szakosztályok a vándorgyűlésen lehetőleg 30 perces előadásaikban a népszerűen tudományos előadásokra fektessék a fősúlyt s az egyes szakosztályok előadásaik számában ne lépjék túl egy vándorgyűlés kereteit. E határozat azonban egyáltalán nem zárta ki a szakelőadásokat, sem annak lehetőségét, hogy valamelyik szakosztály nagyobb időközökben, midőn eléggé felkészültnek érzi magát, kongresszust tarthasson. A vándorgyűlés idejét 1931 augusztus 28—30. napjaiban állapítván meg, a vándorgyűlés elnökének dr. Boros György legrégebb választmányi tagot, a nagyenyedi rendezőbizottság elnökének pedig dr. Garda Kálmán nagyenyedi ügyvédet kérte fel. A rendezőbizottság összeállításában a választmány teljes szabadkezet biztosított dr. Garda Kálmán elnöknek, csupán arra kérte, hogy az Egyesület ottani tagjain kívül vallásfelekezeti különbség nélkül vonassanak be a bizottságba Nagyenyed vezetői. A vándorgyűlés előkészületeinek megbeszélésére a választmány az Egyesület titkárát küldte ki.

Nagyenyedhez fűzött reményeink minden tekintetben teljesedtek. Nem tartalom nélküli udvariassági szólám, hogy e város lakosságá-

nak kultúraért való lelkesedése a messze multba visszanyúló kultúr-intézményeken nevelődött. A szokásos rövidlobogású lelkesedés helyett, mely valamely alkalomra csak pillanatnyilag lángol fel, Nagyenyeden a történeti tradíciók őrzésének természetes megnyilvánulását láttuk. A rendezőbizottság — élén dr. Garda Kálmán elnökkel — ma ritkán tapasztalható lelkesedéssel vette kezébe a sok körültekintést, nagy odaadást, de mindenek előtt igen sok fáradozást kívánó rendezést. Az Egyesület enyedi tagjain és a Bethlen-Kollégium tanári karán kívül lelkes buzgósággal vettek részt a rendezésben a különböző egyházi vezetők, a nőszövetségek s Nagyenyed csaknem minden vezető egyénisége. Örömmel állapíthatjuk meg továbbá, hogy enyedi vándorgyűlésünk az Egyesület tevékenysége iránt érdeklődők nemzetiségi megosztódása tekintetében a háború előtti színeződést hozta vissza. Nemcsak a díszülésen láttuk ott a vándorgyűlést üdvözlők sorában a nagyenyedi román és német reprezentánsokat és érdeklődőket, hanem az előadások hallgatói között is. A kezdet biztató jelének látom ezt arra, hogy az itt élő nemzetek egymás kultúrájának értékelésében és tisztelésében rálépnek a kölcsönös megbecsülés és harmonikus összeműködés útjára.

A vándorgyűlés erkölcsi sikeréhez könyvelhetjük el, hogy a hallgatóság mindvégig fáradhatatlan érdeklődéssel kísérte az előadásokat. Még az általában kisebb érdeklődésre számító szakelőadásokat is mindig népes közönség hallgatta, a népszerűsítő előadások pedig kivétel nélkül több száz főnyi hallgatóság előtt folytak. Hangsúlyozni kívánom, hogy a hallgatóság nagyobb fele a férfiak közül telt ki, mi megint Enyed rajzához ad egy vonást.

*

A Kolozsvárról augusztus 28-án déli 12 óra 46 perckor induló személyvonattal dr. Boros György vezetése alatt menő előadók, egyesületi tagok és érdeklődők csoportjához Székelykocsárdon csatlakozott a Marosvásárhelyről érkezők csoportja. Délután négy óraker érkezünk Nagyenyedre, hol az érkezetteket több mint száz főnyi bizottság fogadta. Dóczy Ferenc rector-professor gyönyörűen felépített beszédben üdvözölte az E. M. E. kiküldötteit. Negyedszázaddal ezelőtt, 1906-ban, midőn az E. M. E. először tartotta Nagyenyeden vándorgyűlését, — mondotta a szónok — a külső fény nagyobb volt, de a szeretet, mellyel Nagyenyed városa várja vendégül Erdély legrégibb magyar tudományos Egyesületét, nem lehetett lélekbőljövőbb. Dr. Boros György köszönő szavai után a rendezőbizottság közölte az érkezettekkel szálásuk címét.

Este hét óraker kezdődött a díszülés a Bethlen-kollégium dísztermében. Az enyedi rendezőbizottság ez alkalomra babérkoszorúval koszorúzta meg gróf Mikó Imrének a teremben levő olajfestményét és Kőrösi Csoma Sándornak bronz mellszobrát. A nagy befogadóképességű szép díszterem zsúfolásig megtelt az érdeklődő közönséggel. Nemcsak Nagyenyed színe-java volt ott nemzetiségi és felekezeti különbség nélkül, hanem a vidékről is sokan bejöttek az E. M. E. vándorgyűlésére, sőt néhány külföldi is aláírta a körözött íveket.

Dr. Boros György elnöki megnyitójában hangsúlyozta, hogy Egyesületünk nem azért keresi fel vándorgyűlésével egyik-másik várost, hogy tagjai tudományával dicsekedjék, hanem hogy a tudás iránti érdeklődést serkentse, vagy éppen felébressze. A XIX. században három rokonegyesület alakult Erdélyben: a német Verein für Siebenbürgische Landeskunde, a magyar Erdélyi Múzeum-Egyesület s a román Astra. Csak a felületes bíráló hiszi e három egyesületet egymás ellen alakultaknak, gyökerük egy: Erdély földjének és multjának szeretete. Erdély bércei, lankás hegyoldalai, a méltóságteljes erdőkből fakadó folyók nem kérdezték soha, hogy milyen nyelven énekel az arató fiú vagy leány s a csalogány és pacsirta is minden szívnek szól egyaránt. Mindenki azon a nyelven hódolhasson tehát a tudományoknak és Erdély szépségeinek, amelyet anyjától tanult. Csak akkor fog megíródni Erdély hű és igaz története és hozzá néprajza, midőn a három erdélyi nemzet kultúrhőseit egymás mellé, egy foglalatba állítja a művész tolla és ecsetje. Keressünk és találjunk érintkezést — mondja továbbá az elnök — a másik két erdélyi egyesülettel. A tudomány és ismeretek mezején legyen közöttünk unió, a nélkül, hogy a faji jellegtől és eredetiségtől másokat megfosztani akarnánk.

A nagy tetszéssel fogadott megnyitó után *dr. Kántor Lajos* titkár előterjesztést tett Ófelsége a Király és Dr. Iorga miniszterelnök távirati üdvözlésére.

Az üdvözlő táviratok szövege a következő volt:

Ófelsége kabinetirodájának, Bukarest.

Kérjük, kegyeskedjék tolmácsolni Ófelségének a Királynak az Erdélyi Múzeum-Egyesület Nagyenyeden tartott vándorgyűlése hódolatát. Adjon Isten Ófelségének hosszú, boldog és szerencsés életet. Adja Isten, hogy Ófelsége uralkodása a tudomány terjesztésének és előbbrevitelének pártfogásával, mely törekvéseknek Egyesületünk is szolgálatában áll, az ország összlakóinak javára legyen.

Dr. Iorga Miklós miniszterelnök, vallás- és közoktatásügyi miniszter úrnak, Bukarest.

Az Erdélyi Múzeum-Egyesület nagyenyedi vándorgyűlése Önnek, Miniszterelnök Úr, tiszteletteljes üdvözlését küldi. Az Erdélyi Múzeum-Egyesület, mint hetvenkét éves magyar tudományos és társadalmi egyesület, egyetlen célt követ: a tudománynak anyanyelvünkön való terjesztését és előbbrevitelét, így tehát az ország általános kultúráját viszi előbbre. Tiszteletteljesen kérjük, Miniszterelnök Úr, kegyeskedjék az Erdélyi Múzeum-Egyesület törvényes igényeit megoldani, hogy a kulturális működés akadályai elhárítván, Egyesületünk teljes erejével dolgozhassék az összes polgárok javán.

A javaslatot a díszülés egyhangú lelkesedéssel elfogadta és Ófelségét lelkesen éljenezte.

Ezután *dr. Kántor Lajos* titkár az elnökség és választmány nevében köszönetet mondott a nagyenyedi rendezőbizottság lelkes munkájáért, mely azt bizonyítja, hogy a bizottság átérezte azt a hivatást, me-

lyet az E. M. E. szép multjában betöltött s melyre a jövőben is oly nagy szükség mutatkozik. Nem csalatkoztunk reményeinkben, — mondta a titkár — midőn az Egyesület megújhdását célzó keresésünkben abba a várostba jöttünk vándorgyűlésünkkel, mely várost Egyesületünk nagy alapítójához, gróf Mikó Imréhez, oly közeli szálak fűtéek épen a legnehezebb időkben, az osztrák abszolutizmus alatt. Gróf Mikó Imre 25 éven keresztül volt a Bethlen-Kollégiumnak hú főgondnoka. Aldásos tevékenységét, úgy látszik, nemcsak a kollégium gyűjteményei őrzik, hanem az a szellem is, amelyet Mikó Imre hirdetett. Mikó Imre a nagyenyedi főiskola tanárikarához intézett felszólításában „a jellemzsilárd-ság fejlesztésére“ hívta fel a figyelmet. Ez intés öröklődött az utódokra is, mert csak így értjük meg a mai küzdelmes életben azt az áldozatos lelkesedést, melyet Mikó Imrének talán legnagyobb alkotásával, az Erdélyi Múzeum-Egyesülettel szemben itt tapasztalunk.

Titkár javaslatot tett, hogy a nagyenyedi rendezőbizottság munkája iránt érzett hála kifejezéséül a díszülés közfelkiáltással válassza meg dr. Garda Kálmán bizottsági elnököt a vándorgyűlés társelnökévé s kérje fel, hogy foglalja el az elnök mellett fenntartott dízhelyet.

A javaslatot a díszülés nagy ovációval fogadta s dr. Garda Kálmánt a vándorgyűlés társelnökévé választotta.

Majd az üdvözlések következtek.

Dr. Albini Aurél polgármester, az interimár bizottság elnöke, a város nevében üdvözölte román nyelven az E. M. E. vándorgyűlését. Köszöni — mondja — az E. M. E.-nek Nagyenyeden való megjelenését, mely bizonyára nem a véletlennek tulajdonítható, hanem e város ősi kultúrájának hangsúlyozására történt. Enyed fontosságát még a népdal is megörökítette, midőn azt mondja: „Gyere rózsám Enyedre, ott a világ közepe.“ Kéri a vándorgyűlést, hogy terjessze a tudományt, mert ez van hívatva, hogy az ország népei közt egyetértést és szeretetet teremtsen.

A református egyház, nőszövetség és összes intézmények, valamint a római katolikus egyház nevében *Jancsó Sándor* ref. lelkész, theologiai m.-tanár üdvözölte az Egyesületet. Enyed földje — mondotta a szónok — több mint negyven éve, mióta Ő itt van, nem ismeri a nemzetiségi és felekezeti torzsalkodást. Tanubizonyság erre a polgármester úr megjelenése és üdvözlő szavai, továbbá az a körülmény, hogy a római katolikus lelkész, kit elháríthatatlan akadály gátol a díszülésen idejében való megjelenésben, helyettesítésére a ref. lelkészt kérte meg. Az E. M. E., mely az elfogulatlan tiszta tudományt hirdeti, jó talajra talál Enyeden.

A lutheránus egyház nevében *Riffelt Martin* lelkész német nyelven, majd az unitárius egyház nevében *Barabás Miklós* lelkész mondott üdvözlő beszédet. Az *orthodox izraelita hitközség* írásban küldte üdvözlését, minthogy a szombati ünnep beállta megakadályozta a személyes megjelenésben.

Sándor József szenátor az EMKE nevében szép beszédben utalt az E. M. E. törekvéseire. Jorga Miklós miniszterelnök — mondotta a szónok — a Manchester Gardiannak legutóbb adott interjújában két veszedelemre mutatott rá, mint amelyek veszélyeztetik Európa béké-

jét. A két veszedelem — Iorga miniszterelnök és történettudós szerint — a túlzott nácionálizmus és a kommunizmus. Az E. M. E. a tudás és erkölcs fegyverével éppen e két veszedelem ellen küzd, tehát megérdemel az állam részéről minden támogatást.

Dr. Garda Kálmán, mint a Bethlen-Kollégium főgondnoka, a kollégium nevében üdvözli az E. M. E.-et. Azért alapították 1622-ben a Bethlen-kollégiumot, hogy a tudományban való neveléssel mindenkinek egyformán hasznára váló férfiakat adjon a köznek. E célt siker koronázta, mert nem véletlen, hogy minden tudományos törekvésben zászlóvivők kerültek ki Enyedről. Szónok utal Bod Péterre, Aranka Györgyre és gróf Mikó Imrére, aki maga mondta, hogy a történelem és a gyűjtés iránti szeretetet a Bethlen-Kollégiumban tanulta meg.

Az üdvözlések sorát *dr. Baltariu János* közjegyző zárta be, ki a „Berthelot“ francia kör nevében üdvözölte román nyelven az E. M. E.-et vándorgyűlése alkalmából. Az emberiség története — mondotta a szónok — azt mutatja, hogy minden kincs és anyagi érték elpusztulhat, de a tradíció örökéletű. Az E. M. E. a tudomány és tradíció hírdetője.

Az üdvözlésekre adott válaszában *dr. Boros György* elnök örömeinek adott kifejezést, hogy amit az E. M. E. óhajt és vár, Enyeden megtalálta. Nemzetiségre és felekezetre való tekintet nélkül együtt vagyunk — mondotta. Az itt tapasztalt hangulat biztató jel és erőforrás az E. M. E. további tevékenységére.

A díszülés közönsége minden szónokot lelkes éljenzéssel honorált. Ezután *dr. Kristóf György* egyetemi tanár adta elő „Kazinczy Ferenc és erdélyi útja“ című tanulmányát. Ezen előadással Kazinczy halálának századik évfordulója alkalmából az E. M. E. a nagy nyelvújító szellemének kívánt áldozni.

Beszédében előadó azt a kérdést fejtette ki, hogy mit jelentett Erdély Kazinczynak és mit Kazinczy Erdélynek. Az első kérdést illetőleg utalt arra, hogy Kazinczyt az erdélyi jezsuita Baróti Szabó Dávid buzdítása kötelezte el az irodalomnak s az erdélyi és nagyenyedi Báróczy Sándor volt mestere a nyelvművelésben. Abban is Erdély, elsősorban az id. báró Wesselényi Miklós szelleme és tisztelete hatott közre, hogy Kazinczy az élet nyomorúságai s az irodalmi és politikai támadások ellenére sem vesztette el soha kedvét és alkotóerejét. Ismertette az előadó Kazinczy erdélyi útját. Kazinczy Erdélynek az ismeretlenségből való kiemelését, a nyelvújításnak s nyomában a politikai és általános szellemi haladásnak körébe való bevonást jelentette. Végül utalt a Kazinczytól ránk hagyott szent kötelességeinkre, nyelvünk és kultúránk iránt tartozó feladatainkra.

A hallgatóság nagy tetszésnyilvánítással honorálta az előadót.

Elnök berekesztő szavai után a közönség nagy része a Szeidl-étterembe vonult át ismerkedő vacsorára.

A szakosztályok előadásai augusztus 29-én délelőtt kilenc órakerkezdődtek. Az előadásokat úgy osztottuk be, hogy egyetlen előadás se

ütköztek. Ezzel elértük, hogy az érdeklődők akadálytalanul hallgathatták meg mindegyik előadást, másrészt az előadóknak megszereztük ama jóleső érzést, hogy nagy gonddal kidolgozott előadásukat a Bethlen-Kollégium dísztermét betöltő osztatlan közönség hallgatta. Nem kisebbítette a hallgatóság számát, hogy a választmánytól megállapított 30 perces előadási időt a legtöbb előadó túllépve, a délelőttre tett előadások mindkét nap délután 2 óráig, a délutániak pedig este kilenc óra utánra is kinyultak. Augusztus 30-án, vasárnap, hogy az istentiszteletekkel ütközést elkerüljük, előadásaink kezdetét d. e. 11 órára tettük. A délutáni előadások 4 óraker vették kezdetüket.

A szakosztályok a vándorgyűlésen a következő előadásokat tartották:

Augusztus 29-én, délelőtt:

1. *Török Zoltán* (Segesvár): Adatok a nagyküüllőmegyei neogén geológiához. (Term.-tud. szakoszt. szakelőadása.)
2. *Horváth József* (Marosvásárhely): India és az angolok. (Bölcs.-nyelv- és történettud. szakoszt. népszerű előadása.)
3. *Dr. Márkos György* (Kolozsvár): A kiütéses fertőző betegségekről. (Orvostud. szakoszt. népszerű előadása.)
4. *Dr. Szádeczky K. Gyula* (Kolozsvár): Nagyenyed vidékének geológiai kialakulása és kapcsolata a szerves élettel. (Természettud. szakoszt. népszerű előadása.)
5. *Dr. Balogh Arthur* (Kolozsvár): A kisebbségek nemzetközi védelme. (Jog- és társad.-tud. szakosztály népszerű előadása.)

Augusztus 29-én, délután:

1. *Dr. Schmidt Béla* (Marosvásárhely): Öregedés és halál. (Orvostud. szakoszt. népszerű előadása.)
2. *Szabó T. Attila* (Nagyenyed): Adalékok a magyar diákéneklés történetéhez. (Bölcsészlet-, nyelv- és történettud. szakoszt. szakelőadása.)
3. *Dr. Bitay Árpád* (Gyulafehérvár): Nagyenyed 1600 körül. (Bölcsészlet-, nyelv- és történettud. szakoszt. népszerű előadása.)
4. *Elekes Viktor* (Nagyenyed): Gáspár Jánosról, az enyedi tanítóképző első igazgatójáról, a magyar népoktatás történetében nevezetes szerepet játszott férfiúról. (Bölcsészlet-, nyelv- és történettud. szakoszt. népszerű előadása.)
5. *Dr. Császár Károly* (Kolozsvár): A helyes magyarság. (Bölcsészlet-, nyelv- és történettud. szakoszt. népszerű előadása.)
6. *Bányai János* (Székelykeresztúr): Székelyföld, mint fürdőország. (Természettud. szakoszt. népszerű előadása.)

Este 10 órai kezdettel a nagyenyedi rendezőbizottság az E. M. E. tiszteletére szépen sikerült estélyt rendezett az Iparos-Önképzőkörben. A nagyenyedi műkedvelők — Dóczyiné Berde Amál festőművész nő vezetésével — két egyfelvonásos vígjátékot adtak elő nagy hatással.

Augusztus 30-án, délelőtt 10 óraker a református templomban tartott istentiszteleten az E. M. E. kiküldöttei közül felekezeti különbség

nélkül sokan résztvettek. *Jancsó Sándor* lelkész magasszárnyalású imájában a magyar tudományosságért könyörgött, szép prédikációjában pedig az Erdélyi Múzeum-Egyesületet és a vándorgyűlést lelkes szavakkal méltatta.

11 órai kezdettel délelőtt csak két előadás volt:

1. *Járai István* (Nagyenyed): Körösi Csoma Sándor. (Bölcsészeti-, nyelv- és történettud. szakoszt. népszerű előadása.)

2. *Dr. Tavaszy Sándor* (Kolozsvár): Mit mond a filozófia ma a mai embernek. (Bölcsészeti-, nyelv- és történettud. szakoszt. népszerű előadása.)

Augusztus 30-án, délután:

1. *Dr. Szász Ferenc* (Kolozsvár): Szigetek a világegyetemben. (Természettud. szakoszt. népszerű előadása.)

2. *Dr. Tusa Gábor* (Kolozsvár): Birói védelem sérelmes közigazgatási intézkedések ellen. (Jog- és társ.-tud. szakoszt. népszerű előadása. Előadó kénytelen elutazása miatt a tanulmányt dr. Garda Kálmán olvasta fel.)

3. *Bányai János* (Székelykeresztúr): Udvarhely vármegye iszapforrásai. (Természettud. szakoszt. szakelőadása. Előadó kénytelen elutazása miatt a tanulmányt dr. Balogh Ernő olvasta fel.)

4. *Dr. Bitay Árpád* (Gyulafehérvár): Gr. Batthyány Ignác. (Bölcs., nyelv- és tört.-tud. szakoszt. népszerű előadása.)

5. *Dr. Balogh Ernő* (Kolozsvár): A leghaszontalanabb fém. (Természettud. szakoszt. népszerű előadása.)

Az előadások után *dr. Balázs Ferenc* gyulafehérvári róm. kath. kanonok a vándorgyűlés elnézését kérte, hogy akadályoztatásuk miatt a gyulafehérvári róm. kath. püspökség és főgimnázium kiküldöttei a díszülésem nem jelenhettek meg. Ez alkalommal tolmácsolja tehát üdvözlőket az E. M. E.-nek, mely vándorgyűléseivel megmutatta, hogy a magyar tudományosság Erdélyben szép jövő előtt áll. Gyulafehérvár róm. kath. vezetői — mondotta a szónok — Nagyenyedre jöttek, hogy a gyulafehérvári Batthyány-Könyvtár történetét megismerjék.

Révai Kelemen nagyenyedi plébános, minorita házfőnök, szintén kimentti magát, hogy a díszülésre csak későn érkezhettek meg s így az üdvözlések alkalmával személyesen nem köszönthette a vándorgyűlést, hanem a ref. lelkészt kérte meg helyettesítésére. Az E. M. E. — mondotta — nagy szolgálatot tett Enyednek, hogy vándorgyűlését itt rendezte meg, de megállapítja, hogy Enyed lakossága is megértette az E. M. E. törekvéseit s háláját az E. M. E. iránt azzal rótta le, hogy minden előadást szépszámú közönség hallgatott végig.

Dr. Garda Kálmán rendezőbizottsági elnök s a vándorgyűlésnek a díszülésen megválasztott társelnöke, megállapítja, hogy dr. Boros György vándorgyűlési elnök elutazásával őt illeti a feladat, hogy a vándorgyűlést berekessze. A vándorgyűlés hatásait — mondotta a társelnök — csak később lehet megállapítani, azt azonban láttuk, hogy Erdélynek még vannak nagykészültségű magyar tudósai. Megnyugvással s a jövő iránt bizalommal vettük ezt tudomásul. Szónok köszönetet

mond az E. M. E.-nek, hogy vándorgyűlésével e bizalmat a jövő iránt megszerezte Enyed városának.

Ezután *dr. Garda Kálmán* vándorgyűlési társelnök a nagyszámú érdeklődő meleg ovációja mellett a vándorgyűlést berekesztette.

*

Az augusztus 31-én a „Pilis“ hegyre tervezett közös kirándulás elmaradt, mert az esőrehajló időjárás miatt kevés jelentkező volt ahhoz, hogy autóbust fogadhassunk. Így a kirándulásnak a vándorgyűlés keretében való megrendezését a vezetőség kénytelen volt elejteni. Akadt azonban néhány bátrabb vállalkozó, kik magánautón mentek ki a Pilisre.

A vándorgyűlés után érkezett Kolozsvárra Ófelsége kabinetirodájától *dr. Boros György* püspök úr címére a következő tartalmú köszönő távirat:

Peles-Kastély.

Ófelsége a Király megbízott, hogy elküldjem magas köszönetét az Erdélyi Múzeum-Egyesület vándorgyűlése részéről kifejezett hódoló érzéseikért.

Ófelsége magántitkára
C. DUMITRESCU.

*

Mindnyájunkat, kik az enyedi vándorgyűlésen résztvettünk, az a jóleső érzés töltött el, hogy az Erdélyi Múzeum-Egyesület új életében rendezett második vándorgyűlésünk is minden tekintetben a siker jegyében folyt le. Különösen kiemelendőnek látom az Egyesület életére azt a körülményt, hogy a vándorgyűlésen mind a négy szakosztály tartott előadásokat. A hosszú idő után életre kelt Jog- és társadalomtudományi szakosztály e vándorgyűlésen lépett hivatalosan először a cselekvés terére. Régóta érzett hiány megszüntetéséhez látott ezzel hozzá, mert épen a jogtudomány terén szakadt úgyszólván teljesen megkisebbségi életünkben a tudományos buvárkodás. Az enyedi vándorgyűlés az imperiumváltozás után először mutatta be az Erdélyi Múzeum-Egyesület szakosztályainak együttesét.

Dr. Kántor Lajos.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK

Bethlen Gábor és Bajoni Vince római zarándoklata 1625-ben.

Macaulay azon történetírókat, akik ahelyett, hogy kutatásaik eredményeinek feldolgozására szorítkoznának, az olvasót kutatásaik folyamatának elbeszélésével fárasztják, ama háziúrhoz hasonlítja, aki vendégeit, mielőtt asztalhoz ülteti, előbb a konyhába vezetné. A nagy angol történetíró kemény ítéletével szemben szívesen halljuk francia kollégája, Broglie herceg, észrevételét, melyben a vadászhoz hasonlítja a történetnyomozót, kinek a vadászat minden izgalmát élvezni bőségesen alkalma nyílik. Mégis, többre becsülve ámbár a konyha hivatalát a sport mindenféle válfajánál, megjegyezzük, hogy miként a vadász kalandjai, úgy néha a történetnyomozás viszontagságai is érdeemesek a figyelemre, ha másért nem, legalább a tanulságért.

Ebben a hitben engedtem magam is a kísértésnek, hogy elbeszéljem: egy sajtóhiba hogyan vezetett rá tudományos nyomozás folytán ismeretlen eseményekre.

Még 1924-ben kezembe akadt Rómában egy olasz folyóirat, amelyben *Antonio Munoz* római egyetemi tanár az 1625. és 1650-i szentévekről értekezve, megjegyzi, hogy az előbbi jubileum alkalmával többek közt „Vincenzo Baion calvinista protervo“ és „il principe di Transilvania Gabriello Besim“ is a katolikus hitre tértek.¹ Eleinte csak a Besim névre figyeltem, mely már első pillanatra a *Bethlen* elferdítéséből látszik származni, de mivel az így nevezett erdélyi fejedelem nem járt Rómában és nem is katholizált, kacsának tekintetem a római professzor hírért, semmi jelentőséget sem tulajdonítottam néki.

Később, midőn a szentév folyamán kezembe került *Herbert Thurston* angol jezsuita aktuális tárgyú műve, eszembe jutott a *Besim*, s pusztán kíváncsiságból fellapozva az idevonatkozó textust, nem kis meglepetésemre újból találkoztam az említett névvel.² Mivel kíséretében ezúttal is ott volt a *Bajon*, hirtelen gondolattársítással a biharmegyei Bajom helynév villant fel emlékezetemben, s többé nem kételkedtem benne, hogy e hír mögött egy elferdített történeti esemény rejtélye lappang. Más irányú elfoglaltságaim azonban nem engedték meg, hogy a különben is kevés eredménnyel kecsegtető kutatás fáradsalmait vállaljam.

Ujra eltelt egy év, midőn egyszer a váci püspök, akinek vendége voltam, XVIII. sz.-i elődjének, a bibliofil Althann biboros, volt nápolyi kormányzó hagyatékából származó olasz könyveket volt szíves nekem megmutatni. Élvezettel forgatva a remek kötésű amatőr-példá-

¹ *I giubilei del 1625 e 1650. Il secolo XX.*, ann. XXIII, p. 875.

² *The holy year of jubilee.* London, 1900. p. 102: „Several conversions are also recorded, among them those of *Gabriel Besim*(!), Prince of Transylvania; *Vincent Bajon*, a Calvinist; and others.“

nyokat, figyelmemet *Tommaso M. Alfani*-nak a szentévek történetéről szóló vaskos könyve is felkeltette, nemcsak magáért, hanem a remény miatt is, hogy megtalálhatom benne egy régen kiszértő rejtély magyarázatát. Nos, hát magyarázattal ez a szerző nem szolgált, de legalább előkerült nála a szóban levő hír közvetlen forrása.³

Aztán visszatérve Itáliába, hogy Firenzében újra találkoztam ez adattal, az előbb említett forrásával azonos szövegezésben,⁴ már szinte uton-útfélen üldözve éreztem magam a Besim és Bajon fantomjaitól, s hogy végre megszabaduljak tőlük, nem volt mást tenni, mint a történészek ama bizonyos „szövétnekével“ rajtaütve leleplezni a homályos alakokat. Még most is sajnálom a fáradságot, amit jobb ügyre méltó szorgalommal a szentévek olasz irodalmának átvizsgálására fordítottam, míg végre egy, az 1675-iki szentévet tárgyaló munkában megtaláltam a rejtély megfejtését, mely mind a két nevet igazolja.⁵ A szerző ugyanis az 1625-iki jubileumot érintve, mellékesen odaveti a szóban levő konvertitákat, mint aki „Bethlen (sajtóhibával *Betlm*) Gábor, az erdélyi fejedelem unokaöccse“ és „a kálvinista fejedelemség területéről való Bajoni Vince“ lett volna. Ilyen formában persze a hír már a történeti hitel igényével lép elénk, úgy hogy most már feleslegesnek tartottam az olasz hagyomány további nyomozását, s csak még magyar történeti forrásból szerettem volna bizonyosságot nyerni.

Ilyesmi odaát igen könnyen megy, de itt célt érni úgyszólván lehetetlen, mégis egy magyarországi utazásom megadta módját, hogy Nagyivánban is utána nézzek a dolognak... A fejedelem unokaöccséért az iktári és bethleni nemzetség családfáján az iktári u. n. fejedelmi ágon egészen *Bethlen Farkasig* († 1590) kell visszamennünk, akinek fiai *Gábor* fejedelem († 1629) és *István* († 1648), aki 1630-ban szintén fejedelem volt. Ezen Istvánnak első feleségétől, *Csáky Krisztinától*, született fia már az ötödik volt, aki a Gábor nevet nyerte: ő reá kell vonatkoztatnunk az olasz hagyományt, habár a magyar történetíró csak annyit jegyzett fel róla, hogy „korán elhalt“...⁶ Ami pedig Bajoni Vincét illeti, hát csakugyan létezett erdélyi nemes család, mely nevét a biharmegyei *Kis- és Nagy-Bajom* községtől nyerte. Történetírónk csak a XVI. század első feléből tud megnevezni néhányat tagjai közül, s utolsónál Jánost említi, aki 1566-ban halt hősi halált Szigetvár ostrománál;⁷ más helyről azonban tudjuk, hogy a család Mátyás király korában is

³ *Istoria deegli anni santi*. Napoli, 1725, p. 435: „Non mancò... del riducimento di molti eretici alla S. Chiesa Romana, per essere stati spettatori maravigliosi in questo (t. i. 1625-ben) anno santo di tante opere di divozione; e tra essi vi furono *Vincenzo Bajon* calvinista protervo... col principe di Transilvania *Gabriello Besim*...“

⁴ Domenico Maria Manni, *Istoria degli Anni Santi, dal loro principio fino al presente del MDCCL*. Firenze, 1750. p. 189.

⁵ Gaetano Ruggerio: *Le memorie dell' anno santo MDCLXXV. celebrato da papa Clemente X.* Roma, 1691. p. 24. „Si convertirono con l'occasione del Santo Giubileo (t. i. 1625-ben) molti Eretici a la Fede, tra quali *Gabriele Betlm*, Nipote del Principe di Transilvania, *Vincenzo Baion* del contado del Delfinato Calvinista...“

⁶ Nagy Iván, *Magyarország családai*. Pest, 1858., III. k. 70. l. 8. tábla.

⁷ *Id. mű*, I. k. Pest, 1857., 97. l.

virágzott,⁸ s nincs okunk feltenni, hogy a szigetvári hössel kihalt volna.

Mi sem tiltja tehát elfogadni az olasz hagyományt, mely szerint István fia Bethlen Gábor és Bajoni Vince az 1625-iki jubiláris évben az Örökvárosba zarándokoltak s ott a katolikus hitre tértek. A jubileumot ezúttal a Barberini-családból való VIII. Orbán pápa celebrálta hallatlan pompával, s erre az alkalomra a Szent Péter templomot nagyszabású műalkotásokkal gazdagítván, arról sem feledkezett meg, hogy Nagy Lajos magyar király római zarándoklatát megörökítse. Az Örökváros most is nagy vonzóerőt gyakorolt a magyarságra: eljött a király öccse, *Lipót főherceg*, *Telegdi János* (kalocsai érsek) és a zarándokok nagy sokasága,⁹ akik közül a *S. Trinità dei Pellegrini* hospiciumának ebédlőjében elhelyezett márványtáblák *Somai András* és *Kádár Sámuel* bőkezűségét is hirdetik.¹⁰ Itt tették le a konfessziót Bethlen és Bajoni is, másokkal együtt, akik közül, úgy látszik, legalább a törökök az ő társaságukhoz tartoztak.¹¹

Nyilvánvaló, hogy Bethlen és Bajoni konverziója nem ad hoc történt, s a római jubileum kiváló alkalma csak a konfesszió ünnepélyes letételére választatott. Az itt ismertetett olasz hagyomány is a magyar ellenreformáció diadalát jelzi, mely azidétt vívta legszebb eredményeit: 1625-ben *Zrínyi György*, 1628-ban *Thurzó Szaniszló* nádor fiai, *Ádám* és *Mihály*, 1630-ban *Batthyány Ádám*, 1642-ben *Nádasdy Ferenc*, majd az *Illésházy*, *Révay*, *Perényi*, *Barkóczy* családok tagjai tértek vissza őseik hitére.¹² A magyar konvertiták sorából mindezideig hiányzott Bethlen és Bajoni neve, ami érthető is, hisz ismeretlen lényüknek emez egyetlen mozzanatáról csak távoli, idegen hagyomány emlékezett.

Halvány silhouettek voltak ők csak a történelem színjátékában, akik a környező alakok és események kiáltó szomszédságában elvesztették jelentőségüket a jövőre s talán a maguk jelenjére is. A történetíró meghatva bánik velök, gyöngéd kézzel lebbenti meg halk lényük fátyolát, s láthatatlan pszichéjüknek békét hagyva, azt a keveset, amit róluk tud, a rokonszenv hangján mondja el...

Assisi, 1931. júl.

Dr. Florio Banfi.

⁸ Századok, 1899. évf. 3–5. l., hol Fraknoi Vilmos szól a Békés- és biharmegyei birtokos *Bajoni Istvánról*, Mátyás király diplomatájáról.

⁹ Ruggiero Gaetano, *id. mű.*, p. 24. „Si ritrovò in Roma in quest' anno l'Arciduca Leopoldo, Fratello dell' Imperatore, venuto incognito con molti cavalieri: Fri ricevuto et alloggiato dal Pontefice nel Vaticano alla Torre Borgia... Venne ancora dall' Ungheria *Monsignor Giovanni Tgi* (!) di nobilissima stirpe Arcivescovo Colocense.“

¹⁰ Vincenzo Forella, *Iscrizioni della chiesa e d'altri edifizii di Roma*, vol. VIII., p. 244. sub. num. 494 és vol. XI., p. 357. sub num. 559.

¹¹ D. M. Manni, *id. mű.* p. 189. „Col Principe di Transilvania che pure venne alla fede, si mossero quattro Turchi nello Spedale della SS. Trinità a volere il Santo Battesimo.“

¹² Karácsonyi János, *Magyarország egyháztörténete főbb vonásaiban*. Nagy-Várad, 1915. 147. l.

A Nagyváradai Kalendárium 15 éve.

Irodalomtörténetírásunk régi kalendáriumainkat sokféle szempontból méltatta. Kutatóink megvizsgálták történeti, politikai,¹ nyelvi,² könyvkötészeti,³ sőt még nyomdatechnikai⁴ szempontból is ezeket a kis füzeteket, amelyek valamikor majdnem egyedül szolgálták az egész, írni-olvasni tudó egyénekből álló nemzet művelődését. Tudtommal eddig még senkisémmel hívták fel a figyelmet arra nyomatékosan, hogy ezek a lenézett kis könyvek fontos irodalomtörténeti adatokat is tartalmazhatnak. Pedig — mint a következő példa mutatja — sok vitás kérdésben döntő tanuként szerepelhet a kalendáriumokban levő kiaknázatlan irodalmi anyag.

A valószínűleg Tichy Károly által alapított kis nyomda, amely csak váltó munkákat nyomtatott évente 22 bál papíron 1 szedővel és egy nyomtatóval,⁵ bizonyosan fejlődésének magasabb stádiumába jutott, amikor 1833-ban kiadta kalendáriumának első évfolyamát a következő címmel: *Nagy-Váradai új és ó Kalendárium a' 365 napokból álló 1833. közönséges esztendőre. Iső év. Nagy-Váradon, Tichy János' betüivel és költségén.* A kalendárium a szabadságharcig pontosan minden évben megjelent. A kiadó 1840-től Tichy János utóda: Tichy Alajos.⁶

Ha a kalendárium füzetait átlapozzuk, mindjárt szemünkbe ötlük a megelőző kor kalendáriumaitól való különbözőség tartalom tekintetében. A naptári rész ismeretterjesztő cikkeivel bővül, amelyek főleg az időjárásra vonatkoznak a mezőgazdasági ismeretek terjesztésén kívül.⁷ Meglepő azonban a szépirodalmi rész bővülése, a kalendárium a régiekkel szemben egészen almanach jellegűt mutat. Kis dolgozatomban ezekre a szépirodalmi munkákra akarom felhívni a figyelmet. További problémák felvetése és megjelölése nélkül egyszerű regisztert akarok készíteni az irodalomtörténet szempontjából számbavehető adalékokról.

Érdekes, hogy a naptár kiadója a borítékot is felhasználja irodalmi cikkek közlésére. A boríték hátulsó részén minden évfolyamban a váradai vár kezdetleges rajza alatt a következő verset találjuk:

¹ Jakab Elek: *A kalendáriumokról.* Bp. 1881. (Ért. Tört. Tud. K. IX. k. 4 f.). Bő bibliographia, számtalan utalással naptáraink történetére.

² Szily Kálmán: *Régi magyar kalendáriumok nyelvi tanulságai.* MNy. 1915. 129—131. l. (A XVII. és XVIII. sz.-beli kalendáriumok beosztásáról és nyelvéről.)

³ Dékányi Kálmán: *Egy 1613-iki szebeni magyar kalendárium.* Erd. Múz. 1915. 207—208. l., Kanyaró Ferenc: *A legrégebb erdélyi magyar és szász kalendárium.* Erd. Múz. 1898. 58—59. l., Kanyaró Ferenc: *Néhány szó régi naptárainkról.* MKszle. 1897. 180—183. l.

⁴ Firtinger Károly: *Régi naptárakról.* Magyar nyomdászok évkönyve. Szerk. Tichy Ákos. 1901. 23—35. l.

⁵ Kováts László: *Könyvnyomdáink a jelen század harmadik tizedében.* MKszle. 1899. 359—366. l.

⁶ Szinnyei: *MI.* XIV. 164. l.

⁷ *Néhány tapasztaláson épült észrevétel, melyekből a földművesek bő vagy szűk termést jósnak.* (1838—1842.) *Némelly vélekedések az esztendő termékeny- vagy terméketlenségéről.* (1837.) *Mit kell a mezei gazdának esztendőn át minden hónapban tenni?* (1843-tól minden füzetben.) Ezzel egyidőben: *Jóslatok, a százesztendő kalendárium szerint.*

*Hajdan ily forma volt a' Nagy-Váradi vár,
Midőn ostromolta azt török és tatár.⁸*

A boríték első lapján a 15 esztendő alatt 14 vers jelent meg.⁸ Jellemző, hogy ezek közül 7 darabnak *dal* volt a címe.⁹ A naptárban közölt verseknek nagy részét szintén dalok teszik.¹⁰ A 11 epigramma és hasonló tárgyú hexameteres vers¹¹ és 11 dal mellett elenyészően kevés a más tárgyakra foglalkozó költemény, azonban a többiek is többnyire népies tárgyúak, mint a címük is mutatja: *A' boldog férj. A' boldog nő* (1841), *Az öreg ur, és ifjú tensasszony* (1838), *Bachus és Priznitz* (1844), *En és Ő* (1847), *Házasulandó ifjakhoz* (1839), *Kortelkedés* (1846), *Sára asszony fia' hazatértekor* (1841), *Szomjas ember' tünődése* (1845).

A prózai rész is a népies irány iránti kedvezést mutatja. Minden évben vannak szokásosan adomák (minden évben 10—15 drb.) és találós versekik *Mesék és Rejtett szók* címen. A *Tapasztaláson épült előjelentések a' hónapok' némelly napja' járásából* (1833—36) c. ismeretterjesztő közlemények mellett jelennek meg erkölcsnemesítő történetek is.¹² Ezek megszűntével 1838-ban a kiadó közli *Az 1836-dik esztendőben Nagyváradon pusztított iszonyu égésnek rövid leírását* 9 oldal terjedelemben azzal a megjegyzéssel, hogy „azt hiszi, hogy most sem késett egy olly rendkívüles történetet megesmertetni, millyet a' törökök pusztítása óta Nagyvárad nem látott.“ Majd *Magyarország földrajzát* kezdi közölni 1839-ben „tekintetbe vévén azt, hogy minden hazafinak hasznos szülőföldjét esmerni; a' kiadó érdemes olvasóinak édes hazánk' ez évben átalányos, folytatólag pedig vármegyénkenti rövid leírásával kíván kedveskedni.“ Fokozatosan meg is jelennek Bihar, Arad, Békes, Csongrád, Máramaros, Szabolcs, Szathmár, Temes vármegyék leírásai. *Néhány szó*

⁸ Kivéve az 1839., 1841., 1848. évi füzeteket.

⁹ A más címűek is többnyire dalok: *A' csikós boldogsága* (1833). *A' debreczeni postalegény* (1837). *Fekete szem* (1834). *Haj, száj, szem* (1835). *Kék szem* (1834). *Újesztendői gondolatok* (1836). *Az elhagyott leány* (1835).

¹⁰ Kezdő soraik szerint: *Andor' panasza* (1834). *A' szép tavasz itt van már* (1833). *Bort ide, bort kedves Rózsám!* (1848). *Erzsi lelkem! hová sétálsz?* (1840). *Fekete faluban Fejér torony látszik* (1845). *Gilicze turbékol A' jegegyén* (1836). *Ha a' bor fakó's világos* (1842). *Haragszik rám az anyám* (1847). *Ilus' panasza* (1834). *Ki mondja meg nekem, miért* (1837). *Megy a' vitéz ütközetbe* (1844). *Minap, hogu hazaérkeztem* (1840). *Nem anyától lettél* (1838). *Nem hittem én, de már hiszem* (1846). *Szeretek én rétre menni* (1833). *Szép a' nyári langyeső* (1833). *Zöld ágon kis gili Zokogva bűg* (1835). *Ez a' csárda nevezetes* (1835). *Hull az eső, dördül az ég* (1837).

¹¹ *Az igaz bölcs* (1833). *Arnyék és dicsőség* (1834). *Hajdan* (1835). *Hajdan és ma* (1833—34). *Idegen fa* (1835). *Kastély és kunyhó* (1833). *Képzelt minden* (1836). *Rendhez szoktatás* (1836). *Szépség* (1835). *Vadász* (1834).

¹² *A' dió. A' répa. A' szántóföldön talált kincs. Az arany pikszis. A' mejkép. A' bájoló gyűrű.* (1833). *A' legyek, és a' pókok. A' majom. A' kövecs. A' földdel tele zsák. A' kenyér. Az eltörött patkó. A' tallér. A' csudálatos erejű ládácska.* (1834). *A' szántóföld. A' szőlőtöke. A' madarak. A' kutyácska. A' juh. A' lopott ló. A' kő.* (1835). *A' jó szomszédok. A' haramia. A' házitólva. Az okos szolgálo. A' pásztor gyermek. A' vásár. A' születésnap ajándék.* (1836). *A' drága plántácska. A' cserfa. A' len. A' nagy madár-fészek. Az orosz lány. A' gyöngyök. A' különös köfal. A' fűszer.* (1837). Összesen 36 drb.

a' sáskáról (1848) c. közlemények mellett elvéve találunk *Recipe szerelmeseik számára* (1838), *Javaslatok házasulandó ifjú' számára* (1841) c. kis furesságokat is.

Szerző egyik közleménynél sincs megnevezve. Nem céloim most a szerzők személyével foglalkozni, noha névtelenül néhány nagyobb költőnk is szerepel (Petőfi, Vörösmarty, Verseghy, stb.), csupán arra az ízléstörténeti tényre akarok rámutatni a kalendárium anyagának ismertetésével, hogy ebben az időpontban a népies műköltői irányú megnyire áthatotta már a nemzet minden rétegét. A kalendárium üzleti alapon álló kiadói bizonyára azért fokozták a népies irányú irodalmi cikkek mennyiségét, mert kiadványuk kelendőségét, kedveltségét ezzel is segítették.

Végezetül közlöm azt a tréfás népballadát, amely *A' megcsalatott férj* címen jelent meg az 1840. évi füzetben. Mint variáns is teljes.¹³ Mindenesetre becses adat a népballada iránti érdeklődés tudatalatti megindulására.¹⁴

*Minap hogy hazaérkeztem, ott áll vala, látom,
Udvaromon egynehány ló — egy, kettő, három.
'Kedves feleségem' — mondék — „Mi baj, no, angyalom!”*

*„Mit keresnek e lovak itt? meg nem foghatom.”
„No lássa az ember az oktondit! ki lát itt lovakat?
Fejős tehenek, mind anyád küldé ma azokat.”*

*„Fejős tehen — felnyergelvel!
Oh ég, oh ég! szegény megcsalatott férj vagyok
én, mint más sokak is még.’*

*Hogy a tornácra kimenék, ott függ vala, látom,
Egynehány fejr köpenyeg — egy, kettő, három.
'Kedves feleségem' — mondék — „Mi baj, no, angyalom?”*

*„Mit keres e sok köpenyeg? meg nem foghatom.”
„No lássa az ember az oktondit! hol itt a' köpenyeg?
Agyterítők, mind száradni raktam ki ezeket.”*

*„Agyterítők — veres gallérral! —
Oh ég, oh ég! szegény megcsalatott férj vagyok
én, mint más sokak is még.’*

*Hogy a' pitvarba bemenék, ott függ vala, látom,
Egynehány kard a' szegeken — egy, kettő, három.
'Kedves feleségem' — mondék — „Mi baj, no, angyalom?”*

*„Mit keresnek e' kardok itt? meg nem foghatom.”
„No lássa az ember az oktondit! ki lát itt kardokat?
Pecsenyesütők, vásárban vettem ma azokat.”*

*„Pecsenyesütők — Port d' Epéval! —
Oh ég, oh ég! szegény megcsalatott férj vagyok
én, mint más sokak is még.’*

¹³ Robert Gragger: *Ungarische Balladen*. Berlin u. Leipzig, 1926. 81—82. l. 33. sz. „Der betrogene Ehemann.“ Variánsairól a 193. l-on.

¹⁴ V. ö.: Buday Erzsébet: *A népballada iránti érdeklődés története 1880-ig*. Bp. 1930.

Hogy a' szobába bemenék, hát ott vala, látom,
 Egynehány pár vixos csizma — egy, kettő, három.
 „Kedves feleségem’ — mondék — „Mi baj, no, angyalom?”
 „Mit keresnek e' sok csizmák? meg nem foghatom.”
 „No lássa az ember az oktondit! hol itt a sok csizma?
 Tejes csuprok, mind vásárban vettem azokat ma.”
 „Tejes csuprok — sarkanytával! —
 Oh ég, oh ég! szegény megcsalatott férj vagyok
 én, mint más sokak is még.”

Hogy a' patkára felnéztem, hát ott fekszik, látom,
 Egynehány izmos katona — egy, kettő, három.
 „Kedves feleségem’ — mondék — „Mi baj, no, angyalom?”
 „Mit keres e' sok katona? meg nem foghatom.”
 „No lássa az ember az oktondit! hol itt a' katona?
 Szolgálók azok, tehenid hajtják udvarodra.”
 „Szolgálók — pedrett bajusszal! —
 Oh ég, oh ég! szegény megcsalatott férj vagyok
 én, mint más sokak is még.”

A' kancsukát előveszem, már itt az kell, látom:
 „Tánkra kedves feleségem — egy, kettő, három”.
 „Kedves jó férjem” — én mondék — „Mi baj, no, angyalom!”
 „Mire e' vad kegyetlenség? meg nem foghatom”.
 „No lássa az ember a' kis okost! hát kegyetlenség ez?
 Czirógatlak, símogatlak: csupa szerelem ez.”
 „Szerelem ez — kancsukával! —
 Oh ég, oh ég! csak egy ártatlan asszony vagyok
 én, mint más sokak is még.”

Dr. Dömötör Sándor.

KÖNYV- ÉS FOLYÓIRAT SZEMLE

Dr. BALOGH JOLÁN: *Nanni Unghero*. Különleuyomat az Országos Magyar Szépművészeti Múzeum Évkönyvei IV. kötetéből. (Budapest, 1927.) 4° 91—115. l.

Szerzőnk ügyes fejtegetéssel igen meggyőzően mutatja ki, hogy ennek az 1480(?)—1546(?) között nagyon sokoldalúan (faszobrász, intagliator, építész, hadimérnök) főleg Firenzében működő művésznek minden valószínűség szerint magyar eredetűnek kell lennie. Életrajza megírásához Balogh Jolán felhasználta nemcsak a legjelentéktelenebb irodalmi adatokat is, hanem szorgos levéltári kutatásai eredményeivel meglehetősen teljessé sikerült ki is egészítenie. Jóllehet a firenzei számadáskönyvek igen nagy mértékű munkásságának emlékét őrzik, kevés műve (S. Nicola da Tolentino a firenzei Sto Spiritóban, díszített orgonakeret a firenzei SS. Annunziatóban, Lorenzo Ridolfi részére készített palota tervrajza a firenzei Uffiziben, stb.) maradt fenn. Alapjában véve közepes faszobrász ugyan, de elsőrangú, nagyon keresett — talán divatos — fafaragó iparművész. A számadáskönyvek feljegyzései szerint meglepően nagy volt a jövedelme: így pl. a SS. Annunziata orgonakeretének munkadíját a meghívott szakértők 200 aranyra értékelték abban az időben, amikor Michelangelo a S. Maria sopra Minerva-ba megrendelt Krisztus-szobor kifaragását szintén 200 aranyért vállalta! Altalánosan nagyrabecsült voltát az mutatja legjobban, hogy halála után 10—15 évvel Vasari őt is megörökítette a firenzei Palazzo Vecchio ama falfestményén, amelyen I. Cosimot ábrázolta udvari művészei körében. Fel kell említenem még, hogy a lelkiismeretesen búvárkodó — és egyúttal szerencséskezű — szerzőnek kutatásai közben több nagyon kevésbé vagy egyáltalán nem ismert, olasz földön élt magyar eredetű művészre vonatkozó adatokat is sikerült felfedeznie. Közülök különösen az Udinében festő, fafaragó, intarziator és üvegfestő gyanánt működő (1448—1465) *Stefano da Transylvania*, a Riminiben könyveket másoló *Bartholomaeus de Koloswar*, az 1500-ban Rómába zárándokló *Johannes aurifaber de Coloswar*, *Sigismundus aurifaber de Bistricia*, *Simon aurifaber de Cibirio* érdekelnek bennünket, mint, akik — származási helyük megjelöléséből ítélve — okvetlenül erdélyiek voltak. Nagyon várjuk ezek életének és működésének hasonlóan gondos ismertetését is.

Ferenci Sándor.

Dr. FLORIO BANFI: *Sponsus Marianus filius regis Hungariae*. S. Maria degli Angeli (Assisi), 1930. 8-r. 23 l.

A *Sponsus Marianus*ban, amely Szűz Máriáról szóló csodás történet, mirákulum, olyan férjéről van szó, akik a menyegző alatt elhagyták tulajdonképeni feleségüket, hogy az Istenanya jegyesévé legyenek. A középkori *Sponsus*-ok közül az egyiknek főhőse egy Berchtoldus nevű állítólagos magyar királyfi. A cíkkirónak egy XV. századi kódexben talált változat (valószínűleg jóval előbb készült olasz fordítás latinból) adta meg az alkalmat a mirákulum fejlődéstörténetének vizsgálatára. A tanulmány rámutat arra, hogy volt ennek a sok középkori latin kódexben megőrzött mirákulumnak egy olyan változata, amelynek még nem magyar királyfi a hőse, szóval a módosítás a fejlődéstörténet rendjén keletkezett.

Történeti értéket tehát nem kell tulajdonítanunk ennek a naivításban és pentatlanságban nem szűkölködő középkorból való csodás elbeszélésnek, de viszont ez is újabb adat annak igazolására, hogy a középkor a magyarokat Isten kegyelméből a világ egyik legmegáldottabb és legboldogabb nemzetének képzelte. E hitük alapjául szolgált az a tény is, hogy az uralkodó dinasztia több tagjának fejét a szentek glóriája övezte.

A tanulmányhoz függelékkepen csatolt latin szövegváltozatok rendkívül megkönnyítik a tájékozódást s egyben ezek a legbeszédesebb érvek az író állításai mellett.

Blédy Géza.

BIANU, JOAN: *Inscriptiile în limba gotică și în caractere runice descoperite lângă Fălticeni*. București 1931. Regia M. O., Imprimeria Națională. Academia Română Mem. Sect. Lit. Ser. III. Tom. V. Mem. 3. 8° 10 l., 5 mell.

F. év januárjában Moldovában, a Folticeni melletti Bunești községben, felirattal bíró két faragott kő került napvilágra. Egyik kövön futó farkasnak feje és nyaka, a másikon meg prēm (?) sapkával fedett fejű, hosszúkás arcú férfinek ugyancsak domborművű és töredékesen fennmaradt alakja látszik. A farkas nyakán egy sornyi, a férfius dombormű hátsó oldalán öt sornyi felirat van. Bianu ezeket mutatja be három fényképen, aprólékosan elmondva a találás körülményeit. Füzeté nem részletes tanulmány, csupán előzetes jelentés. Az emlékeket rövidesen dr. Karl Kurt Klein jassy-i egyetemi tanár fogja behatóan ismertetni. (Emiatt most csak röviden emlékezünk meg róla, későbbre tartva fenn részletesebb megbeszélésüket.) Dr. Klein véleménye szerint — noha egyes jegyek némileg megegyeznek a székely róvásírás egyes jeleivel — a fiatalabb, északi runairás csoportjába tartoznak. Minthogy pedig van közöttük egy olyan jegy, illetve jegyrész, amelynek a Ditró melletti Tászoktető sziklakarcolatain is előfordulnak, a bunești-i kövek segítségével esetleg azoknak a korát is tisztázhatjuk, ami annak idején dr. Kovács Istvánnak még a leglelkiismeretesebb utánjárás mellett sem sikerült.

Ferenczi Sándor.

CSALOGOVITS JÓZSEF: *Földrajzi tényezők hatása Magyarországon neolitikus kultúráinak kialakulására és elterjedésére*. Archaeologiai Értesítő Új f. XLIV.—1930. kötet 28—52. l.

Úgyesen megírt dolgozatában a szerző új álláspontból indulva ki, az eddigieknél mélyebben pillant be a jelzett műveltségek életviszonyaiba. Eredményei szerint a Dunántúl még meglévő fiatalabb vonalas agyagipari műveltség a Dunától keletre levő mocsaras terület miatt nem jutott el Erdélybe. Ez azonban tévedés, mert Nándorválya I-ben kevés darabbal ugyan, de előfordul. A szudetákbeli idősebb vonalas agyagműveltségből a Bükk-hegységben újabb ízlés: a bükki-műveltség alakult ki. Az ott kínáló finomabb agyag megadta az egyik lehetőséget a bükki-műveltség művészsies kifejlődésére az igaz, ámde szerintem egyedül az anyag megléte még nem elegendő. Más egyebek is szükségesek: a lelki adottságok mellett hosszú ideig nyugodtan, békében való élés, vagyonosodás együttesen teszik lehetővé a művészi fejlődést. A bükki-műveltség terjesztői utóbb bizonyos körülmények (ezeknek kellő megokolásával sajnos adós maradt Cs.) következtében a Tisza balpartjának mocsaras területeire s így a fejlettebb földművelésről a kezdetlegesebb halászó-vadászó életre voltak kénytelenek áttérni. Evvel együtt természetesen az agyagműveltség is visszafejlődött. Ez az ú. n. tiszai-műveltség a Szamos és a Maros völgyén át meglehetősen korán eljutott hozzánk is (Tordos II.). Erdély elég sokáig szorosan kapcsolódott a tiszai-műveltséghez, jóllehet ugyanekkor az aldunamenti Boian A.-műveltség is nagyon hatott erre a területre, majd ennek hanyatlásával párhuzamosan a harcias jellegű eródsi-műveltség nyomult be kelet felől.

Ferenczi Sándor.

ECKHARDT SANDOR: *Középkori természetszemlélet a magyar költészetben*. Különlenyomat az Egyetemes Philologiai Közöny 1929. évi LIII. számából.

Az ókori természettudomány mitikus és naiv hiedelmei a középkori faunázia közreműködésével meggyarapodva, főleg mint szimbolikus elemek, helyet találtak a magyar költészetben is. Az önfeláldozó pelikán, a szemepillantásával ölé basiliskus, a kegyetlenségéről híres párdúc, áspiskígyó és

orrszarvú, a hamisan könnyező krokodilus, a tűzben újjászülető főnix-madár, a tűzben élő szalamandra, a szép és hiú páva, a víg halállal kimúló hattyú, a törhetetlen gyémánt mind jelképül szolgált a XVI—XVIII. sz.-i magyar költészetnek. Legnépszerűbb a magyar népköltészetben a párja után bűgő bús gerlice (vadgalamb) szimbóluma. A népirodalom tudós hagyományt őrzött meg. S a renaissance nem törölte el máról-holnapra a multat: tovább éltek még egy ideig a régi képek.

Bledy Géza.

HILLEBRAND JENŐ: *A Magyar Nemzeti Múzeum gróf Vigyázó-ásatása a miskolci Ávastetőn*. Archaeologiai Értesítő. Új f. XLIV. 1930. kötet. 196—198. l.

Hillebrand 1928-ban tovább folytatta a nevezett helyen való nagyon eredményes, valószínűleg régibb campignyi-kori ásatásait. Mintaszerű kutatásai bizonyára nagyban hozzá fognak járulni Roska Márton fehérvárkörsövénygyi mesolithikus kutatásainak helyes értékeléséhez.

Ferenczi Sándor.

KISS ÁRPÁD: *A kisebbségi kérdés román irodalmának bibliográfiája*. Lugos, 1931. 8-r. 30 l. Különlenyomat a „Magyar Kisebbség” nemzetpolitikai szemle X. évfolyama 7—9. számaiból.

A fiatal szerző, a kolozsvári egyetem jogszigorlója, igen értékes, hasznos és dicsérendő munkát végzett, amikor a kisebbségi kérdés román irodalmának bibliográfiai feldolgozását megindította. Anyaggyűjtése tájékoztató a románok állásfoglalásáról, felfogásáról és magatartásáról e nagyfontosságú probléma-körben, másrészt áttekintése igen hasznos forrásul szolgálhat a kisebbségi kérdés iránt érdeklődő minden szakembernek. Felsorolásából tudomást szerzünk a kisebbségi kérdéssel foglalkozó 15 önálló román könyvről, továbbá még 15 olyan jogi munkáról, amelyben e kérdésre vonatkozó anyag található, majd 100 olyan kisebb közleményt ismerünk meg, amelyek mind e problémát feszegetik. E bibliográfiai munkát különösen értékessé és használhatóvá teszi az, hogy az egyes címleírásokat nyomon követi az illető munka vagy közlemény rövid tartalmi kivonata. Helyesen fölismert módszere, pontossága és tömörsége még annak is dicséretére válnék, aki az ilyen munkában már gyakorlattal rendelkezik.

Örömmel és megnyugvással vesszük tudomásul, hogy ez a kérdés is megtalálta a maga érdeklődő számontartóját éppen a fiatal nemzedékből. Kívánatos volna, ha a szerző a feldolgozását állandóan és rendszeresen folytatná tovább.

Sz.

MAROSI ARNOLD: *Pákozdvári őstelep*. Archaeologiai Értesítő. Új f. XLIV. 1930. kötet. 53—73. l.

Célszerű megerősítése és leletei miatt végtelenül érdekes ez az ősvár. Gyönyörű korabronzkori anyaga nálunk különösen a perjámosi Sánchalom megfelelő részeivel és más délibánsági őstelepekkel közeli rokon. *Nagy kár azonban, hogy az 1925—27. években végzett kutatás nem rendszeres ásatás volt, hanem turkálás. A magyar tudománynak nem szabad megengednie, hogy ilyen kiváló műemléket úgy tönkretegyenek. Ha a székesfehérvári múzeumnak sok a pénze s ásatni akar: kérjen kölcsön a Magyar Nemzeti Múzeumtól ahhoz értő szakembert és ásson avval.* Magától értetődőleg ilyenképpen a leírás sem üti meg azt a mértéket, amit az A. É.-ben megjelenő közleményektől megkövetelhetni.

Ferenczi Sándor.

DR. VITÉZ NAGY IVÁN: *A magyarság világstatisztikája*. Budapest, 1931. 8-r. 52. l. Különlenyomat a „Jancsó Benedek Emlékkönyv”-ből.

Nagy Iván fenti tanulmánya arra a kérdésre igyekszik megfelelni, hogy hány magyar is él a világon? Nemcsak statisztikai adatok száraz felsorakoztatását adja, hanem — amint írja — vizsgálja azok belső értékét is. Kü-

lön csoportban tárgyalja tehát Magyarország, Ausztria, Csehszlovákia, Jugoszlávia, Románia területén, majd Európa többi államaiban, s végül az Amerikában, Afrikában, Ausztráliában és Óceániában élő magyarság számát. Minden fejezet alatt a vonatkozásban levő irodalmat is feltünteti.

Az egyes magyar csoportok száma mellett azok területi eloszlásával is foglalkozik. A világ magyarságának számát 12.030.000-ra becsüli. Hézagpotló munkájának értékét több térkép is emeli.

Kiss Árpád.

OROSZ ENDRE: *A bányabükki rézlelet*. Archaeologiai Értesítő. Új f. XLIV. 1930. kötet. 228—229. l.

Az 1927. év nyarán előkerült rézbalták kezdetleges leírásába nagyon sok hiba csúszott be, melyeket helyszüke miatt lehetetlen mind elősorolni. Nem szabad azonban szó nélkül hagynom, hogy a balták igenis öntöttek, legalább is a leletnek az Inst. de Studiî Clasice gyűjteményébe került darabjai azok, oda pedig a leletnek több mint fele került be. Ugyancsak sikoltó felületesség az is, amidőn az állítólagos lelőhely (ugyanis nem ott kerültek elő, ahol O. írja) melletti falrakást őskorinak, még a baltáknál is régibbnek mondja. A hasonló hanyagságok csak megnehezítik a szakemberek dolgát és csökkentik az A. É. megbízhatóságát. A nagyon is értékes bányabükki lelet mindenestre elvárja a hozzáértő szakszerű ismertetést.

Ferenzi Sándor.

ROSKA MÁRTON: *Az érmihályfalvi germán sír*. Archaeologiai Értesítő. Új f. XLIV. 1930. kötet. 229—232. l.

Jóllehet a tárgyak nem szakszerű ásatás, hanem kertészás közben kerültek napvilágra, egybetartozásuk mégis teljesen kétségtelen. Nem teljes volta ellenére is határozottan a legértékesebb germán sírjaink egyike, mert II. Theodosius (408—450.) aranyérmének a koponya szájüregében talált egykorú barbárizáló utánzata nagyon is szabatosan megállapítja a lelet korát és jellegét (éppen ezért nem érthetem, hogyan írhatta el ezt a kiváló régész): Attila uralkodásának, a hún uralom végéről vagy az azt közvetlenül követő évekből való, s nemcsak általában kell germánnak mondanunk, hanem közelebbről megjelölve a legnagyobb valószínűséggel gepida sírnak kell tartanunk, és így az érmihályfalvi az első s egyetlen szabatosan időjelzett erdélyi gepida sír.

Ferenzi Sándor.

DR. SCHMIDT BÉLA: *Erdély kisebbségi orvosainak önálló munkái 1919-től 1929-ig bezárólag*. Praxis Medici (Temesvár), 1931. júl. sz.

Ebből az összeállításból megtudjuk, hogy Erdély német anyanyelvű orvosainak száma közel 400, míg a magyar anyanyelvű orvosok számát 1200-ra lehet becsülni. Az 1919—1929-ig terjedő tizenegy év alatt 30 erdélyi kisebbségi orvostól 55 önálló mű jelent meg. Van ezek között orvosi szakmunka (36), szépirodalmi mű (14), lélektani és társadalmi irányú könyv (2) és zenemű (3). Magyar nyelven 48, németül 2 és románul 5 jelent meg, még pedig Erdélyben 49 és külföldön 6. A kisebbségi orvosnövendékek kötelező doktori értékezései, amelyek természetesen román nyelvűek, az 1925—1929. években 106-t tesznek ki. Ezek között is több tudományos értékű dolgozat van. Az érdekes összeállítást a kisebbségi orvosok magyarnyelvű önálló munkáinak bibliográfiái felsorolása követi.

Sz.

SZABÓ ANNA: *Szentiváni Mihály összes költeményei*. Kiadta és bevezetéssel ellátta. Budapest, 1930. 8-r. 81. l.

A munka három főrésze oszlik. Az első (1—35 l.), öt fejezetből áll: 1. Szentiváni Mihály élete. 2. Politikai szereplése. 3. Irodalmi működése. 4. Novellái. 5. Költeményei. Ezek a fejezetek általában közismert adatokat

közölnek nagy vonásokban. A második, legérdekesebb rész (36—64. l.) időrendi sorrendben közli Szentiváni 14 költeményét és 10 népdalát. Az eredeti szöveghez szóról-szóra, betűről-betűre ragaszkodott, csupán a hiányjeleket hagyta el, illetőleg pótolta z-vel (a' = a, ró'sa = rózsa). A harmadik rész (64—81. l.) („Függelék”) három fejezetre oszlik: 1. Jegyzetek Szentiváni költeményeihez. 2. Szentiváni munkáinak megjelenési helye és időpontja. 3. Bibliográfia. A munka e része is igen szorgalmas és lelkiismeretes munkáról tesz tanúságot. A bibliográfia nem említi meg Papp Ferencnek *Gyulai Pál lírai költészetének fejlődése 1842-től 1858-ig* (I. K. 1922 évf.) c. kiváló tanulmányát, amely pedig egészen eredeti irányokat állapít meg Szentivánnak Gyulaira tett hatásnál. E munka létrejövetele a budapesti Tudományegyetem két kiváló professzorának, Horváth Jánosnak és Császár Elemérnek köszönhető, akik nagyértékű útbaigazításaikkal és tanácsaikkal egy olyan művet segítettek elő, amelyet már Kemény Zsigmondnak és Gyulai Pálnak is szándékában volt megjelentetni.

Dr. Hofbauer László.

DR. TAVASZY SÁNDOR: *A szociális és gazdasági törekvések theologiai-etikai megítélése*. Dolgozatok a református theologiai tudomány köréből. 10. sz. Cluj-Kolozsvár, Minerva, 1931. 8-r. 42. l.

A modern kor szociális és gazdasági áramlatait theologiai szempontból venni bírálat alá: első tekintetre meglepő és szokatlan vállalkozásnak látszik. Pedig legkevésbé sem kétséges, hogy a keresztény világnézetnek, mely az embert egész valójában tekinti, épen ezért, minden egyoldalúságtól távol álló jellegénél fogva joga van az ember anyagi szükségleteinek kielégítésére vonatkozó elméleteket és intézményeket is vizsgálni.

Ennek megállapítása után szerző ama gyakran hallható vádnak igazságtalanságát mutatja ki, amellyel némelyek hibáztatni szokták a kereszténységet amiatt, hogy csaknem 2000 éves fennállása óta a társadalmi és gazdasági kérdést nem oldotta meg. Azután rátérve tulajdonképeni tárgyára, ismerteti a marxizmus eredetét, a hegelianizmussal való összefüggését, konzervatív és radikális irányát, közgazdasági elveit és ezeknek gyakorlati megvalósítását az orosz bolsevizmusban. Az ismertetett elvek és tények theologiai bírálatánál nem hallgatja el azt a meggyőződését, hogy a keresztény egyházakat a modern kor szociális evolúcióiban való részvételt és szerepet illetőleg súlyos mulasztások terhelik. Ugyancsak szigorú tudományos tárgyilagossággal mutat rá a szociálizmusnak nemcsak méltánylást érdemlő törekvéseire és eredményeire, hanem azokra a sajnálatos és az evangéliumi kereszténység alapelveivel homlokegyenest ellenkező elvi törekvéseire és gyakorlati tényeire is, amelyeket az emberi társadalom jövője szempontjából aggodalmasaknak tart. Ez az aggodalom nem annyira a kapitalista termelési rend összeomlását illeti, hanem inkább annak elgondolásából fakad, hogy az individuális életlehetőségektől megfosztott és mindjobban mechanizáló ember fokozatosan el fogja veszíteni azt a tisztult erkölcsi perspektívát, ahová eddig minden materiális lekötöttségéből bármikor felemelkedhetett, hogy elveszti az életnek és a munkának minden örömét s ezzel tudós nemesebb részét: a lelkiiségét. Végül összehasonlítja tesz a tudós szerző a kommunizmusnak az őskereszténység kebelében létezett és a ma ismert formája között, kimutatván, hogy az őskereszténység szeretet-kommunizmusa a mai kor kommunizmusával nem állítható analógiába és hozzá hasonló társadalmi berendezkedés a mai viszonyok között nem képzelhető. Azt azonban minden kétségen felülinek tartja, hogy a szociális és gazdasági kérdésnek elfogadható megoldása csak evangéliumi alapon lehetséges, mert végeredményben nem a kommunizmus és a kapitalizmus állanak egymással szemben, hanem két világnézet, melyek közül az egyiket Kain, a másikat Krisztus képviseli.

M. I.

DR. TEMESVÁRY JÁNOS: *Manzador Pius erdélyi püspök élete és irodalmi működése*. Budapest, Stephaneum. 1931. 8-r. 32 l. (Különlenyomat a Magyar Könyvszemle 1930. évi III—IV. füzetéből.)

Manzador Pius erdélyi püspök nemcsak az itteni kath. közönség előtt ismeretlen, hanem meglehetősen mostoha elbánásban részesítették őt a történetírók is, akik nevén kívül nem találtak róla egyéb feljegyezni valót. Ezt a méltatlan és mind főpapi, mind írói működését tekintve igazságtalan mellőzést igyekeznek jóvátenni a szerző. Ezért a gyulafehérvári püspöki levéltárban és máshol végzett kutatások alapján összegyűjtötte és feldolgozta azokat az adatokat, amelyek ennek az olasz származású német egyházi embernek életére és írói működésére vonatkoznak.

Manzador Bécsben született 1706-ban és már ifjú éveiben a Szent Pál apostolról címzett barnabita szerzetesrendbe lépett, hol szónoki érdemei és rendtársainak bizalma fokozatosan a rend generálisi méltóságára emelték. Három évre szóló eme díszes megbízatása még nem telt le egészen, amikor Mária Terézia a zeng-modrusi püspökséggel kínálta meg. Ebben az állásban működött nyolc évig, amikor a királynő a báró Bajtay József lemondása folytán megüresedett erdélyi püspöki székre nevezte ki. Ezt a hívatalt azonban csak egy évig viselte, mert 1774-ben váratlanul elhunyt.

Ez a derék főpap, aki „szeretet, tudomány és áhitat tekintetében egy szentatya alakjához hasonlított”, szerzetesi éve alatt jelentős irodalmi tevékenységet fejtett ki. Művei német nyelvű egyházi beszédek, melyeket különböző alkalmakkor mondott és később kinyomatott. Ezeket (szám szerint 44-et) a szerző művének végén cím szerint felsorolja. A címlap előtt közli Manzador arcképét a gyulafehérvári püspöki palotában lévő eredeti festmény után.

M. I.

TIMÁR KÁLMÁN: *A moldvai husziták és csángók magyar miséje*. Különlenyomat a Pannonia 1931. évf. 2. számából, 8-r. 32 l.

P. Bandini Márk pápailag kinevezett moldvai egyházkormányzó 1646—1647-i egyházlátogatásáról készült latin nyelvű jelentésének egy részletét Gegő Elek ferencendi hitésznek „A moldvai magyar telepekről” (Buda, 1838.) első könyvében úgy értelmezte, mintha a moldvai magyar katolikusoknál Bandini idejében magyar lett volna a misemondás nyelve. A kérdéses szövegrészlet gondos elemzése s más idevágó részletkérdések alapos ismertetése és megvitatása alapján (a latin liturgikus ének Erdélyben, az egyházi ének Moldvában, a huszi „magyar misekönyv”) arra a megállapításra jut a szerző, hogy az a százéves irodalomtörténeti hagyomány, amely a moldvaiak magyar miséjéről szól, minden alap híjával való. Nem a misemondás nyelve volt magyar, hanem csak magyar nyelvű miseénekeket énekeltek a moldvai csángók.

Blédy Géza.

DR. VIRÁNYI ELEMÉR: *Észt-magyar művelődéstörténelmi kapcsolatok*. Budapest, 1931. 8-r. 18 l. Különlenyomat a „Fenno-Ugrica” c. munkából.

Virányi Elemér, aki hosszú éveken át volt magyar lektor a dorpáti észt egyetemen, legalaposabb kutatója és ismertetője a velünk rokon kis nemzet szellemi mozgalmainak. Ebben a tanulmányában sorra veszi azokat a régi kapcsolatokat, amelyek már századok óta, kisebb-nagyobb megszakításokkal fennállottak a magyar és észt nép között. A történelmi és művelődéstörténelmi vonatkozások részletes tárgyalása után széles felkészültséggel boncolja a tudományos érintkezéseket is. Végül rátér az irodalmi és művészeti kapcsolatokra, amelyek különösen az utóbbi félszázad alatt voltak jelentősek. Virányi munkája alapján megállapíthatjuk, hogy a magyar irodalom és műveltség hatása az esztekére sokkal nagyobb volt, mint fordítva. Tanulmányát jöggosan fejezi be azzal a reménnyel, hogy „az észt-magyar kapcsolatokat nem kell megteremteni.” „A messze múltba nyúlnak vissza s meg fognak maradni, függetlenül érzelmi áramlatoktól, politikai irányzatoktól s diplomáciai viszonyoktól a jövőben is. Mindkét nemzet közművelődésének s legnemzetibb tudományágainak fejlődése követeli ezt.”

Dr. Jancsó Elemér.

BIBLIOGRAFIA

Az erdélyi magyar irodalom bibliográfiája.

1930. év.

Összeállította: Dr. Ferenczi Miklós.

Évi beszámolómk bevezetésében néhány év óta már szinte megszokottá vált a panaszkodás, hogy az erdélyi magyar irodalom termelése évről-évre fogy. Ugyanezt kell megállapítanunk az elmúlt évről is. Az 1930. évi eredmény az előző évihez képest újabb 5·7%-os csökkenést mutat. Aki ismeri a viszonyokat s figyelemmel kíséri az erdélyi magyar irodalmat, annak nem okozhat meglepetést ez az eredmény, sőt talán inkább azon kellene csodálkoznunk, hogy az apadás csak ennyi és nem nagyobb. Az erdélyi magyar olvasóközönség vásárlóereje és a piac felvívő képessége nagyon legyengült, s hogy ennyi könyv is megjelenhetett, az csak úgy volt lehetséges, hogy az egyes művek megjelenési példányszáma csökkent.

Az 1930. év bibliográfiája 315 (336) címszót ölel föl és 18 gyűjteményes összefoglaló címszó leszámításával 297 (315) műről számol be. Ez a 297 mű tartalmilag a következő csoportokra oszlik:

I. Szépirodalom	— — — — —	91=30·5%	(60=19·0%)
ebből a) Verses művek	26=28·5%	(9=15%)	
b) Széppróza	58=63·5%	(41=68%)	
c) Színdarabok	7=8·0%	(10=17%)	
II. Tudományos és ismeretterjesztő művek	— — — — —	59=20·0%	(117=37·0%)
III. Vallásos irodalom	— — — — —	37=12·5%	(23=7·5%)
IV. Tankönyvek	— — — — —	16=5·0%	(6=2·0%)
V. Törvények és rendeletek	— — — — —	12=4·0%	(14=4·5%)
VI. Időszaki irodalom	— — — — —	61=21·0%	(73=23·0%)
a) Évkönyvek, jelentések,			
jegyzőkönyvek	— 14		
b) Iskolai értesítők	— 7		
c) Naptárak	— 40		
VII. Különfélék	— — — — —	21=7·0%	(22=7·0%)

(A zárójel közé tett számadatok az 1929. évi eredményeket jelzik.)

E statisztikai táblázat adatait összehasonlítva a következő megállapításokra jutunk: A gazdasági válság hatását csaknem egyedül a Tudományos és ismeretterjesztő művek csoportja érezte meg, melynél a csökkenés úgy számbelileg (117-ről 59-re), valamint a százalékarány szempontjából is (37%-ról 20%-ra) jelentékeny. A Szépirodalom rovatában — az 1929. év szokatlanul gyenge eredménye után — meglehetősen

föllendülés tapasztalható; a Verses műveknél és a Szépprózánál jelentékeny gyarapodás mutatkozik, míg a Színdarabok száma fogyott. Ez az emelkedés, mely százalék szerint valamivel az 1919—1928. évek*átlagát is meghaladja, mindenesetre a szépirodalom iránti érdeklődést bizonyítja. Javulás tapasztalható a Vallásos irodalom és Tankönyvek terén, míg a többiek számadatai körülbelül megegyeznek az előző évi eredményekkel.

A megjelenési helyek szerinti statisztika körülbelül megfelel az 1929. évi adatoknak. Vezető helyen áll most is Kolozsvár, az össztermelésnek több mint 50%-ával, messze maga mögött hagyva az utána következő városokat (Arad, Nagyvárad, Szatmár, Temesvár, Torda). Az erdélyi szerzőknek külföldön megjelent könyvei 22 művet tesznek ki; ez a szám az előző évivel egyezik. Bibliografiánkban e címeket megkülönböztetésül * jellel láttuk el.

Az 1930. évi eredménnyel nyilvántartásunk az erdélyi magyar irodalomról a tizenkét évre vonatkozólag 3798 darabra emelkedik.

I. SZÉPIRODALOM.

a) Verses művek.

Árvay Árpád. Regösök útján. — versei. H. n., év n. 8° 78 l., 1 lev.

Bartalis János. Föld a párnám. (Erdélyi bukolikák.) Kolozsvár, 8° 89 l., 1 lev.; 3 mell. Erdélyi Szépművés. Céh. (Concordia-nyomda.) (Erdélyi Szépművés Céh. IV. sorozat. 17. sz. könyv.)

**Bartalis János.* Nap madara. Versek. *Kosztolányi Dezső* előszavával. Budapest, év n. 8° 110 l. Dante könyvkiadó (Biró M. kny.)

Bethlenes játék. Kolozsvár, év n. 8° 14 l., 1 lev. Minerva rt. („Minerva“ Népkönyvtár. 9. füzet.)

Erdős Árpád, G. Egy csokorba fűzve. Lírai-, epikai- és drámai költemények. 4. bővített kiadás. Arad, év n., k. 8° Globus kny.

Fogoly katona. A— és egyéb verses történetek. Kolozsvár, év n. 8° 16 l. Minerva rt. („Minerva“ Népkönyvtár. 2. füzet.)

Garay János verseiből. Kolozsvár, év n. 8° 16 l. Minerva rt. („Minerva“ Népkönyvtár. 7. füzet.)

Gyallay Domokos. Második szavalókönyv. Összeállította: —. Cluj-Kolozsvár, k. 8° 90 l., 2 lev. Minerva rt. (A „Magyar Nép“ Könyvtára. 40. sz.)

Hegyi Mózes. Rózsát dobál a lelkem. Versek. A szerző kiadása. Segesvár, 8° 61 l., 1 lev. Friedr. J. Horeth kny.

Huzella Ödön. Dac. — új versei. Nagyvárad, év n. 8° 79 l. A Szigligeti Társaság kiadása.

Jakab Ödön verseiből. Kolozsvár, év n. 8° 16 l. Minerva rt. („Minerva“ Népkönyvtár. 14. füzet.)

Klasszikus kert. Régi román költők antológiája. Fordította és életrajzi jegyzetekkel ellátta: *Fekete Tivadar.* Cluj-Kolozsvár, 8° 141 l. Lapkiadó rt.

Kovács Gizi, K. Versek. H. n., év n., k. 8° 75 l., 1 lev.

Krimsky Géza. Sárga rózsza. Elbeszélő-költemény 36 énekben. Cluj-Kolozsvár, 16° 118 l. Lengyel Sándor kny.

Kunda Andor. Panaszok. Oradea, 8° 69 l., 1 lev. Sonnenfeld Adolf rt.

Lakatos Imre. Költemények. Szerző kiadása. Baia-Mare, év n. 16° 30 l. „Minerva“ grafikai műintézet.

Magyar Bálint. Harangjáték. Versek. (1919—1929.) Arad, 8° 135 l., 1 mell. Vasárnap irod. és ny. műint.

Petőfi Sándor verseiből. Kolozsvár, év n. 8° 16 l. Minerva rt. („Minerva“ Népkönyvtár. 3. füzet.)

Radó Pál. Arany János élete és munkássága. Szemelvények Arany János kisebb költeményeiből. Kiadja a Nagyszalontai Arany Emlék-Egyesület. A bevezető életrajz és méltatás az Egyesület irodalmi pályázatán első díjat nyert. Nagyszalonta. 8° 66 l., 1 lev., 138 l. Gaal és Társai nyomdai műintézetében.

**Reményik Sándor.* Szemben az örökméccsel. Versek. Budapest, év n. 8° 74 l. A „Studium“ kiadása. (Sylvester Irod. és Ny. Intézet. R-t.)

Salgó Olga. A szeretet örök. Cluj-Kolozsvár. 8° 87 l., 1 lev. Lengyel Sándor kny.

Stern Sárka. Szikrák. Versek.

Baia-Mare, év n. 8° 64 l. Tipografia Frankovits.

Szemlér Ferenc, I. Éjszakai kiállítás. Versek. Cluj-Kolozsvár. 8° 84 l. Minerva rt.

Szentimrei Jenő. Ki kell mondani. Versek. Kolozsvár. 8° 80 l., 1 lev. Erdélyi Szépmíves Céh. (Concordia-nyomda.) (Erdélyi Szépmíves Céh. IV. sorozat. 6. sz. könyv.)

Tóthpál Dániel. Sirás az estben. Versek. Sft. Gheorghe, 8° 80 l., 2 lev. Tip. Móricz István.

Zempléni Árpád. A Rimanóczy gyémántok. Táltos ének. *Révész János* előszavával. H. n., k. 8° 16 l.

b) Széppróza.

(Regények, elbeszélések, mesék stb.)

Adorján Gábor. Az istenes vén ember. Az Erdélyi Református Egyházkerület Iratterjesztésének kiadása. Cluj-Kolozsvár. 16° 16 l. Minerva rt. (Ünnepnapok. II. sorozat. 9. sz.)

Berde Mária, R. Földindulás. Regény. I—II. Kolozsvár. 8° I.: 164 l. — II.: 204 l. Erdélyi Szépmíves Céh. (Concordia-nyomda.) (Erdélyi Szépmíves Céh. IV. sorozat. 19—20., 21—22. sz. könyv.)

Berkó Károly. Megrontott élet. A Déli Hírlap kiadása. Timișoara, év n., k. 8° 517 l. Helicon.

Biró Vencel. Keserű serbet. Történeti regény. Cluj-Kolozsvár. 8° 222 l. Minerva rt. (Pásztortűz könyvtár. 18. sz.)

Botos János. Visszatérők. Riportregény. Kolozsvár. 8° 199 l. Concordia-nyomda.

Bölcöny Bálint. Régi nóták. Simleul-Silvaniei-Szilágysomlyó. 8° 185 l., 1 lev. „Lázár“-kny.

Csűrös Emilia. „Fű kizöldül ó sírhanton...“ Cluj-Kolozsvár. 16° 111 l. Minerva rt. (A Magyar Ifjúság Könyvtára. II. sz.)

Dénes Sándor. Ujságot irok. II. kiadás. Satu-Mare, év n. 8° 142 l., 1 lev. Szabadsajtó.

Erdős Árpád, G. Elmulik a nyár... Elbeszélés. Harmadik bővített kiadás. Arad, év n. k. 8° 88 l. Globus-nyomda.

Falk, Vict. v. Jarosinsky Szaniszló, a híres rablóvezér vagy a fekete lovag. Regény. București, év n. 8° 79 l. Ig. Hertz könyvkiadóhivatala. (Csonka.)

Fáskerti Tibor. Bevezetés. Kútkiadás. Arad, év n. 16° 43 l. Tip. Corvin, I. Lányi.

Görög Ferenc dr. Három tenger partjai között. Kolozsvár, év n. 8° 16 l. Minerva rt. („Minerva“ Népkönyvtár. 10. füzet.)

Görög Ferenc dr. Tatárok torkában. Kolozsvár, év n. 8° 16 l. Minerva rt. („Minerva“ Népkönyvtár. 6. füzet.)

**Gulácsy Irén, P.* Fekete völgyek. Regény. 13. kiadás. I—III. kötet. Budapest, év n. 8° I. kötet 221 l.; II. kötet 281 l.; III. kötet 236 l. Singer és Wolfner kiadása. (Budapesti Hírlap ny.)

**Gulácsy Irén, P.* Pax vobis. Regény. 1—2. kiadás. I—III. kötet. Budapest. 8° I. kötet. 351 l.; II. kötet. 258 l.; III. kötet. 316 l. Singer és Wolfner kiadása. (Hungária ny.)

Gyallay Domokos. Genovéva. Érzé-

keny történet. Hajdankori szép históriák nyomán írta: —. Kolozsvár. 8° 106 l. Minerva rt.

Győri Illés István. Tíz perc szünet. A szerző kiadása. Nagyvárad. 8° 157 l., 1 lev. Szent László nyomda.

Hilgendorff Hermann. Alarc ellen álarc. *Kostyala Árpád* fordítása. Temesvár, év n. 16° 267 l. Ny. a Hunyadi grafikai műintézetben. (A Temesvári Hírlap Könyvek. 4. sz.)

Hilgendorff Hermann. Eleserélt élet. *Ágnessy Imre* fordítása. Temesvár, év n. 16° 260 l. A Hunyadi grafikai műintézet nyomása. (Temesvári Hírlap Könyvek. 5. sz.)

Huber Győző. Rajvonal. Cluj-Kolozsvár. 8° 303 l. Minerva rt.

Hubert Péter. Hómezők, hisztériák tüzeiben. Cluj-Kolozsvár, év n. 8° 78 l., 1 lev. Minerva rt.

Hunyady Sándor. Diadalmas katoná. Elbeszélések. Kolozsvár. 8° 163 l., 1 lev. Erdélyi Szépmíves Céh. (Concordia-nyomda.) (Erdélyi Szépmíves Céh. IV. sorozat 11—12. sz. könyv.)

Kádár Imre. A fekete bárány. Regény. I—II. Kolozsvár. 8° I. kötet. 152 l.; II. kötet. 174 l. Erdélyi Szépmíves Céh. (Concordia-nyomda.) (Erdélyi Szépmíves Céh. IV. sorozat. 7—10. sz. könyv.)

**Károly Sándor.* Én vagyok az út, a hazugság... Regény. Wien—Budapest, év n. 8° 363 l. Európa-könyvkiadó.

Kertész József. Dalol a tenger és én hallgatom. Elbeszélések. Cluj-Kolozsvár. 8° 111 l., 1 lev.; 1 mell. Lapkiadó rt. (Erdélyi Magyar Könyvtár. I.)

Kós Károly. A Gálok. Kis regény és elbeszélések. Kolozsvár. 8° 108 l., 1 lev. Minerva rt. (Pásztortűz Könyvtár. 15. sz.)

Kós Károly. Varju-nemzetség. Krónika. Második kiadás. I—II. kötet. Cluj-Kolozsvár. 8° I. kötet. 135 l.; II. kötet. 146 l. Minerva rt.

Kovács László. Történet a férfiról. Novellák. Cluj-Kolozsvár. 8° 130 l., 1

lev. Minerva rt. (Pásztortűz Könyvtár. 16. sz.)

**Makkai Sándor.* Ördögsekér. Regény. Budapest, év n. 8° 431 l. Geniuskiadás. (Világosság rt.)

**Makkai Sándor.* Ördögsekér. Regény. 4. kiadás. I—II. kötet. Budapest, év n. 8° I. kötet 166 l.; II. kötet 167—431. l. Geniuskiadás. (Hungária-nyomda.)

**Markovits Rodion.* Szibériai garnizon. Kollektív riport-regény. 14. kiadás. I—II. kötet. Budapest, év n. 8° I. kötet. 233 l.; II. kötet. 503 l. Geniuskiadás. (Kunossy ny.)

Mesemondó. Kolozsvár, év n. 8° 16 l. Minerva rt. („Minerva“ Népkönyvtár. 1. füzet.)

*Mikes Kelemen válogatott törökországi levelei. Kiadja a Magyar Tudományos Akadémia. Budapest. 8° 45 l. Cluj-Kolozsvár. Minerva rt. (A Magyar Nép Irodalmi Könyvtára. 3.)

**Molter Károly.* Metania rt. Regény. Budapest, év n. 8° 301 l., 5 mell. Athenaeum. (Kolozsvár. Erdélyi Szépmíves Céh.)

Nagy Elek. Erdély mosolya, könynye... Turda-Torda, év n. 8° 205 l., 1 lev. Fűssy József kny.

A *Nagyvárad* hatvanéves jubileumi albuma. 1870—1930. Oradea. 8° 143 l., 6 lev.; 1 mell. Sonnenfeld Adolf rt.

Németh Gellért, P. Kis uram! hogy volt? Egy „komojodó“ fiú feljegyzései. Szopos Sándor festőművész rajzaival. Cluj-Kolozsvár. 16° 157 l. Szt. Bonaventura kny.

Nikodemusz Károly. Jó asszony volt a kománé. Elbeszélések. Cluj-Kolozsvár. 8° 116 l., 1 lev. Minerva rt. (Pásztortűz Könyvtár. 17. sz.)

Nyirő József. Isten igájában. Regény. I—II. Kolozsvár. 8° I kötet. 185 l.; II. kötet. 176 l. Erdélyi Szépmíves Céh. (Concordia-nyomda.) (Erdélyi Szépmíves Céh. IV. sorozat. 13—16. sz. könyv.)

Pálffy Miklós. Testvérek vagyunk! Elbeszélések a falusi nép számára. Turda-Torda. 8° 91 l. Fűssy József nyomdai műintézetének kiadása.

Quast-Peregrin Hellmuth. A járványhajó. 7 nap regénye. Timișoara, év n. 16° 250 l. Hunyadi grafikai műintézet. (Temesvári Hírlap Könyvek. 9. sz.)

Sass, Grete v. A leálcazott lovag. *Kostyala Árpád* fordítása. Temesvár, év n. 32° 179 l. Ny. a Hunyadi grafikai műintézetben. (Temesvári Hírlap Könyvek. 1. sz.)

Sass, Grete v. Nehéz boldognak lenni. Fordította: *Mészáros Pál.* Timișoara, év n. 16° 236 l. Nyomatott a Hunyadi grafikai műintézetben. (Temesvári Hírlap Könyvek. 7. sz.)

Szabó Mária. Háztűznézőben. Regény. Cluj-Kolozsvár. 8° 125 l. Minerva rt.

**Számadó György.* Most csak ennyi... Budapest. 8° 80 l. Biró Miklós ny. műint. rt.

**Szántó György.* Mata Hari. Regény. Budapest, év n. 8° 124 l., 4 mell. Athenaeum. (Kolozsvár. Erdélyi Szépművészeti Céh.)

**Szántó György.* Utolsó hajnal, első hajnal. Történeti regény. Budapest. 8° 461 l. Dante könyvkiadó. (Hornvánszky Viktor kny.)

**Székely Mózes.* Zátony. Budapest, év n. 8° 416 l. Genius-kiadás. (Kunóssy ny.)

Szini Gyula. A fehér fakir. Temesvár, év n. 32° 211 l. Ny. a Hunyadi grafikai műintézetben. (A Temesvári Hírlap Könyvek. 2. sz.)

Szondy György. Allatok, virágok.

Ötvenhárom, részben eredeti rajzzal. Cluj-Kolozsvár, k. 8° 96 l. Minerva rt. (A „Magyar Nép“ Könyvtára. 39. sz.)
Sztojka László. Írások könyve. Lira. Próza. Cluj. 8° 64 l. Tip. Eugen Katz.

Tabéry Géza. Emlékkönyv. Kolozsvár. 8° 85 l., 1 mell. Erdélyi Szépművészeti Céh. (Concordia-nyomda.) (Erdélyi Szépművészeti Céh. IV. sorozat. 18. sz. könyv.)

**Tabéry Géza.* Vértorony. Regény. I—II. Budapest, év n. 8° I. kötet. 212 l.; II. kötet. 191 l. Athenaeum.

Trott, M. Az ördög hegedűse. Timișoara, év n. 16° 232 l. Hunyadi grafikai műintézet. (Temesvári Hírlap Könyvek. 8. sz.)

Utolsó golyó. Az —. Kolozsvár, év n. 8° 16 l. Minerva rt. („Minerva“ Népkönyvtár. 12. füzet.)

Victor Gabriella dr. Az álomlátó. (Egyiptomi történet.) A szerző kiadása az „Ifjú Erdély“ közreműködésével. Nagybánya. 8° 104 l. „Minerva“ grafikai műintézet.

Wild, P. A vádlottak padján. *Temesi Péter* fordítása. Temesvár, év n. 16° 202 l. A Hunyadi grafikai műintézet nyomása. (Temesvári Hírlap Könyvek. 6. sz.)

Zomack János. Az eltűnt kézirat. *Bach Gyula* fordítása. Temesvár, év n. 32° 135 l. Ny. a Hunyadi grafikai műintézetben. (A Temesvári Hírlap Könyvek. 3. sz.)

c) Színdarabok.

Csűrös Emilia. Gyermekszíndarabok és köszöntők. Cluj-Kolozsvár. 8° 143 l. Minerva rt.

Erdős Árpád, G. Hova. Színmű. (korrajz) négy felvonásban. Arad, év n., k 8° 63 l. Globus ny.

Hunyady Sándor. Feketeszáru cse-resznye. Színjáték három felvonásban. Kolozsvár. 8° 138 l., 1 mell. Erdélyi Szépművészeti Céh. (Concordia-nyomda.) (Erdélyi Szépművészeti Céh. IV. sorozat. 23—24. sz. könyv.)

László Lipót. A jók társasága. Színmű öt felvonásban. Timișoara, év n. 8° 110 l., 15 lev. Helicon.

Oláh Dániel. Az örökség. Falusi életkép két felvonásban. Cluj-Kolozsvár. 8° 35 l. Szent Bonaventura kny. (Katholikus Világ Színpada. VII.)

Szentimrei Jenő. Síratóban. Falusi komédia 1 felvonásban. Kiadja: A Székelyek Kolozsvári Társasága.

Cluj-Kolozsvár. 8° 28 l. Concordia-nyomda.

Vásárhelyi János. Árva Bethlen

Kata öröme. Életkép a Bethlen Kata udvarházából. Kolozsvár 8° 16 l. Minerva rt.

II. TUDOMÁNYOS ÉS ISMERETTERJESZTŐ MŰVEK.

Ady László. A székelyföldvári református egyházközség története. Debreczeni László rajzaival. Turda-Torda. 8° 50 l., 1 lev. Füssy József kny.

Apaí Mihály, II. erdélyi fejedelem magános könyörgései. A nagyenyedi ref. Bethlen-kollegium könyvtárában levő kéziratos eredetiből közli s bevezetést írt hozzá: *Dr. Kristóf György.* Az Ifjú Erdély kiadása. Cluj-Kolozsvár. 8° 28 l. Minerva rt.

Árpád, Álmos fia. Kolozsvár, év n. 8° 16 l. Minerva rt. („Minerva“ Népkönyvtár. 5. füzet.)

Attila, a hunok királya. Kolozsvár, év n. 8° 16 l. Minerva rt. („Minerva“ Népkönyvtár. 4. füzet.)

Balogh Arthur dr. A kisebbségek védelme. Cluj-Kolozsvár, k 8° 96 l. Minerva rt. (A „Magyar Nép“ könyvtára. 41. szám.)

Biró Vencel dr. Püspökjelölés az erdélyi római katolikus egyházmegyében. Felolvasta a Szerző az Erdélyi Kath. Akadémia 1930. november hó 19-én tartott közgyűlésén. Különlenyomat az Erdélyi Múzeum 35. évfolyamának 7—9. számából. Cluj-Kolozsvár. 8° 29 l. Minerva rt. (Erdélyi Tudományos Füzetek. 28. sz.)

Bitay Árpád dr. Az erdélyi róm. katolikus státus gyulafehérvári „Majláth“ főgimnáziumának megalakulása. Arad. 8° 50 l. Vasárnap irod. és ny. műintézet.

Boldizsár Dénes. A csiksomlyói pünköszt szombati bucsu eredete. Az unitárius vallás születése, János Zsigmond választott király uralkodása idejében. *P. Fábrius,* Izabella királynő udvari papjának 1562-ből megmaradt kézirata alapján ismereti: —. Dej, k. 8° 18 l. V. Roman kny.

Borbély István dr. előadásai. 4-ik kötet. Az unitárius keresztény

hit alapfogalmai. Előadatott az 1930—31. tanév I. szemeszterében. Cluj-Kolozsvár. 4° 3 lev., 101 l., 1 lev. Lito Schildkraut.

Boros Fortunát, P. dr. Az első erdélyi törvénykönyv és a katolicizmus. Székközlő az Erdélyi Katolikus Akadémia 1930. február hó 11-iki felolvasó ülésén. Cluj-Kolozsvár. 8° 42 l. (Az Erdélyi Katolikus Akadémia Felolvasásai. I. osztály. 3. sz.)

Böhm, Adolf. A cionista mozgalom fejlődésének rövid ábrázolása. Fordította: *Rosenfeld Eliseva.* I. kötet. A mozgalom Herzl haláláig. Târgu-Mureş. 8° I. kötet. 169 l., 1 lev. Noar kiadás. (Kohn kny.)

Csüry Bálint dr. Néprajzi jegyzetek a moldvai magyarokról. Különlenyomat az Erdélyi Múzeum 35. évfolyamának 4—6. számából. Cluj-Kolozsvár. 8° 24 l. Minerva rt. (Erdélyi Tudományos Füzetek. 27. sz.)

Demeter János és Demeter Béla. Románia gazdasági válsága. Cluj. 8° 59 l. Tip. „Urania“.

„Az egészség.“ (Az egészség kis könyve.) Kiadja a Hiellingeri Laboratorium vezérképvisellete „Szent Anna“-gyógyszertár Deta (Románia). Timişoara. 8° 67 l. Institutul de Arte Grafice „Cartea Românească.“

Faragó János dr. A jellem. Arad. 8° 360 l. Vasárnap irod. és ny. műintézet.

Gaál Sándor. Erkölcsi és egészségügyi pedagógia. Cluj, év n. 8° 2 lev. Tip. Albert.

Gábor Jenő. Egyenlőtlen harc tíz éven át két fronton. I. Az 1920. évi romániai népszámlálás és annak eredményei Svatmár vidékén. — II. Sváb kérdés a kormány parancsára. — III. A pap nem nyelvmester. Svatmár, év n. 8° I. kötet. 12 l.; II. kötet. 12 l.; III. kötet. 12 l. Pallas-nyomda.

Gál Kelemen dr. A nemzeti nevelés

román fogalmazásban. Különlenyomat az Erdélyi Múzeum 35. évfolyamának 1—3. számából. Cluj-Kolozsvár. 8° 18 l. Minerva rt. (Erdélyi Tudományos Füzetek. 24. sz.)

Gazdasági sérelmeink és kívánságaink. III. kötet. Az Országos Magyar Párt közgazdasági szakosztályának Szatmáron 1930. október hó 25-én tartott nyilvános gyűléséből. Kolozsvár. 8° 427 l. Minerva rt.

Goldenberg Pál. „Tonikum“ az idegpraxisban. A Revista Medicală — Orvosi Szemle közleményeiből. Különlenyomat az 1930. májusi számából. Cluj, 8° 4 l. Tip. Deutscher Bote.

Gondoskodjunk rétejeink és legelőink tápanyagszükségletéről. Dicioșanmartin. 16° 15 l. Cartea Românească.

Greiner Irén dr. és Mosonyi János dr. A vitaminok hatása az anyatej kémiai összetételére. A Revista Medicală — Orvosi Szemle közleményeiből. Különlenyomat az 1930. áprilisi számából. Cluj, 8° 10 l., 1 mell. Tip. Deutscher Bote.

Gross Sándor dr. Összefoglaló ismertetés néhány betegség serumtherapiájáról. A Revista Medicală — Orvosi Szemle közleményeiből. Különlenyomat az 1930. márciusi számából. Cluj, 8° 8 l. Tip. Deutscher Bote.

György Lajos dr. A francia hellénizmus hullámai az erdélyi magyar szellemi életben. Különlenyomat az Erdélyi Múzeum 35. évfolyamának 1. számából. Cluj-Kolozsvár. 8° 22 l. Minerva rt. (Erdélyi Tudományos Füzetek. 22. sz.)

Hajnal György dr. Racionális gonorrhoea-gyógyítás. Közlemény a „Teleia“ nemibeteg rendelő intézet II. urológiai osztályáról. A Revista Medicală — Orvosi Szemle közleményeiből. Különlenyomat az 1930. februári számából. Cluj, 8° 8 l. Tip. Deutscher Bote.

Hirschler József dr. Island. Vakációi emlékek. Függelék: Island felszíni formáinak kialakulása. Irta: *Xántus János.* Cluj-Kolozsvár, k. 8°

133 l., 1 lev.; 1 mell. Lengyel Sándor kny.

Illyés Géza dr. Bethlen Miklós. Az Erdélyi Református Egyházkerület Iratterjesztésének kiadása. Cluj-Kolozsvár. 16° 24 l. Minerva rt. (Ünnepnapok. II. sorozat. 8. sz.)

Imre Lajos dr. Az ifjúság válsága. Az „Ifjú Erdély“ kiadása. Nagybánya. 8° 71 l. „Minerva“ grafikai Műintézet és Könyvkiadóvállalat nyomása.

Jacobi Rudolf. A köhalmi gyógyforrás. Szentágota, év n. 8° 12 l. Könyvnyomda Josef Schmidt.

**Juhász Kálmán.* A esanádi püspökség története alapításától a tárjárásig. Makó. 8° VII, 180 l., 3 lev.; 9 mell. Makói Friss Ujság ny. (Csanádvarmegyei Könyvtár. 19—20.)

Kántor Lajos dr. Az Erdélyi Múzeum-Egyesület problémái. Az elnökség megbízásából összeállította: —. Lugos. 8° 24 l. Husvéth és Hoffer kny. (Erdélyi Tudományos Füzetek. 23. sz.)

Kecskeméthy István dr. A Deuteronomium bevezetése. Rövid kommentár. (Cluj-Kolozsvár), év n. 8° 56 l. Lyceum-nyomda.

Késmárki Gergely dr. Páneurópa és a kisebbségi kérdés. Különlenyomat a „Magyar Kisebbség“ nemzetpolitikai szemle IX-ik évfolyamának 4-ik számából. Lugos, év n. 8° 15 l. Husvéth és Hoffer kny.

A *kolozsvári* róm. kath. főgimnázium emlékalbuma. 1579—1929. Kiadja a 350 éves jubileum alkalmából a főgimnázium igazgatósága. — *Albumul iubilar al liceului rom. cat. din Cluj.* 1579—1929. Cluj-Kolozsvár. 4° 16 l., 10 mell. Minerva rt.

A *kolozsvári* tudományegyetem magyar hallgatóinak emlékirata faji szervezkedhetése ügyében. Lugos. 8° 8 l. Husvéth és Hoffer kny.

Kováts József. Török Gyula élete. Cluj-Kolozsvár. 8° 59 l., 1 mell. Ardealul.

**Kristóf György.* Bethlen Gábor alakja az egykorú német népköltészetben. Kecskemét, év n. 8° 27 l. Első

Keeskeméti Hirlapkiadó- és Nyomda Rt.

*Kristóf György. Bethlen Gábor és a magyar irodalom. Különlenyomat a „Budapesti Szemle“ 1930. évi 627. és 628. számából. Budapest. 8° 61 l. Az „Ifjú Erdély“ kiadása. (Franklin-Társulat ny.)

Láng Ferenc dr. Hildegárda, a szatmárnémeti rk. plébánia története. Satu-Mare-Szatmár-Németi. 16° 47 l. Nyomatott a „Pallas“ nyomdában.

László Dezső. Bethlen Gábor kereszttyén élete. Cluj-Kolozsvár. 16° 37 l. Terminus kny. (Élő könyvek. 12.)

Loveczky Ernő. Vadász-vezér. Bréhm Alfréd természetbúvár és állatbarát születésének 100 éves emlékeztérére. Satu-Mare-Szatmár, év n., k. 8° 190 l. Singer Nándor kiadványa. (Szabadsajtó rt.)

*Makkai Sándor. Egyedül. Bethlen Gábor lelki arca. Budapest, év n. 8° 117 l. Athenaeum.

Márki Ferenc. Művelődéstörténeti képek. Szemelvények szerzőnek „Az ókori népek művelődéstörténelme“ című kéziratban levő munkájából. Lugoj, k. 8° 151 l. Husvéth és Hoffer kny.

Mátyás király. Néhai való jó —. Kolozsvár, év n. 8° 16 l. Minerva rt. („Minerva“ Népkönyvtár. 11. füzet.)

Meyer E. dr. A dohány mérég! București, év n. 8° 7 l. Tip. „Cuvântul Evangheliei“.

**Muzsnai László dr.* Az egyetlen bálványimádó állat és világa. A szerző kiadása. Mezőtúr, év n. 8° 229 l. Török ny.

Nagy Géza dr. Kálvinista jellemképek. Az Erdélyi Ref. Egyházkerület kiadása. Cluj-Kolozsvár. 8° 141 l., 1 lev. (Erdélyi Református Egyházi Könyvtár. XI.)

Nagy László, S. Harc a végeken. Az erdélyi irodalmi küzdelmek hőskorából. Erdélyi Szemle kiadása. Cluj-Kolozsvár. 8° 61 l., 1 lev. Lengyel Sándor kny. (Élő Erdély.)

Nenni, Pietro. Harc a szabadságért. (Szocializmus.) Fordította: *Ormos László*. Munkás Ujság kiadása. Cluj-

Kolozsvár. 8° 95 l. Lapkiadó ny. rt. (Munkás Ujság Könyvtára.)

Oberding József György dr. Az erdélyi agrárreform. Kolozsvár. 8° 104 l. Minerva rt.

Az *Országos Magyar Párt* közgazdasági szakosztályának előterjesztései és javaslatai az 1930. október 26-án Szatmáron tartandó nagygyűlésre. Cluj-Kolozsvár. 8° 198 l. Minerva rt.

Ottlik László. Nemzet és nemzetiség. Külön lenyomat a „Magyar Kisebbség“ IX-ik évfolyamából. Lugoj. 8° 30 l., 1 lev. Husvéth és Hoffer kny.

Papp Ferenc dr. Gyulai Pál id. Bethlen János gr. körében. Különlenyomat az Erdélyi Múzeum 35. évfolyamának 4—6. számából. Cluj-Kolozsvár. 8° 15 l. Minerva rt. (Erdélyi Tudományos Füzetek. 26. sz.)

Roska Márton dr. Néprajzi feladatok Erdélyben. Összeállította: —. Cluj-Kolozsvár, k. 8° 81 l., 1 lev. Minerva rt. (A „Magyar Nép“ könyvtára. 42. sz.)

Szász Ferenc dr. Kisgazda gyarapodása baromfitenyésztéssel. Kolozsvár, év n. 8° 15 l. Minerva rt. („Minerva“ Népkönyvtár. 13. füzet.)

Szocialista könyvtár. Ifjúmunkás, nőmunkás, szocializmus. 1. szám. A Temesvári Szociáldemokrata Párt-szervezet kiadványa. Timișoara, év n. 8° 48 l. Hunyadi.

Tavaszy Sándor dr. Kierkegaard személyisége és gondolkozása. Előadás az EME bölcészet-, nyelv- és történettudományi szakosztályának 1930. február 6-iki ülésén. Különlenyomat az Erdélyi Múzeum 35. évfolyamának 4—6. számából. Cluj-Kolozsvár. 8° 15 l. Minerva rt. (Erdélyi Tudományos Füzetek. 25. sz.)

Teleki Domokos gróf dr. A marosvásárhelyi Teleki-könyvtár története. Az Erdélyi Múzeum-Egyesület 1930. aug. 28—30-án rendezett marosvásárhelyi vándorgyűlésének második napján tartott előadás. Különlenyomat az Erdélyi Múzeum 35. évfolyamának 10—12. számából. Cluj-Kolozsvár. 8°

14 l. Minerva rt. (Erdélyi Tudományos Füzetek. 29. sz.)

* *Temesváry János*. Az erdélyi püspökök címerai. A szerző kiadása. Budapest. 8° 24 l.

Tusa Gábor. A székely vallási és tanügyi autonómia. Kolozsvár. 8° 24 l. Minerva rt.

III. VALLÁSOS IRODALOM.

Adorján Gábor. Kereszt. A Dicsőszentmártoni Református Nőszövetség kiadása. Cluj-Kolozsvár. 8° 20 l., „Corvin“ kny.

Agendás könyv. Kis — a református hívek számára. (A mi istentiszteletünk.) Kiadja az Erdélyi Református Egyházkerület Iratkeresztésének kiadása. Cluj-Kolozsvár. 16° 39 l. Minerva rt.

Biró László. Jézus az én bizodalمام. Egyházi beszédek. Sfântul-Gheorghe (Sepsiszentgyörgy). 8° 239 l., 1 lev. Móricz István kny.

Emlékfüzet a marosvásárhelyi unitárius templom felszentelési ünnepségeiről. Odorheiu-Székelyudvarhely. 8° 167—246. l. Globus-kny.

Az *Erdélyi Egyházmegyei Oltár-egyesületek* tagsági könyve. III. kiadás. Cluj-Kolozsvár. 16° 32 l. Lengyel kny.

Erdélyi katolikus nagygyűlés. Az ötödik —. Az intézőbizottság megbízásából szerkesztette: *Sándor Imre*. Cluj-Kolozsvár, év n. 8° 16 l. Lengyel Sándor kny. (Erdélyi Róm. Kath. Népszövetség. III. füzet.)

Fiedler István. Méltóságos és főtisztelendő — püspök úr ömáltósága püspökké szentelésének emlékére. Oradea, 1930, december 7. Oradea, k. 8° 11 l. Szent László-nyomda.

Frána Péter Antal. Templomi illemtan. Arad, k. 8° 95 l. A „Vasárnap“ kiadása.

Hartenstein Károly. Ámos, a próféta. (A biblia tanulmányozásához.) Fordította: *Dávid Gyula*. Az Erdélyi Református Egyházkerület Iratkeresztésének kiadása. Kolozsvár. 8° 16 l. Minerva rt.

Heidelbergi Káté. A református keresztyén egyház hitvallása. Második, átdolgozott kiadás. A szöveg megálapítását végezte: *Dr. Tavaszy Sán-*

dor. Revideálták: *Dr. Imre Lajos* és *Dr. Makkai Sándor*. Az Erdélyi Református Egyházkerület Iratkeresztésének kiadása. Cluj-Kolozsvár. 8° 136 l. Minerva rt.

Imre Lajos. A sáfárkodó egyház. Nagybánya. 16° 90 l., 1 lev. „Minerva“ grafikai műintézet. (Élő Könyvek. 14.)

Imreh Zsigmond. Temetési énekek. Egybeállította: —. Kolozsvár. 43 l. (Lithografia.)

Istennek nagyságos dolgai. Prédikációk a kolozsvári református teológiai fakultás 1929/30. tanévi akadémiai istentiszteleteiről. Kiadják: A fakultás tanárai. Kolozsvár. 8° 215 l. Minerva rt.

„*Itt az Isten köztünk*.“ Bibliaolvasó kalauz 1930. Az „Ifjú Erdély“ kiadása. Cluj-Kolozsvár. 16° 120 l. Minerva rt. (Élő Könyvek. 11.)

„*Itt az Isten köztünk*.“ Bibliaolvasó kalauz 1931. Az „Ifjú Erdély“ kiadása. Cluj-Kolozsvár. 16° 118 l. „Urania“ kny. (Élő könyvek. 11.)

Karácsonyi könyv. Ünnepi ajándek a Szent Kereszt katonáinak. Legendák könyve. Fordította: *Hodács Ágoston*. Cluj-Kolozsvár. 8° 64 l. Szt. Bonaventura kny.

Mael Ferenc. Májusi virágok. Imakönyv a Boldogságos Szűzanya tiszteletére. Összeállította és a májusi áhitat verseit írta: —. Cluj-Kolozsvár. 16° 138 l., 2 lev. Szent Bonaventura kny.

Mi a külmiszió? Összeállította: Az Ifjúsági Keresztyén Egyesület szenior osztálya. Ifjú Erdély kiadása. Cluj-Kolozsvár. 16° 136 l., 1 mell. „Urania“ kny. (Élő Könyvek. 15.)

Németh Gellért, P.; Mael Ferenc; Pap Jánossy Béla dr. Az égő hegy. — A régi Alverna. — Az új Alverna. Tomcsa Sándor rajzaival. Cluj-Ko-

lozsvár. 8° 96 l. Szent Bonaventura kny.

Oer S., P. Erényeink. Az ötödik német eredeti kiadás után szerző engedélyével fordította: *Dr. P. Bíró Lőrinc.* Cluj-Kolozsvár. 1929. 8° 217 l., 1 lev. Szent Bonaventura kny.

Oer Sebestyén, P. Gyöngeségeink. Csevegések az ember mindennapos hibáiról. A szerző és kiadó engedélyével magyar nyelvre fordította: *Dr. P. Bíró Lőrinc.* 2. kiadás. Cluj-Kolozsvár. 8° 165 l., 1 lev. Szent Bonaventura kny.

**Olasz Péter.* A katolikus cserkész praktikus vallási ismeretei. *Witz Béla* előszavával. I. kiadás. Budapest. 16° 22 l. Mária kongregáció. (Pallas nyomda.)

**Olasz Péter.* A katolikus cserkész praktikus vallási ismeretei. *Witz Béla* előszavával 2. kiadás. Budapest. 16° 23 l. Mária kongregáció. (Pallas nyomda.)

Szabó Dömjén, P. Jézus szíve kultusza. Főként gárdavezetőknek. Cluj-Kolozsvár. 16° 208 l. Szent Bonaventura kny.

A *Szalmári II. Szent János plebánia* újévi szózata hiveihez. Satu-Mare, év n. 16° 47 l. Tipografia Gloria.

Szivünk reménye. Jézus isteni szívének imádása. *Alacoque Szent Margit* iratai alapján. Cluj-Kolozsvár. 16° 128 l. Szent Bonaventura kny.

Szombatiskolai Leckék. Isten népe közötti szervezkedés. A Hetednap Adventisták „Reform Mozgalom” Nemzetközi Hitterjesztő Társasága. 1930. év I—II. negyedére. Kiadta: A Hetednap Adventisták „Reformmozgalom” Általános Értekezlete.

Braşov, év n. 8° 71 l. Antal és Tamás kny.

Szombatiskolai Leckék. Szent kötelezettségek Jézus követői részére. A Hetednap Adventisták „Reform Mozgalom” Nemzetközi Hitterjesztő Társasága. 1930. év III—IV. negyedére. Kiadta: A Hetednap Adventisták „Reformmozgalom” Általános Értekezlete. Braşov, év n. 8° 64 l. Antal kny.

Trefán Leonárd, P. Táborhegyi fényben. Cluj-Kolozsvár. 8° 160 l. Szent Bonaventura kny.

„Az Úr csodásan működik.” Bibliaköri vezérfonal. II. év anyaga. Cluj-Kolozsvár. 16° 69 l. Terminus kny. (Élő Könyvek. 10.)

Vásárhelyi Boldizsár. Siessünk Jézushoz! Egyházi beszédek. Cluj-Kolozsvár. 8° 405 l. Minerva rt.

Vásárhelyi János. „Jobban, tiéd Uram.” Egyházi beszédek és imák. Kolozsvár. 8° 262 l., 1 lev. Minerva rt.

Veress Ernő. Szentóra. Nyilvános és magán szentségimádásra. Összeállította: —. 6. kiadás. „Az Oltár” kiadása. Cluj-Kolozsvár. 16° 32 l. Lengyel-nyomda.

Veress Ernő. Tíz év. Az Erdélyi Tudósító kiadása. Cluj-Kolozsvár, k. 8° 208 l. (Az Erdélyi Tudósító Könyvtára. VII.)

A *Világosság* fiai. Bucureşti, év n. 8° 16 l. Tip. „Cuvântul Evangheliilor”.

Wall, D. N. A tized. Bucureşti, év n. 8° 30 l., 1 lev. Tip. şi edit. „Cuvântul Evangheliilor”.

Weiss Ignác dr. „Isten célja a világgal.” Vallás-erköletesi, lélektani, filozófiai, politikai, társadalmi, spiritistikai, szabadkőművesi riportok a Lélek világából. Brassó. 8° 86 l. Égető A. & K. béryomda.

IV. TANKÖNYVEK.

Balogh Ernő dr. Geologia magyar tannyelvű középiskolák III. oszt. számára. Cluj-Kolozsvár. 8° 84 l., 1 lev. Minerva rt.

Balogh Ernő dr. Kémia magyar tannyelvű középiskolák II. és III. o.

sámára. Cluj-Kolozsvár. 8° 96 l. Minerva rt.

Bilinszky Lajos dr. Világtörténet. Újkor és legújabb kor liceumok, gimnáziumok és tanítóképzők II. o. számára. A legújabb tanterv alapján.

Cluj-Kolozsvár. 8° 193 l., 2 lev. Minerva rt.

Cseke Domokos. Fizikai földrajz a magyar tannyelvű középiskolák IV. osztálya számára. Cluj-Kolozsvár. 8° 124 l., 2 lev. Minerva rt.

Csifó Salamon. Bibliai történetek. Ó-szövetségi rész. Növendék ifjak számára. 2. kiadás. Cluj-Kolozsvár. 8° 116 l. Minerva rt.

Czumbel Lajos. Katholikus erkölestan. Középiskolák számára és a művelt közönségnek magánhasználatra. II. kiadás. Cluj-Kolozsvár. 8° 110 l. Minerva rt.

Ferencz József. Hittan. Unitárius középiskolák számára. 2. átdolgozott kiadás. Átdolgozták: *Gálfi Lőrinc* és *Vári Albert*. Cluj-Kolozsvár. 8° 128 l. Corvin kny.

Ferencz József. Unitárius kis tökök. Az unitárius egyház történelme, hitelvei, szertartásai és alkotmánya. Átdolgozta: *Vári Albert*. Cluj-Kolozsvár. 8° 159 l. Corvin kny.

Haller Zs., Dr. Szentpéteryé—Gázdac Mihály. Magyar ábécé és olvasókönyv. Függelékül a román nyelv tanulásának előkészítésére szolgáló Képes Román ABC a magyar nyelvtől eltérő hangoztatás, írás és olvasás begyakorlására. Az előző kiadásokat összeállították: —. 4. teljesen átdolgozott kiadás. Átdolgozták: *Kandray Géza, Gázdac Mihály*. Deva. 8° 128, 60 l., 2 lev. Hirsch Adolf könyvkiadóvállalata.

Haller Zs., Dr. Szentpéteryé—Gázdac Mihály. Magyar tannyelvű elemi iskolák II-ik osztályának tankönyve számos képpel, a legújabb tanterv alapján. Összeállították: —. 3. teljesen átdolgozott kiadás. Átdolgozták *Kandray Géza, Gázdac Mihály*. Deva. 8° 176, 75 l., 2 lev. Hirsch Adolf könyvkiadóvállalata.

Haller Zs., Dr. Szentpéteryé—Gázdac Mihály. Magyar tannyelvű elemi iskolák III-ik osztályának tankönyve

számos képpel, a legújabb tanterv alapján. Összeállították: —. 3. teljesen átdolgozott kiadás. Átdolgozták: *Kandray Géza, Gázdac Mihály*. Deva. 8° 144, 225 l., 1 lev. Hirsch Adolf könyvkiadóvállalata.

Haller Zs., Dr. Szentpéteryé—Gázdac Mihály. Magyar tannyelvű elemi iskolák IV-ik osztályának tankönyve számos képpel, a legújabb tanterv alapján. Összeállították: —. 3. teljesen átdolgozott kiadás. Átdolgozták: *Kandray Géza, Gázdac Mihály*. Deva. 8° 160, 203 l., 2 lev. Hirsch Adolf könyvkiadóvállalata.

Kovácsi Pál. A modern rajztanítás vezérfonala. Az elemi iskolák I., II., III. és IV. osztálya részére a rajzfüzetek kiegészítéseképpen. Román nyelvre alkalmazták: *Gázdac Mihály, Ofel Teodor*. Cluj-Kolozsvár. 8° 35 l. Minerva rt.

Paull Aranka, Xántusné. A világ-részek rövid földrajza. (Európán kívül.) Középiskolák számára. Cluj-Kolozsvár. 8° 152 l. Minerva rt.

Református keresztyén hitvallás. (A Heidebergi Káté kérdéseiből és feleleteiből összeállítva.) Az elemi népiskolák VII-ik, a középiskolák III. osztályos református növendékei és a konfirmándusok számára. Második, átdolgozott kiadás. A szöveg megállapítását végezte: *Dr. Tavasz Sándor*. Revideálták: *Dr. Imre Lajos* és *Dr. Makkai Sándor*. Összeállították: *Pilder Mária* és *Székely János*. Kizárólagos, kötelező használatra elrendelve az erdélyi református egyházkerületben, 3054—1929. ig. tan. szám alatt. Az Erdélyi Ref. Egyházkerület Iratterjesztésének kiadása. Cluj-Kolozsvár. 8° 68 l., 1 lev. Minerva rt. (Az Erdélyi Református Egyház Valáskönyvei V.)

Scheffler János. Katholikus hittan. (Dogmatika.) Középiskolák számára. Második, javított kiadás. Cluj-Kolozsvár. 8° 111 l. Minerva rt.

V. TÖRVÉNYEK, RENDELETEK, SZABÁLYOK.

Döntőbirósági határozat az erdélyi állami fémhányák és üzemek munká-

sainak munkabéreiről és munkafeltételeiről, mely kihirdettetett 1929. dec.

30-án. Életbelép 1930. január 1-én és érvényes 1931. január 1-ig. H. n., év n. 16° 44 l. Tip. „Munca Grafică“.

Az Erdélyi Római Katolikus Népszövetség szervezeti szabályzata. Oradea-Nagyvárad, k. 8° 15 l. Szent László-nyomda rt.

Az Erdélyi római katolikus Státus szervezeti szabályzata. (Tervezet.) Cluj-Kolozsvár. 8° 23 l. Minerva rt.

Lege pentru constituirea și funcționarea întreprinderilor private de asigurare și reglementarea contractului de asigurare. Promulgată în Monitorul Oficial Nr. 148, din 7. Iulie 1930. — *Törvény* a magánbiztosító vállalatok alapítására, működésére és a biztosítási szerződések szabályozására. Megjelent a Hivatalos Lap 1930. július 7-i 148. számában. Editura ziarului „Consum“. A „Consum“ közgazdasági újság kiadása. Cluj. 8° 32, 31 l. Tipografia „Cultura“.

Lege pentru unificarea unor dispozițiuni referitoare la executarea silitei (din 11 Iulie 1930). — A kielégítési végrehajtásra vonatkozó egyes rendelkezések egységesítéséről szóló (1930. július 11-iki) törvényekről fordítása és magyarázata. Irta: Dr. Fazakas János. Cluj-Kolozsvár 8° 28 l. Eugen Katz kny.

[A Romániai magyar református egyház törvényei. Tervezet.] Cluj-Kolozsvár. 8° 86 l., 1 lev. Minerva rt.

A stabilizációs törvények és a külföldi kölcsönszerződések. Diciosánmártin. 1929. 4° 15 l. Cartea Românească. (Bankszindikátus. 153. * körlevél.)

Szabályzat az erdélyi róm. kath. státus igazgatótanácsánál nyugdíj-jogosultsággal alkalmazott hivatali személyzet nyugellátásáról. Kolozsvár. 16° 16 l. Minerva rt.

Tájékoztató ismertetés az 1929. évi közigazgatási törvényről. A legfontosabb törvényszakaszok, a végrehajtási utasítások és a választási rendelkezések kivonatos idézésével összeállítva Dr. Páál Árpád törvényfordítása alapján. Cluj-Kolozsvár, k. 8° 80 l. Minerva rt.

Törvény a kényszeregyezségről szóló 1929. július 10-i törvény egyes szakaszainak módosításáról. 146. sz. Monitorul Oficial, 1930. július 4. Fordította Dr. Mandel Béla. Dr. Mandel fordító iroda kiadása. Cluj. 8° 16 l. Lapkiadó rt.

Törvény a szesz és szeszeralok előállításáról és árusításáról. Megjelent a Monitorul Oficial 1930. június 27-iki 140-ik számában. Fordította és bevezetéssel ellátta Pop Demeter. Oradea, év n. 8° 80 l. Tipografia Biharia.

Vass Adolf. Szabadalmi törvény. 1. kiadás. Cluj-Kolozsvár, k. 8° 39 l. Minerva rt.

VI. IDŐSZAKI IRODALOM.

a) Évkönyvek, évi jelentések, jegyzőkönyvek.

Auto-Almanach 1929. Redactor-Szerkeszti George Biró György. Oradea, év n. 8° 172 l., 1 lev.; 1 mell. Tip. S. A. Adolf Sonnenfeld.

Directorium pro anno Domini 1931. in usum dioecesis Transsylvaniensis. Albae Iuliae, év n., k. 8° 104 l. Ex officina typographica Lycei Episcopalis.

Az Erdélyi Bankszindikátus igazgatóságának jelentése az 1930. június 29-ére összehívott évi rendes közgyűlésre. Cluj-Kolozsvár. 8° 39 l. Minerva rt.

Erdélyi magyar évkönyv. 1918—1929. I. évf. Szerkesztik: Dr. Sulyok István és Dr. Fritz László. Kolozsvár. 8° XVI, 272 l. „Juventus“ kiadás. (Lapkiadó rt.)

Az Erdélyi Református Egyházkerület Kolozsváron 1929. november 23—25. napjain tartott rendes közgyűlésének jegyzőkönyve. Az Erdélyi Református Egyházkerület 1542—30. III. számú hivatalos kiadványa. Cluj-Kolozsvár. 8° 127 l. Minerva rt.

Grafikai évkönyv. — Anuarul graficei. — Graphisches Jahrbuch. 1930.

Szerkeszti és kiadja *Coloman Krizsó*. Cluj-Kolozsvár, k. 8° 104 l.; 22 mell. Minerva rt.

Jelentés az Erdélyi Bankszindikátus 1929. évi működéséről. Cluj-Kolozsvár, év n. 8° 117 l., 1 lev. Minerva rt.

Magyar-Ház Évkönyv. Szerkesztette: *Dr. Páll György*. Kiadja az Országos Magyar Párt bányászati tagozata. Temesvár, 8° 158 l. Uhrmann Henrik kny.

A *Magyar Unitárius Egyház* Főtanácsának a Dávid Ferenc halála 350-ik évfordulója emlékünnepeivel kapcsolatosan Kolozsvárt, 1929. november 10., 11. és 12. napjain tartott évi rendes üléseiről szerkesztett jegyzőkönyv. Szerkesztette: *Dr. Varga Béla*. Cluj-Kolozsvár, 8° 160 l. Minerva rt.

A *nagyszebeni* belvárosi róm. kath. egyházközség helyzetének ismertetése az 1930. évről. — Mitteilungen der róm.-kath. Kirchengemeinde (intra muros) in Hermannstadt für das Jahr 1930. Sibiu-Hermannstadt, év n. 8° 12 l. Buchdr. Georg Haiser.

Románia villamos műveinek sta-

tisztikája. — Statistica uzinelor electrice din România. — Statistik der Elektrizitätswerke Rumäniens. 1929. Sibiu-Hermannstadt, év n. 4° 139 l. Krafft & Drottleff A.-G.

A *romániai magyar református egyház* 1929. június 9-én megnyílt zsinatának irományai. 1. szám. A romániai református egyház 1929. június 9-ére egybehívott zsinatának tagjai. — 2. szám. A romániai magyar református egyház országos zsinatának tanácskozási szabályzata és ügyrendje. — 3. szám. Az 1929. június 9-én megnyílt zsinat első ülészakájának tárgysorozata. — 4. szám. A zsinati előkészítő bizottság javaslata a zsinati szakbizottságok kiküldése tárgyában. Cluj-Kolozsvár, év n. 8° 6, 7 l., 1 lev. Minerva rt.

A *tüdővész ellen védekező egyesület* tg.-mureși fiókjá. Jelentés az 1929. évről. H. n., év n., k. 8° 6 l.

Ujságíró Évkönyv-Almanach. 1930. Szanatórium és nyugdíjalap. Kiadja az Erdélyi és Bánsági Népkisebbségi Ujságírók Központi Szervezete. H. n. 8° 298 l.; 38 mell.

b) Iskolai értesítők.

Gyergyószentmiklós. A gheorgheni-i róm. kath. püspöki leánygimnázium 1929—30. tanévi értesítője. Közrebocsátja az igazgatóság. M.-Ciuc-Csikszereda. 8° 23 l. Vákár kny.

Kolozsvár. Az Erdélyi Református Egyházkerület Theológiai Fakultásának értesítője az 1929—30. tanévről. Szerkesztette: *Dr. Tavasz Sándor*. A Ref. Theol. Fakultás kiadványa. Cluj-Kolozsvár, 8° 65 l. Minerva rt.

Kolozsvár. Az Erdélyi Református Egyházkerület kolozsvári leányfőgimnáziumának értesítője az 1929—30. iskolai évről. Az előljáróság megbízásából szerkesztette: *özv. Bátor Józsefné*. Cluj-Kolozsvár, 8° 23 l. Minerva rt.

Kolozsvár. Az erdélyi róm. kath. Státus kolozsvári főgimnáziumának

1929—30. tanévi értesítője. Közli *Uitz Mátyás*. Cluj-Kolozsvár, 8° 50 l. Lapkiadó rt.

Kolozsvár. A kolozsvári Marianum tan- és nevelőintézet értesítője az 1929—30. iskolai évről. Közvetteszi az igazgatóság. Cluj-Kolozsvár, 8° 46 l. Lengyel kny.

Kolozsvár. A magyar unitárius egyház teológiai akadémiájának értesítője az 1929—1930. iskolai évről. Szerkesztette: *Csifó Salamon*. XXXIV. évfolyam. Cluj-Kolozsvár, 8° 45 l. „Corvin“ kny.

Nagynyed. A nagyenyedi reform. tanítóképző-intézet értesítője az 1929—1930-ik iskolai évről. Szerkesztette: *Csefó Sándor*. Aiud, év n. 8° 40 l. Lingner.

c) Naptárak.

Aradi legújabb kalendárium, Krisztus urunk születése után 1931-ik közönséges esztendőre. 82. évfolyam. Arad, év n. 8° 62 l. Tip. „Globus“.

Brassói Lapok családi naptára. 1931. Szerkesztette: *Kacsó Sándor*. Brassó, év n. 8° 144 l. A Brassói Lapok kiadása.

Brassói Lapok gazda naptára. 1931. Szerkesztette: *Kacsó Sándor*. Brassó, év n. 8° 224 l. A Brassói Lapok kiadása.

Brassói Lapok nagy regélő naptára. 1931. Szerkesztette: *Kacsó Sándor*. Brassó, év n. 8° 112 l. A Brassói Lapok kiadása.

Brassói Lapok könyvnaplója az 1931. közönséges évre. Szerkesztette: *Kacsó Sándor*. Brassó, év n. 8° 224 l. A Brassói Lapok kiadása.

Brassói Lapok nagy regélő naptára 1931. Szerkesztette: *Kacsó Sándor*. Brassó, év n. 8° 224 l. A Brassói Lapok kiadása.

Csángó naptár az 1931. közönséges évre. Szerkesztik és kiadják: *Nikodemusz Károly*, *Papp Endre*, *Deák Sándor*, *Sipos András*, *Bálint András*. Brassó, év n. 8° 116 l. Égető A. és K. bérnyomdája.

Az erdélyi gazdák zsebnaptára az 1931-ik közönséges esztendőre. Szerkeszti: *Török Bálint*. 62. évfolyam. Kolozsvár, év n. 8° 96 l. Minerva rt.

Erdélyi kalendárium 1931. évre különös tekintettel az erdélyi vásárok hibátlan kiadására. XXXIV. évfolyam. Torda, év n. 8° 40 lev., 42 l. Füßy József kny.

Erdélyi magyar naptár az 1931. közönséges évre. XI. évfolyam. Cluj-Kolozsvár, 8° 160 l. Minerva rt.

Erdélyi magyar református naptár az 1931. közönséges évre. Az Erdélyi Református Egyházkerület Iratterjesztésének kiadása. Cluj-Kolozsvár, 8° 208 l. Minerva rt.

Erdélyi magyar unitárius naptár az 1931-ik közönséges évre. A Dávid Ferenc-Egylet választmányának megbízásából szerkeszti *Szent-Iványi Sándor*. Cluj-Kolozsvár, 8° 144 l., 8 lev. „Corvin“ kny.

Az Erdélyi Munkás naptára, 1931. Szerkesztette: *Hoffer Géza* és *Jordáky Lajos*. Kiadja a Romániai Szociáldemokrata Párt. Cluj, év n. 8° 160 l. „Gutenberg“-nyomda.

Erdélyi szent család naptár az 1931. évre. VI. évfolyam. Kiadja a szatmári Pallás-nyomda. Satu-Mare, év n. 8° 176 l. Nyomatott a „Pallas“ könyvnyomdában.

Az Erdélyi Szépművés Céh kalendárium az 1931-ik esztendőre. Cluj-Kolozsvár, év n., k. 8° 64 l. Minerva rt.

„Az Év“. Árvaházi keresztény naptár az 1931. évre. Oradea-Nagyvárad, év n. 8° 80 l., 8 lev. „Mercur“ kny.

Földművelők nagy képes naptára. 1931. XXVI. évfolyam. I. kiadás. Satu-Mare (Szatmár). 8° 112 l. „Pallas“ kny.

Hangya naptár 1931. rendes csillagászati évre. Szerkeszti és kiadja a Hangya Központ Nagyenyeden. Cluj-Kolozsvár, év n. 8° 160 l., 8 mell. Minerva rt.

Katholikus naptár az 1931. esztendőre. Szerkesztette a „Kath. Világ“ szerkesztősége. Tulajdonos az Erdélyi Szentferencrend. Cluj-Kolozsvár. 8° 195 l., 1 mell. Szent Bonaventura kny.

Keleti Ujság naptára 1931. évre. Cluj-Kolozsvár. 8° 176 l. Lapkiadó rt.

Képes keresztény naptár az 1931. esztendőre. Az erdélyi, bánáti, máramarosi és kőrösvidéki vásárok jegyzékeivel. Cluj, év n. 8° 24 lev., 3—30., 3—30., 3—30., 3—30., XVI. l., 8 lev. „Pallas“ könyv- és lapterjesztő vállalat.

Keresztény élet nagy képes naptára az 1931-ik évre. XXVI. évfolyam. I. kiadás. Satu-Mare (Szatmár). 8° 112 l. „Pallas“ kny.

Kis regélő naptár az 1931. esztendőre. Az erdélyi, bánáti, máramarosi és kőrösvidéki vásárok jegyzékeivel. Cluj, év n. 8° 24 lev., 3—30., 3—30., 3—30., 3—30., XVI. l., 8 lev. „Pallas“ könyv- és lapterjesztő vállalat.

Közhasznú nagyenyedi Lőcsey Sp. Lajos-féle naptár az 1931-ik évre. Az erdélyi országos vásárok havi és be-

türendes kimutatásával. 70. évfolyam. Aiud, év n. 8° 80 l. Lingner.

Magyar családi naptár az 1931. esztendőre. Az erdélyi, bánáti, máramarosi és kőrösvidéki vásárok jegyzékeivel. Cluj, év n. 8° 24 lev., 3—30., 3—30., 3—30., 3—30., XVI. l., 8 lev. „Pallas“ könyv- és lapterjesztő vállalat.

Magyar dalos naptár 1931. rendes csillagászati évre. Szerkeszti: *Tárca Bertalan*. III. évfolyam. Cluj-Kolozsvár. 8° 160 l., 8 lev. „Corvin“ kny.

Magyar népnaptár az 1931. évre. III. évfolyam. Kiadja: Az Országos Magyar Párt bánági tagozata. Szerkeszti: *Dr. Páll György*. Timişoara, év n. 8° 208 l. Uhrmann Henrik ny.

Máriapócsi nagy képes naptár. 1931. XXVI. évfolyam. 1. kiadás. Satu-Mare (Szatmár). 8° 112 l. „Pallas“ kny.

Mesemondó naptár. 1931. XXVI. évfolyam. 1. kiadás. Satu-Mare (Szatmár). 8° 112 l. „Pallas“ kny.

A mi naptárunk az 1931. esztendőre. Az erdélyi, bánáti, máramarosi és kőrösvidéki vásárok jegyzékeivel. Cluj, év n. 8° 302 l., 8 lev. „Pallas“ könyv- és lapterjesztő vállalat.

Nagy képes naptár az 1931-ik évre. XXVI. évfolyam. 1. kiadás. Satu-Mare (Szatmár). 8° 112 l. „Pallas“ kny.

Nagyvárad Friss Ujság naptára, 1931. Oradea-Nagyvárad, év n. 8° 127 l. Nyomatott Pásztor Ede cég körforogóján.

Nemzetközi bibliaolvasó naptár 1931. A Nemzetközi Evangéliumi Világszövetségtől. Kisérő szövegét szer-

keszti: *ifj. Bordás István*. Oradea, év n., k. 8° 55 l. Merkur.

Pásztortűz naptár 1931. évre. Cluj-Kolozsvár, év n. 8° 64 l. Minerva rt.

Pázmány képes naptár az 1931-ik évre. XXVI. évfolyam. 1. kiadás. Satu-Mare (Szatmár). 8° 112 l. „Pallas“

Református árvaházi képes naptár, 1931. Kiadja: A Királyhágómelléki Református Egyházkerület Iratterjesztése. Szerkesztette: *Csernák Béla*. Oradea-Nagyvárad, év n. 8° 112 l. Béres Károly kny.

Regélő bácsi naptára az 1931. esztendőre. Az erdélyi, bánáti, máramarosi és kőrösvidéki vásárok jegyzékeivel. Cluj, év n. 8° 24 lev., 3—30., 3—30., 3—30., 3—30., XVI. l., 8 lev. „Pallas“ könyv- és lapterjesztő vállalat.

Régi és valódi Szentistváni Péter András-féle székely naptár az 1931-ik 365 napból álló közönséges évre. A vásárok pontos jegyzékével. Szerkeszti: *Krón Ernő*. 41-ik évfolyam. Târgu-Mureş-Marosvásárhely, év n. 8° 112 l. Székelynaptaarak kiadóvállalata. (Tip. S. Nagy.)

Szilágysági református naptár az 1931. évre. Szerkesztették: *Bereczky József, Fodor Béla, Kádár Géza, Dr. Tapsony Endre*. A Szilágyszolnoki Ref. Egyházmegye Lelkésztestületének kiadása. Zilah. 8° 154 l., 8 lev. Seres Samu kny.

Vidám mese naptár az 1931. esztendőre. Az erdélyi, bánáti, máramarosi és kőrösvidéki vásárok jegyzékeivel. Cluj, év n. 8° 24 lev. 40., 40., 40., XVI l., 8 lev. „Pallas“ könyv- és lapterjesztő vállalat.

VII. KÜLÖNFÉLÉK.

B'nai B'rith közlemények. 1930. július hó. Kiadja az erdélyi B. B. páholyok munkaközössége. Cluj-Kolozsvár, év n. 8° 79 l. Tip. „Deutscher Bote“.

Buziási Magyar Olvosókör. Függelék a könyvtári jegyzékhez. Buziás, év n. 16° 8 l. Druéh J. kny.

Czelnai Eszter. Cukrárszat és hideg büffé. II. kiadás. Cluj-Kolozsvár. 8° 192 l. Minerva rt.

Dietás tanácsadó cukorbetegség számára. Kiadja a Dr. Biró gyógyszer-tár dietás osztálya. Cluj-Kolozsvár, k. 8° 15 l. Tip. Salamon.

Gazdasági és Hitelszövetkezetek Szövetsége. XIV. számú körlevél. Cluj-Kolozsvár. 4° 6 l., 1 lev. Minerva rt.

Görög Ferenc dr. Házi kincstár. Hasznos tudnivalók a mindennapi életben. I. rész. Összegejtötte: —.

Kolozsvár, év n. 8° 15 l. Minerva rt. („Minerva“ Népkönyvtár. 8. füzet.)

Görög Ferenc dr. Nevessünk! I. rész. Összegyűjtötte: —. Kolozsvár, év n. 8° 16 l. Minerva rt. („Minerva Népkönyvtár 15. füzet.)

Gulyás Károly. Utmutató a — növendékeinek 1902. — 1930. évi kiállításán. A Marosvásárhelyen 1930. évi szeptember hó 9—14. napjain tartott Református Nagyhét emlékére. A marosvásárhelyi református kollégium kiadása. Tg.-Mureş, év n. 8° 16 l. Tipografia „Pax“.

Hollós Józsefné dr. Legujabb házi cukrászat. Cluj. 8° 48 l. Tip. Albert.

Joanovich Sándor. Dalfüzér. Szerz. —. Férfikarra írta: *Révfy Géza.* Kolozsvár. 4° 4 lev. Imreh Zsigmond.

Ki kicsoda? A bánsági közélet lexikonja. Szerkesztette: *Damó Jenő.* Timişoara, év n. 8° 3 lev., 392 hasáb. A „Lexikon“ kiadvállalat kiadása.

Kultura könyvtár könyvjegyzéke. Baia-Mare, év n. 16° 27 l. Tip. Frankovits.

A *Lawn-Tennis* szabályai és pályaeépítés. Kiadja *Schuster Emil.* Cluj-Kolozsvár, év n. 16° 31 l. Lengyel kny.

Mária Anna. Egy háziasszony jegyzetei. Összeállította: —. Cluj-Kolozsvár. 16° 58 l. Lengyel kny.

Önszámító. A gyors és pontos —,

nélkülözhetetlen kézikönyv mindenki számára. — *Autocalculatorul*, rapid și precis manual indispensabil pentru toți. — Der rasche und pünktliche *Selbstrechner* ist ein unentbehrliches Handbuch für Jedermann. Ediția II. kiadás. Lugoj, év n. 16° VIII., 149 l. Tip. firmei Adolf Auspitz.

Röpirat a szerelemről. Felelős szerkesztő és kiadó: *Zsolt Sándor.* Cluj, év n. 2° 4 lev. Kiadja és nyomja „Hermes“ nyomda.

Szittyá Horváth Lajos. Hozzászólás. Cristur-Székelykeresztur. 8° 4 l. Globus, Odorheiu.

Szittyá Horváth Lajos. Röpirat. (Kézirat helyett.) „Szép a Nyikó s a vidéke“. Csikba esél bé a lébe..., Ott főttek a pöllöngére. Válasz Domokos Pál Péter zeneinkvizitor Úr „Kritiká“-járá, Csikszeredába. A székely dal és zene művelőinek, pártfogóinak szíves figyelmébe ajánlja: —. Cristur-Székelykeresztur. 8° 11 l. Globus, Odorheiu.

Tájékoztató. Kiadja az „Ifjú Erdély“ iratterjesztése. H. n., év n. 8° 5 l.

T. J. Hogy kell inkasszálni? Cluj. 16° 15 l. Tip. Schildkraut.

Utasítás a műtrágyák használatára. A szuperfoszfát- és műtrágyagárak propaganda irodája, Bukarest. Bukarest. 8° 43 l. Socec & Co., S. A.

VIII. GYŰJTEMÉNYES MUNKÁK ÖSSZEFOGLALÓ UTALÓI.

(Az egyes művek részletes feldolgozását lásd az illető szakoknál.)

**Csanádvármegyei könyvtár.* Makó. 19—20. *Juhász Kálmán.* A csanádi püspökség története alapításától a tartárjárásig.

Élő Könyvek. Az „Ifjú Erdély“ kiadása. Cluj-Kolozsvár. 11. „Itt az Isten köztünk“. Bibliaolvasó kalauz 1930. — 11. „Itt az Isten köztünk“. Bibliaolvasó kalauz 1931. — 14. *Imre Lajos.* A sáfárkodó egyház. — 15. *Mi a külmiszió?* Összeállította: Az Ifjúsági Keresztyén Egyesület szenior osztálya.

Az *Erdélyi Katolikus Akadémia Felolvasásai.* Szerkeszti *Dr. György Lajos.* Cluj-Kolozsvár. I. osztály. 3. szám. *Boros Fortunát, P. dr.* Az első

erdélyi törvénykönyv és a katolizmus.

Erdélyi Magyar Könyvtár. Cluj-Kolozsvár. I. *Kertész József.* Dalol a tenger és én hallgatom.

Az *Erdélyi Református Egyház Valláskönyvei.* Szerkesztették: *Dr. Imre Lajos* és *Dr. Makkai Sándor.* Az Erdélyi Ref. Egyházkerület Iratterjesztésének kiadása. Cluj-Kolozsvár. V. *Református keresztyén hitvallás.* (A Heidelbergi Káté kérdéseiből és feleleteiből összeállítva.) Az elemi népiskolák VII-ik, a középiskolák III. osztályos református növendékei és a konfirmándusok számára. Második, átdolgozott kiadás. A szöveg meg-

állapítását végezte: *Dr. Tavaszy Sándor* Revideálták: *Dr. Imre Lajos* és *Dr. Makkai Sándor*. Összeállították: *Pilder Mária* és *Székely János*.

Erdélyi Református Egyházi Könyvtár. Az Erdélyi Ref. Egyházkerület kiadása. Cluj-Kolozsvár. XI. *Nagy Géza dr.* Kálvinista jellemképek.

Erdélyi Róm. Kath. Népszövetség. Cluj-Kolozsvár. III. füzet. Az ötödik *Erdélyi katolikus nagygyűlés*.

Erdélyi Szépművés Céh, Kolozsvár. IV. sorozat. 6. sz. *Szentimrei Jenő*. Ki kell mondani. — 7—10. sz. *Kádár Imre*. A fekete bárány. I—II. — 11—12. sz. *Hunyady Sándor*. Diadalmas katona. — 13—16. sz. *Nyirő József*. Isten ígájában. I—II. — 17. sz. *Bartalis János*. Föld a párnám. — 18. sz. *Tabéry Géza*. Emlékkönyv. — 19—22. sz. *Berde Mária*, R. Földindulás. I—II. — 23—24. *Hunyadi Sándor*. Feketeszáru cseresznye.

Erdélyi Tudományos Füzetek. Szerkeszti: *Dr. György Lajos*. Az Erdélyi Múzeum-Egyesület kiadása, Cluj-Kolozsvár. 22. sz. *György Lajos dr.* A francia hellénizmus hullámai az erdélyi magyar szellemi életben. — 23. sz. *Kántor Lajos dr.* Az Erdélyi Múzeum-Egyesület problémái. — 24. sz. *Gál Kelemen dr.* A nemzeti nevelés román fogalmazásában. — 25. sz. *Tavaszy Sándor dr.* Kierkegaard személysége és gondolkozása. — 26. sz. *Papp Ferenc dr.* Gyulai Pál id. Bethlen János gr. körében. — 27. sz. *Csűrű Bálint dr.* Néprajzi jegyzetek a moldvai magyarokról. — 28. sz. *Biró Vencel dr.* Püspökjelölés az erdélyi római katolikus egyházmegyében. — 29. sz. *Teleki Domokos gróf dr.* A marosvásárhelyi Teleki-könyvtár története.

Az *Erdélyi Tudósító Könyvtára*. Az Erdélyi Tudósító kiadása. Cluj-Kolozsvár. VII. *Veress Ernő*. Tíz év.

Katolikus Világ Szinpada. Cluj-Kolozsvár. VII. *Oláh Dániel*. Az örökség.

A *Magyar Ifjúság Könyvtára*. Szerkesztik: *Dr. Imre Lajos* és *Dr. Rajka László*. Cluj-Kolozsvár. 11. sz. *Csűrös Emília*. „Fű kizöldül ó sírhantton...”

*A *Magyar Nép Irodalmi Könyv-*

tára. Kiadja a Magyar Tudományos Akadémia. Budapest. 3. *Mikes Kelemen* válogatott törökországi levelei. Cluj-Kolozsvár.

A „*Magyar Nép*” *Könyvtára*. Szerkeszti: *Gyallay Domokos*. Cluj-Kolozsvár. 39. sz. *Szondy György*. Allatok, virágok. — 40. sz. *Gyallay Domokos*. Második szavalókönyv. — 41. sz. *Balogh Arthur dr.* A kisebbségek védelme. — 42. sz. *Roska Márton dr.* Néprajzi feladatok Erdélyben.

„*Minerva*” *Népkönyvtár*. Kolozsvár. 1. füzet. *Mesemondó*. — 2. füzet. A *Fogyoly katona* és egyéb verses történetek. — 3. füzet. *Petőfi Sándor* verseiből. — 4. füzet. *Attila*, a hunok királya. — 5. füzet. *Árpád*, Álmos fia. — 6. füzet. *Görög Ferenc dr.* Tatárok torkában. — 7. füzet. *Garay János* verseiből. — 8. füzet. *Görög Ferenc dr.* Házi kincstár. Hasznos tudnivalók a mindennapi életben. I. rész. — 9. füzet. *Bethlehemes játék*. — 10. füzet. *Görög Ferenc dr.* Három tenger partjai között. — 11. füzet. *Mátyás király*. Néhai való jó — 12. füzet. Az *Utolsó golyó*. — 13. füzet. *Szász Ferenc dr.* Kisgazda gyarapodása baromfitenyéztéssel. — 14. füzet. *Jakab Ödön* verseiből. — 15. füzet. *Görög Ferenc dr.* Ne vessünk! I. rész.

Pásztortűz Könyvtár. Cluj-Kolozsvár. 15. sz. *Kós Károly*. A Gálók. — 16. sz. *Kovács László*. Történet a férfiről. — 17. sz. *Nikodemusz Károly*. Jó asszony volt a kománé. — 18. sz. *Biró Vencel*. Keserű srbet.

A *Temesvári Hírlap Könyvek*. Temesvár. 1. sz. *Sass, Grete v.* A leálcazott lovag. — 2. sz. *Szini Gyula*. A fehér fakir. — 3. sz. *Zomack János*. Az eltűnt kézirat. — 4. sz. *Hilgendorff Hermann*. Alarc ellen alarc. — 5. sz. *Hilgendorff Hermann*. Elecsérült élet. — 6. sz. *Wild, P.* A vádlottak padján. — 7. sz. *Sass, Grete v.* Nehéz boldognak lenni. — 8. sz. *Trott, M.* Az ördög hegedüse. — 9. sz. *Quast-Peregrin Hellmuth*. A járványhajó.

Ünnepnapok. Az Erdélyi Ref. Egyházkerület Iratterjesztésének kiadása. Cluj-Kolozsvár. II. sorozat. 8. sz. *Illyés Géza dr.* Bethlen Miklós. — 9. sz. *Adorján Gábor*. Az istenes vén ember.

Erdélyi Tudományos Füzetek.

Szerkeszti: Dr. György Lajos.

Az „Erdélyi Múzeum-Egyesület“ kiadása.

1. <i>Rass Károly</i> : Reményik Sándor — — — — —	40.—
2. <i>Párvan Bazil</i> : A dákok Trójában — — — — —	30.—
3. <i>Dr. Bitay Árpád</i> : Gyulafehérvár Erdély művelődéstörténetében — — — — —	30.—
4. <i>Dr. Bitay Árpád</i> : A moldvai magyarság — — — — —	40.—
5. <i>Szokolay Béla</i> : A nagybányai művésztelep — — — — —	40.—
6. <i>Dr. Balogh Ernő</i> : Kvarc az Erdélyi Medence felső mediterrán gipszelben — — — — —	40.—
7. <i>Dr. György Lajos</i> : Az erd. magyar irodalom bibliografiája. 1925. év — — — — —	50.—
8. <i>K. Sebestyén József</i> : A brassai fekete templom Mátyás-kori címei — — — — —	40.—
9. <i>Dr. Karácsonyi János</i> : Új adatok és új szempontok a székelyek régi történetéhez — — — — —	50.—
10. <i>Dr. Gál Kelemen</i> : Brassai küzdelmei a magyartalanságok ellen — — — — —	50.—
11. <i>Dr. Tavaszy Sándor</i> : Erdélyi szellemi életünk két döntő kérdése — — — — —	40.—
12. <i>Dr. György Lajos</i> : Két dialogus régi magyar irodalmunkban — — — — —	60.—
13. <i>K. Sebestyén József</i> : A Becse-Gergely nemzetség, az Apafi és a bethleni gróf Bethlen család címe — — — — —	50.—
14. <i>Dr. Ferenczi Miklós</i> : Az erd. magyar irodalom bibliografiája 1926. év — — — — —	50.—
15. <i>Dr. Gyárfás Elemér</i> : A Supplex Libellus Valachorum — — — — —	50.—
16. <i>Rónay Elemér</i> : Kemény János fejedelem halála és nyugvóhelye — — — — —	50.—
17. <i>Dr. György Lajos</i> : Egy állítólagos Pancsatantra-származék irodalmunkban — — — — —	50.—
18. <i>Dr. Ferenczi Miklós</i> : Az erd. magyar irodalom bibliografiája 1927. év — — — — —	60.—
19. <i>K. Sebestyén József</i> : A középkori nyugati műveltség legkeletibb határai — — — — —	60.—
20. <i>Szabó T. Attila</i> : Az Erdélyi Múzeum Egylet XVI—XIX. századi kéziratos énekeskönyvei — — — — —	50.—
21. <i>Dr. Ferenczi Miklós</i> : Az erdélyi magyar irodalom bibliografiája. 1928. év, pótlásokkal az 1919—1928. évekről — — — — —	50.—
22. <i>Dr. György Lajos</i> : A francia hellénizmus hullámai az erdélyi magyar szellemi életben — — — — —	50.—
23. <i>Dr. Kántor Lajos</i> : Az Erdélyi Múzeum-Egyesület problémái — — — — —	50.—
24. <i>Dr. Gál Kelemen</i> : A nemzeti nevelés román fogalmazásban — — — — —	50.—
25. <i>Dr. Tavaszy Sándor</i> : Kierkegaard személyisége és gondolkozása — — — — —	50.—
26. <i>Dr. Papp Ferenc</i> : Gyulai Pál id. Bethlen János gr. körében — — — — —	50.—
27. <i>Dr. Csúry Bálint</i> : Néprajzi jegyzetek a moldvai magyarokról — — — — —	50.—
28. <i>Dr. Biró Vencel</i> : Püspökjelölés az erdélyi róm. kath. egyházmegyében — — — — —	50.—
29. <i>Dr. Teleki Domokos gróf</i> : A marosvásárhelyi Teleki-könyvtár története — — — — —	50.—
30. <i>Dr. Hofbauer László</i> : A Remény című zsebkönyv története (1839—1841) — — — — —	50.—
31. <i>Dr. Ferenczi Miklós</i> : Az erdélyi magyar irodalom bibliografiája. 1929. év — — — — —	50.—
32. <i>Dr. Gyulai Farkas</i> : A Döbrentei-pályázat és a Bánk bán — — — — —	50.—
33. <i>Dr. Rajka László</i> : Jókai „Törökvilág Magyarországon“ c. regénye — — — — —	50.—
34. <i>Dr. Temesváry János</i> : Hét erdélyi püspök végrendelete — — — — —	50.—
35. <i>Dr. Biró Vencel</i> : A kolozsmonostori belső jezsuita rendház és iskola Bethlen és a Rákóczy fejedelmek idejében — — — — —	50.—
36. <i>Szabó T. Attila</i> : Az Erdélyi Múzeum Vadadi Hegedüs-kódexe — — — — —	50.—
37. <i>Dr. Kántor Lajos</i> : Hidvégi gróf Mikó Imre szózata 1856-ban az Erdélyi Múzeum és az Erdélyi Múzeum-Egyesület megalakítása érdekében — — — — —	50.—
38. <i>Dr. Ferenczi Miklós</i> : Az erdélyi magyar irodalom bibliografiája. 1930. év — — — — —	50.—

Megrendelhetők az *Erdélyi Múzeum* kiadóhivatalában, Cluj-Kolozsvár, Str. Baron L. Pop (volt Brassai-u.) 5.

Kolozsvári Takarékpénztár és Hitelbank Rt.

Cluj-Kolozsvár, Piața Unirii (volt Mátyás király-tér) 7.

Fiókok: Dej (Dés), Dicioșanmărtin (Dicsőszentmárton), Alba-Iulia (Gyulafehérvár), Târgu-Mureș (Marosvásárhely), Oradea (Nagyvárad), Timișoara (Temesvár).

Betéteket előnyös kamattal mellett fogad el és rendszerint felmondás nélkül fizet vissza. Olcsó kölcsönöket nyújt. Minden bankügyletet legelőnyösebben végez. Aruraktárai a vasut mellett

Saját tőkél 145 millió Lej

„ERDÉLYI MÚZEUM“

(MUSÉE DE TRANSYLVANIE)

Tome XXXVI.

1931.

Nouvelle série II. n. 7—9

Rédacteur: LOUIS GYÖRGY. Éditeur: Société du Musée de Transylvanie. Rédaction: Cluj, Str. Universităţii 10. Roumanie.

Charles Rass: François Kazinczy.

Étienne Borbély: Dans quelle année l'unitarisme a-t-il commencé en Transylvanie?

Nicolas Asztalos: Quelques dates de rapport personnel sur les étudiants transylvaniens de l'université de Wittenberg (1554—1750.).

Clément Gál: Les lois de Iorga relatives à l'instruction publique.

Louis Huszár: La question de la fonction de l'atelier de monnaie de Marosvásárhely au temps du prince Michel Apafi.

DATES SUR L'HISTOIRE DE LA „SOCIÉTÉ DU MUSÉE DE TRANSYLVANIE.“ *Louis Kántor*: L'histoire du congrès ambulante de la Société du Musée de Transylvanie tenu à Nagyenyed.

PETITES COMMUNICATIONS. *Florio Banfi*: Le pèlerinage à Rome de Gabriel Bethlen et de Vincent Bajoni en 1625. — *Alexandre Dömötör*: 15 années du Calendrier de Nagyvárad.

REVUE CRITIQUE. — REVUE DES LIVRES ET DES REVUES.

BIBLIOGRAPHIE. *Nicolas Ferenczi*: Bibliographie de la littérature hongroise de Transylvanie. Année 1930.

„ERDÉLYI MÚZEUM“

(SIEBENBÜRGISCHES MUSEUM)

XXXVI. Band.

1931.

Neue Folge II. No. 7—9.

Redigiert von LUDWIG GYÖRGY. Herausgegeben vom Siebenbürger Museum-Verein. Redaktion: Cluj, Str. Universităţii 10. Rumänien.

Karl Rass: Franz Kazinczy.

Stephan Borbély: In welchem Jahre begann der Unitarismus in Siebenbürgen?

Nikolaus Asztalos: Daten von persönlicher Beziehung über die Siebenbürger

Universitätshörer in Wittenberg (1554—1750).

Klemens Gál: Den öffentlichen Unterricht betreffende Gesetze von Iorga.

Ludwig Huszár: Die Frage der Tätigkeit der Münze in Marosvásárhely zur Zeit des Fürsten Michael Apafi.

ZUR GESCHICHTE DES SIEBENBÜRGER MUSEUMVEREINS. *Ludwig Kántor*: Geschichte der in Nagyenyed abgehaltenen Wanderversammlung des Siebenbürger Museumvereins.

KLEINERE MITTEILUNGEN. *Florio Banfi*: Die Pilgerfahrt nach Rom des Gabriel Bethlen und des Vincenz Bajoni im Jahre 1625. — *Alexander Dömötör*: 15 Jahre des Grosswardeiner Kalender.

KRITISCHE RUNDSCHAU. — BÜCHER UND ZEITSCHRIFTENRUNDSCHAU.

BIBLIOGRAPHIE. *Nikolaus Ferenczi*: Bibliographie der ungarischen Literatur in Siebenbürgen. Jahr 1930.